

HUMANISTYKA
I NAUKI
SPOŁECZNE

DOŚWIADCZENIA
KONTEKSTY
WYZWANIA

TOM 15

EXANTE

HUMANISTYKA
I NAUKI
SPOŁECZNE
DOŚWIADCZENIA
KONTEKSTY
WYZWANIA
TOM 15

HUMANISTYKA
I NAUKI
SPOŁECZNE
DOŚWIADCZENIA
KONTEKSTY
WYZWANIA
TOM 15

EXANTE

RECENZENCI

dr hab. Zofia Sujkowska-Życka

dr hab. Agata Jurkowska-Gomułka

REDAKCJA I KOREKTA

dr Klaudia Pujer

HUMANISTYKA I NAUKI SPOŁECZNE. DOŚWIADCZENIA.

KONTEKSTY. WYZWANIA. TOM 15

Wrocław 2020

Treść książki jest dostępna na licencji Creative Commons (CC BY-NC-ND 4.0)
Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe.

Pewne prawa zastrzeżone na rzecz autorów. Zezwala się na wykorzystanie treści książki
zgodnie z licencją – pod warunkiem zachowania niniejszej informacji licencyjnej
oraz wskazania autorów jako właścicieli praw do tekstów.

Treść licencji jest dostępna pod adresem:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/pl/legalcode>

Wersja elektroniczna publikacji jest wersją pierwotną

Wydawca nie ponosi odpowiedzialności za treść, formę i styl rozdziałów

Exante Wydawnictwo Naukowe

WWW: exante.com.pl, korekta.pro

ISBN 978-83-66187-70-2 (PDF)

ISBN 978-83-66187-71-9 (oprawa miękka)

SPIS TREŚCI

1. **Daria Saukens** Zależność między pojęciami bezpieczeństwo państwa i bezpieczeństwo narodowe..... 7
2. **Marcin Jurzysta** Ułuda i totalitaryzm? Kilka uwag o platońskiej wizji idealnego *polis* 26
3. **Karolina Sęczkowska** Programy dla talentów w procesie rekrutacji 36
4. **Karolina Sęczkowska** Content marketing i storytelling, czyli efektywna komunikacja w Internecie..... 47
5. **Karolina Sęczkowska** Przyczyny i konsekwencje wypalenia zawodowego w pracy kierowników w kontekście psychospołecznym 58
6. **Aleksandra Majka** Świadomość metajęzykowa dzieci klas III szkoły podstawowej w świetle badań dowcipu językowego 68
7. **Diana Szwejser** Rola klauzuli generalnej zasad współżycia społecznego – próba analizy na gruncie art. 5 kodeksu cywilnego oraz reguł moralnych 86

Daria Saukens¹

1. ZALEŻNOŚĆ MIĘDZY POJĘCIAMI BEZPIECZEŃSTWO PAŃSTWA I BEZPIECZEŃSTWO NARODOWE

Streszczenie

Celem opracowania jest analiza pojęć bezpieczeństwo państwa i bezpieczeństwo narodowe oraz udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy pojęcia te można stosować zamiennie. W pracy wykorzystano metodę polegającą na przeglądzie literatury. Z przeprowadzonej analizy wynika, że pojęcia te, choć są rozbieżne, na gruncie nauk o bezpieczeństwie są współzależne od siebie, dlatego ich zamienne stosowanie nie jest błędem.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo państwa, bezpieczeństwo narodowe.

Wprowadzenie

Literatura przedmiotu i akty prawne w swojej treści wielokrotnie używają zamiennie pojęć „bezpieczeństwo państwa” i „bezpieczeństwo narodowe”. Autorka pracy pochyla się nad poprawnością stosowania takiego zabiegu i poprzez szczegółową analizę obu pojęć chce odpowiedzieć na pytanie, czy jest on poprawny. Opracowanie ma charakter przeglądowy, a jego celem jest zebranie i porównanie aktualnego stanu wiedzy w omawianym obszarze. Wnioski wypływające z kwerendy literatury pozwoliły na usystematyzowanie stanu wiedzy dotyczącej dwóch wiodących dla omawianego tematu pojęć. W pracy podjęto próbę udzielenia odpowiedzi na pytanie, jaka jest zależność między pojęciami „bezpieczeństwo państwa” i „bezpieczeństwo narodowe”.

¹ Wyższa Szkoła Bankowa w Poznaniu.

Rozważania dotyczące poprawności zamiennego stosowania pojęć „bezpieczeństwo państwa” i „bezpieczeństwo narodowe” na kartach literatury tematu podejmowano już wielokrotnie¹. Jednak opracowania te nie opierały się na szczegółowej analizie obu terminów. Analizy te odnoszą się co prawda do przepisów prawa, jednak zbyt lapidarnie traktują kwestie poprawności stosowania omawianego zabiegu. Z tego też względu temat wciąż wymaga uwagi i ponownego rozważenia.

Autorka pracy założyła, iż pojęcia „bezpieczeństwo państwa” i „bezpieczeństwo narodowe” są niejednakowe, ale ich zamienne stosowanie nie jest błędem (w określonych przypadkach). Jednak trudno będzie to udowodnić, gdyż chociażby Konstytucja RP (art. 135)², Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej³ czy Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej⁴ nieostro operują omawianymi pojęciami i stosują je zamiennie. Niniejszą pracę należy traktować jako akademicką polemikę opartą na ciekawości naukowej i chęci zgłębienia wiedzy w tym temacie.

Pojęcie państwa i narodu

W celu sprawdzenia poprawności zamiennego stosowania pojęć „bezpieczeństwo państwa” i „bezpieczeństwo narodowe” konieczne jest omówienie definicji terminów „państwo” i „naród”. Pojęcia te, jako elementy składowe, przesądzają o ich interpretacji. Wybrane definicje ujęto w tabeli 1.

¹ Zob. S. Sulowski, M. Brzeziński (red.), *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2009, s. 37–39; Z. Ściborek, B. Wiśniewski, R.B. Kuc, A. Dawidczyk, *Bezpieczeństwo wewnętrzne. Podręcznik akademicki*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015, s. 85–86; J. Gryz, W. Kitler, *Identyfikacja, klasyfikacja, podział i uzasadnienie pojęcia, istoty, składników i zakresu bezpieczeństwa państwa (narodowego)*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2014, s. 19–25; M. Czupryk, K. Dunaj, M. Kurpiuk, K. Prokop, *Bezpieczeństwo państwa. Zagadnienia prawne i administracyjne*, Wydział Prawa i Administracji UWM, Olsztyn 2016, s. 20–22.

² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.), dalej: Konstytucja RP.

³ *Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Warszawa 2013, s. 36, 248.

⁴ *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2020, s. 5.

Tabela 1. Definicje państwa

Autor	Definicja
Georg Jellinek (1921)	„Wyposażona we władzę samorodną jedność związkowa osiadłych ludzi” ⁵ .
Zygmunt Ziemiński, Sławomira Wronkowska (1993)	„Organizacja polityczna wyposażona w suwerenną władzę, przy tym terytorialną i taką, do której przynależność ma charakter sformalizowany” ⁶ .
Nowa encyklopedia powszechna PWN (1996)	„Suwerenna organizacja polityczna społeczeństwa zamieszkującego terytorium o określonych granicach, której głównym składnikiem jest hierarchiczna władza publiczna dysponująca aparatem przymusu i dążąca do monopolu w jej stosowaniu” ⁷ .
Leksykon politologiczny (2004)	„Typ wspólnoty politycznej obejmującej zespół norm politycznych oraz zbiorowość społeczną zajmującą określony obszar terytorialny i podporządkowaną jednemu ośrodkowi suwerennej władzy politycznej” ⁸ .
Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego (2008)	„Uznana przez społeczność międzynarodową organizacja polityczna grupy społecznej obejmująca określone terytorium, na którym rozciąga się jej władza i obowiązują prawa przez nią stanowione. Prawne kryteria państwowości, przyjęte na mocy konwencji w Montevideo z 1933 r., określane w art. 1 są następujące: państwo jako podmiot prawa międzynarodowego powinno posiadać następujące elementy: 1. stałą ludność, 2. struktury karne, 3. suwerenną władzę, 4. określone terytorium (wielkość państwa nie wpływa na jego podmiotowość) oddzielone od innych granicą, 5. zdolność wchodzenia w relacje międzynarodowe” ⁹ .

⁵ J. Kuciński, *Nauka o państwie*, Wyższa Szkoła Zarządzania i Prawa im. Heleny Chodkowskiej w Warszawie, Warszawa 2012, s. 16 [za:] G. Jellinek, *Ogólna nauka o państwie*, Księgarnia F. Hoesicka, Warszawa 1921, s. 47.

⁶ Z. Ziemiński, S. Wronkowska, *Państwo i inne struktury społeczne* [w:] M. Zmierzak, S. Wronkowska (red.), *Kompendium wiedzy o społeczeństwie, państwie i prawie*, PWN, Warszawa–Poznań 1993, s. 54.

⁷ *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 4, PWN, Warszawa 1996, s. 760.

⁸ A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Leksykon politologii wraz z aneksem o reformie samorządowej, wyborach do sejmu, prezydenckich oraz gabinetach rządowych*, Agencja Wydawniczo-Reklamowa Atla 2, Wrocław 2004, s. 291.

⁹ *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, AON, Warszawa 2008, s. 96.

Autor	Definicja
Jerzy Kuciński (2012)	Trzy znaczenia: 6. „szczególnego rodzaju globalna organizacja społeczeństwa, organizacja obywateli jako wspólnota ludzka (obywatelska), 7. struktura organów władzy publicznej, aparat państwowy, piramida organów i urzędów, 8. podmiot prawa międzynarodowego i stosunków międzynarodowych” ¹⁰ .
Józef Krukowski (2004)	Cztery elementy: 9. „wspólnota ludzi, zwana wspólnotą polityczną, 10. posiada wspólne terytorium, 11. posiada aparat państwowy – organy władzy i ciała pomocnicze, 12. celem państwa pojmowanego jako dobro wspólne jest zapewnienie pokoju wewnętrznego i zewnętrznego, rozwoju kulturalnego i gospodarczego” ¹¹ .
Słownik języka polskiego	„Zorganizowana politycznie społeczność zamieszkująca określone terytorium, mająca swój rząd i swoje prawa” ¹² .

Źródło: opracowanie własne na podstawie wskazanej literatury.

Definicje zawarte w tabeli 1 w swojej treści posiadają elementy wspólne, takie jak: grupa społeczna, organizacja polityczna, terytorium, władza czy określone prawo. Stwierdzić należy, iż komponenty te są atrybutami państwa i (z reguły¹³) przesądzają o jego istnieniu. Należy zwrócić uwagę na fakt, iż pojęcie „państwo” nie ewoluowało wraz z upływem czasu. Posiada ono w swojej treści składowe powielane przez kolejnych twórców definicji omawianego terminu.

¹⁰ J. Kuciński, *op. cit.*, s. 16.

¹¹ J. Kuciński, *op. cit.*, s. 17 [za:] J. Krukowski, *Wstęp do nauki o państwie i prawie*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2004, s. 16.

¹² <https://sjp.pwn.pl/szukaj/państwo.html> (dostęp: 20.02.2020).

¹³ Warto doczytać o państwach nieuznawanych na arenie międzynarodowej, częściowo uznawanych, o terytoriach o nieustalonym statusie. Por. A. Tomczyk, *Czy quasi-państwo to też państwo? Refleksja nad analizą pojęciową wybranych aspektów istnienia państwa i quasi-państwa*, „Politeja” 2017, nr 3(48), s. 121–140; A. Legucka, *Wykorzystanie quasi-państw w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, „Rocznik Nauk Społecznych” 2016, t. 8(44), nr 1, s. 11–29; K. Koźbiał, *Państwa nieuznawane jako element dezintegrujący w stosunkach międzynarodowych. Wybrane aspekty*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy” 2018, t. 18, s. 203–220.

Autorzy zwracają uwagę na instytucjonalny wymiar państwa, który ściśle związany jest z polityką.

Wybrane definicje narodu ujęto w tabeli 2.

Tabela 2. Definicje narodu

Autor	Definicja
Jan Turowski (1994)	Trzy koncepcje: 1. „Naturalistyczna, gdzie naród traktowany jest jako «grupa genetyczna», uwarunkowana biogennie, czyli właściwościami środowiska geograficznego, w jakim pewna grupa rasowa zamieszkiwała, żyła i rozwijała się. 2. Politologiczna, gdzie naród oznacza wspólnotę polityczną – ogół obywateli państwa, a więc naród jest niejako wewnętrznym korelatem państwa. 3. Kulturowa, gdzie naród traktowany jest jako wspólnota kultury, a istotę narodu upatruje w kształtowaniu się w toku rozwoju historycznego społeczności tworzącej własną kulturę, której członkowie uczestniczą w tej narodowej kulturze” ¹⁴ .
Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego (2008)	„Trwała wspólnota ludzi, ukształtowana historycznie na gruncie wzajemnych losów dziejowych, wspólnego terytorium, kultury, języka i życia ekonomicznego, charakteryzująca się świadomością odrębności oraz dążeniem do posiadania i utrzymania własnego państwa” ¹⁵ .
Jerze Kuciński (2012)	„Historycznie ukształtowana wielka trwała zbiorowość ludzi, powstała na gruncie wspólnych losów dziejowych, wspólnego języka, wspólnej kultury, wspólnego terytorium traktowanego jako ziemia ojczysta, wspólnota charakteryzująca się istnieniem poczucia państwowego jako podstawowego składnika świadomości narodowej” ¹⁶ .
Wielki słownik parlamentarny (2018)	„Pojęcie mające fundamentalne znaczenie dla państwa demokratycznego, w którym suwerenna władza należy do narodu lub pochodzi od niego oraz dla parlamentu, który tworzą reprezentanci narodu. Naród jest wspólnotą, związkiem osób połączonych różnego typu więzami. Kluczowe znaczenie ma kwestia kryterium przynależności do narodu. Jest ona podstawą do wyodrębnienia czterech sposobów pojmowania tego pojęcia:

¹⁴ J. Kuciński, *op. cit.*, s. 43 [za:] J. Turowski, *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1994, s. 47.

¹⁵ *Słownik terminów, op. cit.*, s. 75.

¹⁶ J. Kuciński, *op. cit.*, s. 43.

Autor	Definicja
	1. Kryterium biologiczne – naród to wspólnota plemienna ziemi i krwi. 2. Rozumienie liberalne – naród jako dobrowolny związek jednostek oparty na obywatelstwie, czyli zestawie praw i obowiązków wynikających z formalnego związku jednostki oraz państwa. 3. Świadoma i dobrowolna przynależność do grupy połączonej wspólnymi dziejami, wiarą, kulturą, językiem itp. 4. Naród jako wspólnota duchowa, dzielająca określone ideały czy wartości. Zewnętrznym przejawem jest tutaj wspólny język. Polskim źródłosłowem wyrazu «naród» jest «ród», czyli wspólnota krewnych i powinowatych ¹⁷ .
Słownik języka polskiego	„Ogół mieszkańców pewnego terytorium mówiących jednym językiem, związanych wspólną przeszłością oraz kulturą, mających wspólne interesy polityczne i gospodarcze” ¹⁸ .

Źródło: opracowanie własne na podstawie wskazanej literatury.

Elementy, które powtarzają się w definicjach przytoczonych w tabeli 2 to: trwała wspólnota, wspólne losy dziejowe, terytorium, interesy, wartości, jeden język, wspólna kultura i wiara. Autorzy podkreślają, iż naród tworzą ludzie, których łączy jakaś więź.

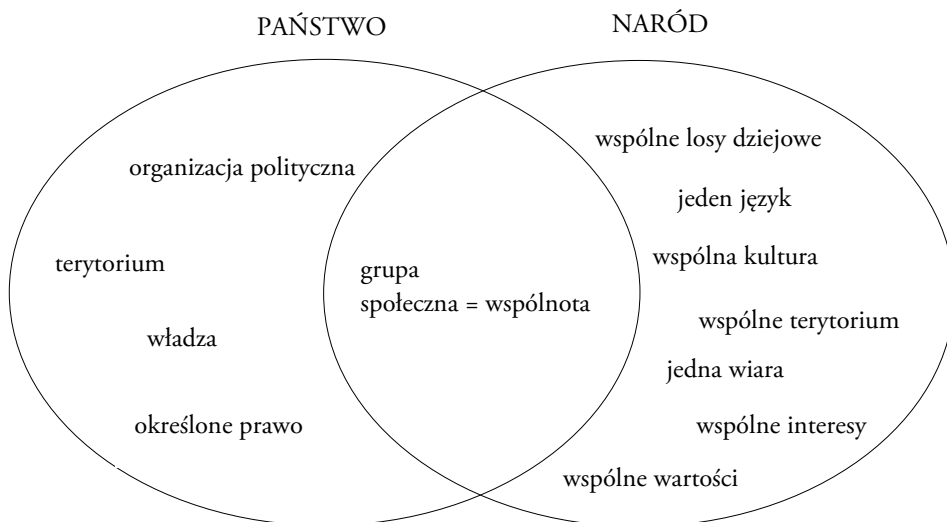
Zestawienie obu definicji obrazuje, iż naród jest jedynie elementem składowym państwa, jednak elementem koniecznym do jego istnienia (grupa społeczna jest tożsama ze wspólnotą). Relacje obu pojęć przedstawia rysunek 1.

Różnice dotyczące elementów składających się na definicję państwa i narodu wynikają z takich kwestii, jak:

- dane państwo może zamieszkiwać kilka/wiele narodów;
- narody zamieszkałe w danym państwie nie musi łączyć wspólna kultura, jedna religia, jeden język, wyznawane interesy, wartości itp.;
- państwo posiada wymiar instytucjonalny, naród tworzą ludzie;
- inne atrybuty przesadzają o istnieniu państwa, a inne o istnieniu narodu.

¹⁷ J. Szymanek (red.), *Wielki słownik parlamentarny*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2018, s. 500–502.

¹⁸ <https://sjp.pwn.pl/szukaj/narod.html> (dostęp 20.02.2020).

Rysunek 1. Elementy państwa i narodu

Źródło: opracowanie własne.

Wnioskować należy, iż pojęcia „państwo” i „naród” nie są tożsame. Potwierdza to powyższa analiza. Pomimo jednego elementu wspólnego, nie można stosować tych terminów zamiennie. Naród tworzą ludzie, którzy zorganizowani są na terenie np. państwa.

Pojęcia „bezpieczeństwo państwa” i „bezpieczeństwo narodowe”

Odpowiedzi na pytanie, czy terminy „bezpieczeństwo państwa” i „bezpieczeństwo narodowe” można stosować zamiennie dostarcza analiza obu pojęć na gruncie dostępnych źródeł. Nauka o bezpieczeństwie zgromadziła duży zasób literatury w tym zakresie, jednak nie podaje się jednej, ogólnie uznawanej definicji wskazanych pojęć – tabela 3.

Definicje zestawione w tabeli 3 obrazują, iż bezpieczeństwo państwa można rozpatrywać na trzech płaszczyznach:

1. Wewnętrznej, która obejmuje wszystko to, co dzieje się wewnątrz państwa.
2. Zewnętrznej, która odnosi się do zagrożeń i czynników płynących z zewnątrz.
3. Międzynarodowej, która oznacza szeroko rozumianą suwerenność i odnosi się do pozycji państwa na arenie międzynarodowej.

Tabela 3. Definicje pojęcia bezpieczeństwo państwa

Autor	Definicja
Józef Kukułka (1982)	„System wartości stanowiących o istocie państwa wraz z zespołem środków zabezpieczających. Na system ten składają się przede wszystkim: przetrwanie (państwowe, etniczne, biologiczne), integralność terytorialna (w sensie fizycznym, narodowym i państwowym), niezależność polityczna (w rozumieniu ustrojowym, samowładności i swobody afiliacji) oraz jakość życia (poziom rozwoju społeczno-gospodarczego i kulturalnego)” ¹⁹ .
Stanisław Dworecki (1996)	„Stan stabilności wewnętrznej i suwerenności, które odzwierciedlają brak lub występowanie jakichkolwiek zagrożeń (w sensie zaspokojenia podstawowych potrzeb egzystencjalnych i behawioralnych społeczeństwa oraz traktowania państwa jako suwerennego podmiotu w stosunkach międzynarodowych)” ²⁰ .
Ryszard Zięba (2008)	Cztery podstawowe wartości składające się na bezpieczeństwo państwa to: <ol style="list-style-type: none"> 1. Przetrwanie państwa jako niezależnej jednostki politycznej, narodu jako wyróżnionej grupy etnicznej, biologiczne przeżycie ludności państwa. 2. Integralność terytorialna – pojmowana w sensie fizycznym, narodowościowym i państwowym, co stanowi korelat bezpieczeństwa. W prawie międzynarodowym to nienaruszalność całości terytorium państwa. 3. Niezależność polityczna (w sensie ustrojowym, samowładności i swobody afiliacji), czyli suwerenności zarówno w układzie wewnętrznym, jak i zewnętrznym. 4. Jakość życia, na którą składają się takie wartości, jak: standard życia, szczebel rozwoju społeczno-gospodarczego, zakres praw i swobód obywatelskich, system kulturowy,

¹⁹ M. Brzeziński, *Rodzaje bezpieczeństwa państwa* [w:] S. Sulowski, M. Brzeziński (red.), *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2009, s. 35–36 [za:] J. Kukułka, *Bezpieczeństwo a współpraca europejska: współzależności i sprzeczności interesów*, „Sprawy Międzynarodowe” 1982, z. 7, s. 34.

²⁰ A. Piędel, J. Pomiankiewicz, M. Powęska, A. Żebrowski (red.), *Bezpieczeństwo państwa w XXI wieku: szanse i zagrożenia*, Seria Monograficzna nr 3, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa i Ochrony im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Warszawie, Wydział Zamiejscowy w Nisku, Nisko 2017, s. 7 [za:] S. Dworecki, *Od konfliktu do wojny*, BUWIK, Warszawa 1996, s. 15.

Autor	Definicja
	narodowy styl życia, stan środowiska naturalnego, możliwości i perspektywy samorealizacji i rozwoju ²¹ .
Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej (2013)	„Na arenie międzynarodowej jest kombinacją wewnętrznej siły i sprawności, które można kształtować zależnie od możliwości i potrzeb oraz czynników zewnętrznych, których wpływ można modyfikować tylko w ograniczonym zakresie” ²² .
Jarosław Gryz (2016)	Jest rezultatem przenikania oraz wzmacniania wielu składników materialnych (ludność, terytorium, władza polityczna – organy władzy oraz wszelkie dostępne zasoby) i niematerialnych (kultura, język, tradycja, tożsamość, normy prawa). Bezpieczeństwo państwa jest zapewnione, gdy: 4. ma ono odpowiednią strukturę organizacyjną, 5. jest stabilne politycznie, ekonomicznie, społecznie, 6. jest zdolne do swojej obrony i ochrony indywidualnie, a także zbiorowo wraz z innymi państwami (sojusze międzynarodowe) ²³ .
Zbigniew Ciekawski, Julia Nowicka, Henryk Wyrębek (2016)	„Stan, ale i proces umożliwiający normalny rozwój państwa – pomyślną realizację wszystkich jego celów – uzyskiwany zazwyczaj w wyniku zorganizowanej ochrony i obrony przed wszelkimi zagrożeniami militarnymi i niemilitarnymi, zewnętrznymi i wewnętrznymi, przy użyciu sił i środków pochodzących ze wszystkich dziedzin działalności państwa” ²⁴ .

Źródło: opracowanie własne na podstawie wskazanej literatury.

Podział taki traktuje bezpieczeństwo państwa jako bezpieczeństwo jego terytorium, realizację interesów państwa – jako organizacji.

W tabeli 4 przedstawiono definicje bezpieczeństwa narodowego.

²¹ Z. Ściborek, B. Wiśniewski, R.B. Kuc, A. Dawidczyk, *Bezpieczeństwo wewnętrzne*, op. cit., s. 22 [za:] R. Zięba (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.

²² *Biała Księga*, op. cit., s. 109.

²³ J. Gryz (red.), *Bezpieczeństwo państwa. Zarys problematyki. Podręcznik dla szkół ponadgimnazjalnych*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2016, s. 21.

²⁴ Z. Ciekawski, J. Nowicka, H. Wyrębek, *Bezpieczeństwo państwa w obliczu współczesnych zagrożeń*, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2016, s. 27.

Tabela 4. Definicje pojęcia bezpieczeństwo narodowe

Autor	Definicja
Zbigniew Ciekankowski, Julia Nowicka, Henryk Wyřbek (2016)	„To nie tylko ochrona i obrona istnienia państwa jako takiego przed zagrożeniami, lecz także [dbałość /walka – przyp. aut. D.S.] o pomyślny byt i rozwój oraz ochronę wartości bliskich poszczególnym członkom społeczności, które nawet bez istnienia państwa posiadają znaczenie” ²⁵ .
Zbigniew Ściborek, Bernard Wiśniewski, Rafał Bolesław-Kuc, Andrzej Dawidczyk (2015)	„Tworzy cały naród, chroniąc swe wartości oraz interesy narodowe, broniąc ich przed zagrożeniem militarnym i niemilitarnym, tworząc sprzyjające warunki w środowisku międzynarodowym” ²⁶ .
Eugeniusz Nowak, Maciej Nowak (2015)	„Tworzy je cały naród (całe państwo) każdego dnia, chroniąc swe wartości oraz interesy narodowe i broniąc ich przed występującymi zagrożeniami militarnymi i niemilitarnymi, a także, tworząc sprzyjające tym interesom warunki w środowisku międzynarodowym” ²⁷ .

Źródło: opracowanie własne na podstawie wskazanej literatury.

Z analizy definicji zawartych w tabeli 4 można wnioskować, iż podmiotem bezpieczeństwa narodowego jest naród. Oznacza to, że w centrum zainteresowań stawia człowieka, jego potrzeby, cenione przez niego wartości oraz ochronę i obronę przed zagrożeniami. Bezpieczeństwo narodowe nie chroni państwa jako instytucji lub podmiotu na arenie międzynarodowej, lecz przedmiotem jego troski jest człowiek zorganizowany we wspólnocie.

Różnice w pojęciach „bezpieczeństwo państwa” i „bezpieczeństwo narodowe”

Pozostając przy definicjach wskazujących, że państwo to organizacja polityczna, a naród jest wspólnotą ludzi, warto dokonać analizy i zestawienia różnic omawianych pojęć – tabela 5.

²⁵ *Ibidem*, s. 27–28.

²⁶ Z. Ściborek, B. Wiśniewski, R. Bolesław-Kuc, A. Dawidczyk, *op. cit.*, s. 86.

²⁷ E. Nowak, M. Nowak, *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, Difin, Warszawa 2015, s. 17–18.

Tabela 5. Różnice wynikające z analizy pojęć „bezpieczeństwo państwa” i „bezpieczeństwo narodowe”

Czynniki	Bezpieczeństwo państwa	Bezpieczeństwo narodowe
Cenione wartości	<ul style="list-style-type: none"> • suwerenność • stabilność i niezależność polityczna • niepodległość, zdolność do ochrony i obrony granic oraz terytorium • potencjał do zawierania sojuszy międzynarodowych • poprawne relacje z państwami sąsiadującymi • umocnienie międzynarodowej pozycji państwa 	<ul style="list-style-type: none"> • przetrwanie narodu • jakość życia • bezpieczeństwo jednostki • dobrobyt • zdrowie • praca • wolność słowa, wyznania • własna kultura, religia, język • warunki do rozwoju • ochrona prawna dziedzictwa kulturowego
Podmioty odpowiedzialne za zapewnienie bezpieczeństwa	<ul style="list-style-type: none"> • Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej (art. 26 ust. 1 Konstytucji RP) • Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego²⁸ • Agencja Wywiadu (art. 6 ust. 1 u.a.b.w.) • Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej (art. 126 ust. 2 Konstytucji RP) • Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji (art. 6. ust. 1, art. 29 ust. 1 u.dz.a.) 	<ul style="list-style-type: none"> • Biuro Bezpieczeństwa Narodowego²⁹ • Policja³⁰ • Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji³¹
Zagrożenia	<ul style="list-style-type: none"> • agresja zbrojna • szpiegzy, agenci • atak terrorystyczny 	<ul style="list-style-type: none"> • wykluczenie społeczne • patologie • bezrobocie

²⁸ Art. 5 ust. 1 Ustawy z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu (tekst jedn.: Dz. U. z 2020 r., poz. 27), dalej: u.a.b.w.

²⁹ Zob. § 2 ust. 2 Zarządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 10 czerwca 2019 r. w sprawie organizacji oraz zakresu działania Biura Bezpieczeństwa Narodowego (M.P. 2019, poz. 585).

³⁰ Art. 1 Ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (tekst jedn.: Dz. U. z 2020 r., poz. 360).

³¹ Art. 29 ust. 1 Ustawy z dnia 4 września 1997 r. o działaniach administracji rządowej (tekst jedn.: Dz. U. 2020, poz. 1220), dalej: u.dz.a.

Czynniki	Bezpieczeństwo państwa	Bezpieczeństwo narodowe
	<ul style="list-style-type: none"> • naruszenie ciągłości i bezpieczeństwa granicy • wpływ na politykę kraju przez podmioty zagraniczne 	<ul style="list-style-type: none"> • bieda • bezdomność • choroby • niski przyrost naturalny • przestępczość
Czynniki wpływające na poziom bezpieczeństwa	<ul style="list-style-type: none"> • zmiany klimatyczne³² • liczba osób emigrujących z Polski³³ • sytuacja polityczna w kraju • stan Sił Zbrojnych RP 	<ul style="list-style-type: none"> • programy społeczne • różnice kulturowe • liczba imigrantów w kraju • poziom demografii • stopa bezrobocia
Funkcje	Zewnętrzna, wewnętrzna, gospodarsko-organizatorska, socjalna, kulturalna, edukacyjna, ochrona zdrowia, ochrona środowiska ³⁴	Na przykładzie rodziny jako podstawowej komórki społecznej wspólnoty: prokreacyjna, ekonomiczna, opiekuńczo-wychowawcza, socjalizacyjna, psychohygieniczna, edukacyjna, spójności ³⁵
Struktura systemu	Podsystem bezpieczeństwa wewnętrznego i podsystem bezpieczeństwa zewnętrznego ³⁶	Podsystem kierowania i podsystem wykonawczy ³⁷

Źródło: opracowanie własne na podstawie wskazanej literatury i aktów prawnych.

Wymienione w tabeli 5 czynniki stanowią przykładowe elementy różnicujące oba pojęcia. Zestawienie jest niepełne, a zaprezentowane wyliczenia mają

³² Szerzej: *Biała Księga*, *op. cit.*, s. 119–120.

³³ *Ibidem*, s. 182.

³⁴ M. Czuryk, K. Dunaj, M. Karpiuk, K. Prokop, *Bezpieczeństwo państwa. Zagadnienia prawne i administracyjne*, Wydział Prawa i Administracji UWM, Olsztyn 2016, s. 19 [za:] A. Brezcko, *Cele państwa i zasadnicze kierunki jego działania* [w:] G. Kryszewski (red.), *Wprowadzenie do nauk o państwie i prawie*, Wyższa Szkoła Administracji Publicznej w Białymstoku, Białystok 2004, s. 23.

³⁵ I. Janicka, H. Liberska, *Psychologia rodziny*, PWN, Warszawa 2014, s. 107–109.

³⁶ Zob. W. Fehler, *Bezpieczeństwo wewnętrzne współczesnej Polski*, Copyright by Włodzimierz Fehler, Arte, Warszawa 2012, s. 180.

³⁷ A. Wawrzusiszyn, *Bezpieczeństwo, strategia, system. Teoria i praktyka w zarysie*, Difin, Warszawa 2015, s. 145.

charakter otwarty. Jednak już syntetyczna charakterystyka czynników warunkujących określenia składające się na definicje obu terminów pozwala na uchwycenie różnic na poziomie analizowanych pojęć.

Autorka, mimo ukierunkowania swoich rozważań na znalezienie różnic w analizowanych pojęciach, podjęła się również odnalezienia swego rodzaju punktów stykowych obu terminów, a więc podobieństw i elementów wspólnych dla obu pojęć – tabela 6.

Tabela 6. Podobieństwa wynikające z analizy pojęć „bezpieczeństwo państwa” i „bezpieczeństwo narodowe”

Czynnik	Bezpieczeństwo państwa	Bezpieczeństwo narodowe
Potrzeby	Realizuje potrzeby	Oczekuje zapewnienia potrzeb
Elementy się uzupełniające	Państwo nie istnieje bez narodu	Naród do prawidłowego funkcjonowania potrzebuje państwa
Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej	Stoi na straży bezpieczeństwa państwa	Jest wybierany przez naród
Czynniki wpływające na zapewnienie bezpieczeństwa	Wzajemnie się uzupełniają, są współzależne od siebie	
Podmiot odpowiedzialny za zapewnienie bezpieczeństwa	Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji – jako urząd administracji rządowej odpowiadający za szeroko rozumiane bezpieczeństwo	
Cenione wartości	Wzajemnie się uzupełniają	

Źródło: opracowanie własne.

Zauważalna jest współzależność omawianych pojęć. Jest ona wynikiem zacierania się elementów mających wpływ na dany rodzaj bezpieczeństwa. Biorąc pod uwagę wyznawane wartości, stwierdzić należy, iż potrzeba ceniona przez naród może być jednocześnie (a zapewne tak jest) wartością uznawaną przez państwo. I tak np. przetrwanie narodu (jako wspólnoty ludzi) jest niezbędne dla istnienia państwa. Oznacza to, że w interesie państwa jest przetrwanie narodu. Z kolei w interesie narodu może być (a zapewne tak jest) np. zdolność do ochrony i obrony granic, jak też terytorium jako elementu koniecznego do zagwarantowania poczucia bezpieczeństwa przez jednostkę.

Reasumując dotychczasowe rozważania, warto przytoczyć opinie innych autorów, którzy zajmowali się już kwestią zależności pomiędzy bezpieczeństwem państwa a bezpieczeństwem narodowym. Znamierowski podaje, że badacze,

którzy utożsamiali te pojęcia, wyjaśniali to w następujący sposób: „potrzeby i interesy bezpieczeństwa narodu (lub narodów w przypadku państw wielonarodowych) są realizowane przez organy państwowe. Adekwatnie do tego stanu rzeczy pojęcie bezpieczeństwo narodowe, szeroko upowszechnione w nauce zachodniej, jest w zasadzie utożsamiane z bezpieczeństwem państwa³⁸”. Ten sam badacz utożsamia oba pojęcia na gruncie potrzeb i interesów narodowych, które wyznawane przez naród (ludzi) zaspokajane są przez organy państwa.

Ściborek, Wiśniewski, Kuc i Dawidczyk tłumaczą, że „bezpieczeństwo narodowe (narodu) i bezpieczeństwo państwowe (państwa) – to ściśle biorąc, różne kategorie pojęciowe. Ale z punktu widzenia praktycznego, na gruncie obecnego rozwoju historycznego (epoka państw narodowych), można umownie traktować je jako tożsame (...)”³⁹. Takie rozumienie daje przyzwolenie na zamienne stosowanie tych pojęć z uwagi na uwarunkowania historyczne wynikające z zamieszkiwania jednego państwa przez jeden naród. Nietrudno nie zgodzić się z tym stwierdzeniem, które zamyka prowadzone rozważania w jednym zdaniu. Kwestie zamienności stosowania pojęć „bezpieczeństwo państwa” i „bezpieczeństwo narodowe” w kontekście wspólnot wielonarodowościowych tłumaczona jest następująco: „bezpieczeństwo narodowe często jest utożsamiane z bezpieczeństwem państw, ponieważ wywodzi się z egzystencjalnych potrzeb ludzkich społeczności zorganizowanych w państwo. (...) W państwach wielonarodowych interesy niektórych narodów nie muszą być zgodne z interesami narodu tytularnego i państwa”⁴⁰. W tym przypadku pojawia się rozbieżność w obu pojęciach na gruncie wyznawanych wartości, które cenione przez państwo nie muszą być odzwierciedleniem tych, które za ważne uznaje naród.

Rozbieżność w obu pojęciach Kitler tłumaczy następująco: „oprócz charakterystycznej dla bezpieczeństwa państwa troski o ochronę i obronę państwa przed zagrożeniami natury wewnętrznej i zewnętrznej, bezpieczeństwo narodowe obejmuje również zainteresowanie pomyślnym bytem i rozwojem oraz ochroną wartości bliskich członkom danej społeczności, niemające związku z organizacją państwową⁴¹”. Podejście to wyjaśnia, iż bezpieczeństwo państwa

³⁸ Cz. Znamierowski, *Szkoła prawa: rozważania o państwie*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1988, s. 80.

³⁹ Z. Ściborek, B. Wiśniewski, R. Bolesław-Kuc, A. Dawidczyk, *op. cit.*, s. 85.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 86.

⁴¹ M. Czuryk, K. Dunaj, M. Karpiuk, K. Prokop, *Bezpieczeństwo państwa. Zagadnienia prawne i administracyjne*, Wydział Prawa i Administracji UWM, Olsztyn 2016, s. 20 [za:] W. Kitler,

jest pojęciem szerszym niż bezpieczeństwo narodowe, które ma charakter antropocentryczny, a państwo ma wymiar instytucjonalny.

Podsumowanie

Nie można jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie będące przedmiotem niniejszego opracowania. Nie udowodniono w sposób bezsprzeczny, czy na gruncie obecnej wiedzy pojęć „bezpieczeństwo państwa” i „bezpieczeństwo narodowe” można używać zamiennie. Jednak, jak wskazano na wstępie, terminy te występują zamiennie w najważniejszych aktach prawnych odnoszących się do bezpieczeństwa. Należy to rozumieć jako prawne przyzwolenie na ich utożsamianie. Autorka pracy zauważa, że pojęcia te są dalekie sobie pod względem merytorycznym, jednak na tyle współzależne od siebie, że ich utożsamianie [pod warunkiem zachowania pewnych obostrzeń, takich jak na przykład: utożsamianie wartości wyznawanych przez państwo z tymi, które ceni naród; rozumienie obu pojęć jako współzależnych od siebie – elementem koniecznym dla funkcjonowania państwa jest jego naród, a dla narodu (jego bezpieczeństwa, zaspokajania potrzeb) niezbędne jest istnienie państwa] nie może być błędem. Chodzi tutaj o takie rozumienie bezpieczeństwa państwa, które jest jednoznaczne z szeroko pojmowanymi interesami narodu/narodów. Wnioski wynikające z dokonanej analizy są następujące:

1. Bezpieczeństwo państwa to bezpieczeństwo kilku/wielu narodów, a bezpieczeństwo narodu odnosi się do bezpieczeństwa jednej wspólnoty.
2. Z praktycznego punktu widzenia w polskim porządku prawnym pojęcia te występują zamiennie. Zabieg taki traktować należy jako poprawny w przypadku utożsamiania wartości rozumianych pod pojęciem bezpieczeństwa państwa z wartościami, jakie kryje bezpieczeństwo narodowe. Sytuacja taka ma miejsce w odniesieniu do państw jednolitych narodowo.
3. Bezpieczeństwo państwa jest pojęciem szerszym niż bezpieczeństwo narodowe. W centrum zainteresowania bezpieczeństwa narodowego jest człowiek – jego potrzeby i interesy. Bezpieczeństwo państwa ma wymiar instytucjonalny.

Pojęcie bezpieczeństwa [w:] W. Kitler, M. Czuryk, M. Karpiuk (red.), *Aspekty prawne bezpieczeństwa narodowego RP. Część ogólna*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2013, s. 25–26.

4. Rozbieżność w obu pojęciach zauważalna jest już na gruncie analizy terminów „państwo” i „naród”, które są elementami składowymi omawianych pojęć.
5. Istotny wpływ na bezpieczeństwo narodowe ma bezpieczeństwo państwa i odwrotnie. Elementy te są od siebie współzależne.

Bibliografia

- Antoszewski A., Herbut R. (red.), *Leksykon politologii wraz z aneksem o reformie samorządowej, wyborach do sejmu, prezydenckich oraz gabinetach rządowych*, Agencja Wydawniczo-Reklamowa Atla 2, Wrocław 2004.
- Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Warszawa 2013.
- Breczko A., *Cele państwa i zasadnicze kierunki jego działania* [w:] G. Kryszewski (red.), *Wprowadzenie do nauk o państwie i prawie*, Wyższa Szkoła Administracji Publicznej w Białymstoku, Białystok 2004.
- Brzeziński M., *Rodzaje bezpieczeństwa państwa* [w:] Sulowski S., Brzeziński M. (red.), *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2009.
- Ciekanowski Z., Nowicka J., Wyřebek H., *Bezpieczeństwo państwa w obliczu współczesnych zagrożeń*, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2016.
- Czupryk M., Dunaj K., Kurpiuk M., Prokop K., *Bezpieczeństwo państwa. Zagadnienia prawne i administracyjne*, Wydział Prawa i Administracji UWM, Olsztyn 2016.
- Dworecki S., *Od konfliktu do wojny*, BUWIK, Warszawa 1996.
- Fehler W., *Bezpieczeństwo wewnętrzne współczesnej Polski*, Copyright by Włodzimierz Fehler, Arte, Warszawa 2012.
- Gryz J. (red.), *Bezpieczeństwo państwa. Zarys problematyki. Podręcznik dla szkół ponadgimnazjalnych*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2016.
- Gryz J., Kitler W., *Identyfikacja, klasyfikacja, podział i uzasadnienie pojęcia, istoty, składników i zakresu bezpieczeństwa państwa (narodowego)*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2014.
- Janicka I., Liberska H., *Psychologia rodziny*, PWN, Warszawa 2014.
- Jellinek G., *Ogólna nauka o państwie*, Księgarnia F. Hoesicka, Warszawa 1921.

- Kitler W., Czuryk M., Karpiuk M. (red.), *Aspekty prawne bezpieczeństwa narodowego RP. Część ogólna*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2013.
- Koźbial K., *Państwa nieuznawane jako element dezintegrujący w stosunkach międzynarodowych. Wybrane aspekty*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy” 2018, t. 18.
- Krukowski J., *Wstęp do nauki o państwie i prawie*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2004.
- Kuciński J., *Nauka o państwie*, Wyższa Szkoła Zarządzania i Prawa im. Heleny Chodkowskiej w Warszawie, Warszawa 2012.
- Kukułka J., *Bezpieczeństwo a współpraca europejska: współzależności i sprzeczności interesów*, „Sprawy Międzynarodowe” 1982, z. 7.
- Legucka A., *Wykorzystanie quasi-państw w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, „Rocznik Nauk Społecznych” 2016, t. 8(44), nr 1.
- Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 4, PWN, Warszawa 1996.
- Nowak E., Nowak M., *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, Difin, Warszawa 2015.
- Piędel A., Pomiankiewicz J., Powęska M., Żebrowski A. (red.), *Bezpieczeństwo państwa w XXI wieku: szanse i zagrożenia*, Seria Monograficzna nr 3, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa i Ochrony im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Warszawie, Wydział Zamiejscowy w Nisku, Nisko 2017.
- Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, AON, Warszawa 2008.
- Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2020.
- Szymanek J. (red.), *Wielki słownik parlamentarny*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2018.
- Ściborek Z., Wiśniewski B., Bolesław-Kuc R., Dawidczyk A., *Bezpieczeństwo wewnętrzne. Podręcznik akademicki*, Adam Marszałek, Toruń 2015.
- Tomczyk A., *Czy quasi-państwo to też państwo? Refleksja nad analizą pojęciową wybranych aspektów istnienia państwa i quasi-państwa*, „Politeja” 2017, nr 3(48).
- Turowski J., *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1994.
- Wawrzusiszyn A., *Bezpieczeństwo, strategia, system. Teoria i praktyka w zarysie*, Difin, Warszawa 2015.

- Ziemiński Z., Wronkowska S., *Państwo i inne struktury społeczne* [w:] M. Zmierczak, S. Wronkowska (red.), *Kompendium wiedzy o społeczeństwie, państwie i prawie*, PWN, Warszawa–Poznań 1993.
- Zięba R. (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.
- Znamierowski Cz., *Szkoła prawa: rozważania o państwie*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1988.

Akty prawne

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.).
- Ustawa z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu (tekst jedn.: Dz. U. z 2020 r., poz. 27 ze zm.).
- Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działaniach administracji rządowej (tekst jedn.: Dz. U. z 2020 r., poz. 1220 ze zm.).
- Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (tekst jedn.: Dz. U. z 2020 r., poz. 360 ze zm.).
- Zarządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 10 czerwca 2019 r. w sprawie organizacji oraz zakresu działania Biura Bezpieczeństwa Narodowego (M.P. 2019, poz. 585).

Źródła internetowe

- <https://sjp.pwn.pl/szukaj/państwo.html>(dostęp: 20.02.2020).
- <https://sjp.pwn.pl/szukaj/naród.html>(dostęp: 20.02.2020).

INTERDEPENDENCE BETWEEN CONCEPTS OF STATE SECURITY AND NATIONAL SECURITY

Summary

Interdependence between concepts of state security and national security. The aim of this article is analysis of term state security and national security as well as providing the answer if those terms are interchangeable. The method used in project based on literature review allowed to draw a conclusion that these concepts although divergent are also interdependent. Therefore their interchangeable use isn't mistake.

Keywords: state security, national security.

Marcin Jurzysta¹

2. UŁUDA I TOTALITARYZM? KILKA UWAG O PLATOŃSKIEJ WIZJI IDEALNEGO *POLIS*

Streszczenie

W niniejszej pracy przedstawiono poglądy Platona na państwo. Jednakże nie tylko tezy wygłaszane przez tego filozofa stały się główną osią podjętej analizy. Ma ona aspekt porównawczy, skonfrontowano bowiem to, jak ci, którzy działali po nim ustosunkowywali się do jego dzieł. Wszak wiemy, że wśród filozofów idee głoszone przez Platona przyjmowane były różnie. Jedni widzieli w platońskich dziełach ważny przyczynek do budowania teorii prawdziwego państwa dobrobytu, inni wręcz odwrotnie – utopię. Przedstawione badania ukażą, że Platon to myśliciel niejednoznaczny, a z jego dorobku czerpią przedstawiciele wielu nurtów.

Słowa kluczowe: idealne państwo, władza, role społeczne, utopia.

Wprowadzenie

Głównym celem niniejszego opracowania jest próba przeanalizowania platońskiej wizji państwa idealnego. Warto bowiem zastanowić się, czy takie państwo ma w ogóle rację bytu, czy jest – jak chce to widzieć wielu – tylko utopią. Niniejsze rozważania ogniskować się będą zatem pomiędzy dwoma dylematami. Takimi o to: *państwo idealne czy państwo realne?* By ów dylemat rozstrzygnąć, należy pochylić się nie tylko nad dziełami samego Platona i jego krytyka, czy, jak go określa wielu (zasadnie bądź nie), interlokutora Platona – Karla Poppera, ale też sprawdzić, co mieli do powiedzenia w przedmiotowej kwestii

¹ Zespół Szkół w Wyżnem/Uniwersytet Rzeszowski.

inni, współcześni myśliciele. Bowiem obraz, jaki się wyłoni, będzie... Właśnie... Zaskakujący? Fascynujący? Oryginalny?

Platon (427–347 p.n.e.) do dziś uważany jest za jednego z najwybitniejszych filozofów starożytności. Za swego mentora uważał Sokratesa. Gdy ów został skazany na śmierć za nieuznawanie bogów i rzekomą deprawację młodzieży, Platon na wiele lat opuścił Ateny¹. Po powrocie oddał się działaniom na rzecz obrony Sokratesa. Prawdopodobnie rozgoryczony tym, co spotkało jego mistrza nie zdecydował się czynnie zaangażować w politykę, pragnął jednak, by jego wizje miały zastosowanie w życiu społeczno-politycznym. Koncepcja idealnego *polis* była niejako konsekwencją głoszonego przezeń idealizmu politycznego².

Platońskie rozumienie idealnego państwa odpowiada ideom powszechności i stałości. Przy czym jednak warto tu wskazać na kontekst polityczny, w jakim przyszło żyć Platonowi. Oto bowiem żył on w czasach bardzo niestabilnych i być może właśnie to powodowało, że – jak wskazuje J. Tischner – „Platon wykrywa obok potrzebę, której zaspokojenie polega na wypełnianiu próżni, aspiracje niepoprzedzone cierpieniami i brakiem, gdzie rozpoznajemy zarys pragnienia – potrzeby tych, którym niczego nie brak, aspiracje każdego, kto posiada w całości swój byt – pragnienia, które wykraczają poza swą pełnię (...)”³. Popper okres ten, z uwagi na wojny i niepokoje polityczne, uważa pod względem braku stabilizacji za jeszcze trudniejszy niż chociażby czasy Heraklita⁴. Stałość rozumiał Platon zatem (jak by się dziś wydawało) bardzo radykalnie – jako świat niezmiennych idei i form. Co ciekawe, w codziennej działalności, a przede wszystkim jako obserwator życia politycznego, dostrzegał istotne zmiany (upadek Aten, rządy Trzydziestu Tyranów, wspomniane już osądzenie i zgładzenie Sokratesa). Wywodził z tego zatem, że czasy, w jakich żyje to okres permanentnej, powszechnej deprawacji⁵, choć dziś powiedzielibyśmy raczej „rozregulowania” mechanizmów państwowych. Można zatem skonstatować, że Platon wierzył w niepodlegające żadnym zmianom – przez to nie narazone na jakąkolwiek deprawację – państwo „bezruchu”.

¹ H. Izdebski, *Historia myśli politycznej i prawnej*, C.H. Beck, Warszawa 1995, s. 26–27.

² *Ibidem*, s. 27.

³ J. Tischner, *Filozofia dramatu*, Znak, Kraków 2012, s. 42.

⁴ K.R. Popper, *Spółczesność otwarte i jego wrogowie. Tom I*, PWN, Warszawa 2006, s. 26.

⁵ *Ibidem*, s. 28.

Główny cel obowiązujący w idealnym państwie

Analizując teksty Platona⁶, domniemywać należy, iż był on przeciwnikiem demokracji. Wywodził on bowiem, iż w społeczeństwach istnieje podział na mędrców (ludzi o predyspozycjach moralnych i intelektualnych) oraz na głupców (osób nieposiadających tych predyspozycji). Jedynie ci pierwsi, z uwagi na swe przymioty, gotowi mieli być na to, by wziąć odpowiedzialność za państwo. Ci drudzy stanowili nieoświeconą masę, która powinna poddawać się woli mędrców. Jest to, jak imputuje Popper, chęć powrotu do plemiennego patriarchy, opartego na naturze ludzkiej⁷. Oto ów naturalizm jest u Platona celem, czy wręcz niejako wyznacznikiem idealnego państwa. Popper dostrzegł w takiej wizji następujące elementy:

1. Podział klasowy. Każdy powinien znać swoją rolę i pełnić ją jak najlepiej, nie aspirując przy tym do zajmowania tych stanowisk, do jakich nie jest przeznaczony⁸. Możemy zatem przyjąć, że była to pierwotna (wszak różniąca się w szczegółach od tej, którą dziś znamy) koncepcja stratyfikacji społecznej⁹.
2. Utożsamienie losu państwa z losem warstwy rządzącej. Inaczej mówiąc: im wyższe predyspozycje rządzących, tym lepiej będzie działało się w państwie. Dobitnie zdawały się świadczyć o tym następujące słowa Platona: „jeżeli przyjdzie jeden taki jak się należy, a będzie miał państwo uległe, to przeprowadzi wszystko, w co się dziś ludziom wierzyć nie chce”¹⁰.
3. Monopol warstwy rządzącej na wykształcenie wojskowe. Oto bowiem tylko tę warstwę widział filozof jako uprzywilejowaną do noszenia broni ze względu na jej intelektualne przymioty. By jednak nic nie mąciło owych intelektualnych predyspozycji, sugerował jej niemal całkowitą ascezę. Dlaczego? Ponieważ dobra materialne widział jako czynnik ograniczający nieskrępowanie myśli, przez co przeszkadzający w skutecznym zarządzaniu państwem. W tym sensie zdefiniował pojęcie oligarchii, jako grupy zamożnej, lecz nieprzygotowanej do rządzenia, ale poprzez swe wpływy podtrzymującej swój status¹¹.

⁶ Odwołać się tu należy zarówno do dzieła *Państwo*, jak i (po części) do dzieła *Prawa*.

⁷ *Ibidem*, s. 111.

⁸ Platon, *Państwo*, Księga I, Onepress, Gliwice 2018, s. 33.

⁹ A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Leksykon politologii*, Atla2, Wrocław 2000, s. 572–573.

¹⁰ Platon, *Państwo*, Księga VI, Onepress, Gliwice 2018, s. 207.

¹¹ Platon, *Państwo*, Księga VIII, Onepress, Gliwice 2018, s. 259.

4. Cenzura wszelkiej działalności intelektualnej. Uzasadnionym staje się domniemanie, iż założenie to jest niejako pokłosiem sprzeciwu Platona wobec wszelkiej zmiany. Myślenie, a więc konstruowanie nowych wzorów i pojęć, siłą rzeczy miało prowadzić według niego do wprawienia w ruch procesów społecznych, a nawet zmiany paradygmatów, co według Platona dezawuowałoby koncepcję państwa idealnego.
5. Samowystarczalność państwa. By prawidłowo zrozumieć to założenie, należy w pierwszej kolejności odwołać się do jednego z wcześniejszych. Mianowicie tego, które mówi o utożsamieniu losu państwa z losem warstwy rządzącej. Oto bowiem, gdy wskazywał Platon na samowystarczalność państwa, zdawał się mieć na myśli warstwę rządzącą. Definiował i przestrzegał przed takimi – znanymi dziś bardzo dobrze – zjawiskami życia społecznego, jak kumoterstwo czy oligarchia, gdy „rządzący uzależnieni będą od kupców, lub staną się nimi sami”¹².

Przedstawione elementy wizji Platona, zdaniem Poppera, ukazują typowo totalitarny program¹³. Czy jednak, aby na pewno? Wszak Tischner powiada, że „nie ma u Platona istotnej różnicy między zniewoleniem przez rzeczy a zniewoleniem przez innego człowieka. Niewola to w końcu jedno i to samo: niemiejtność przejścia od złudzeń do istoty rzeczy”¹⁴. Wynika z tego, iż człowiek może być zniewolony zarówno przez innych, jak i przez siebie samego, poprzez swoje złudzenia, namiętności czy dążenia. Według Tischnera, Platon upatruje źródła owego zniewolenia w ciele człowieka jako źródle złudzeń¹⁵. Z kolei Izdebski wskazuje, że wizja Platona była po prostu utopią, a te mają to do siebie, iż generalnie zakładają jakiś rodzaj podporządkowania. Czytamy tam bowiem: „[i]dealne państwo ma być ascetyczne. Dąży ono do idealnego celu, którego osiągnięcie nie zapewnia obywatelom bezpośrednich korzyści materialnych zmysłowych – który, co więcej, wymaga wyrzeczenia się dóbr doczesnych”¹⁶.

¹² K.R. Popper, *Spoleczeństwo*, *op. cit.*, s. 112.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ J. Tischner, *Spór o istnienie człowieka*, Znak, Kraków 2011, s. 239.

¹⁵ *Ibidem*, s. 82.

¹⁶ H. Izdebski, *Historia myśli*, *op. cit.*, s. 29.

Filozofowie jako elita sprawująca władzę

Jak już wskazano, Platon w taki sposób widział podział ról społecznych, iż tylko najmądrzejsi, tylko ci, których kompetencje intelektualne miały na to pozwalać, predysponowani byli do roli sprawujących władzę. Ową stanowosć mieli filozofowie jako stan intelektualnie przygotowany do pełnienia takiej roli. W swym dziele *Sources of Self. The Making of the Modern Identity* Ch. Taylor¹⁷ zdaje się być orędownikiem takiej wizji, zwracając uwagę, że niejako sama struktura społeczna wymaga, czy wręcz wymusza, by jedne stany stały wyżej niż inne. Filozofowie według Platonu byli tymi, którzy posiadli wiedzę najwyższą¹⁸, a co za tym idzie mieli szerszy ogląd świata aniżeli cała reszta, której nie było dane owej wiedzy posiąść.

Gdy mowa jest o teorii sprawowania władzy, warto zwrócić uwagę na ważkie zapytanie Platona sprowadzające się do wątpliwości odnośnie tego, co by się stało, gdyby lud stery rządów oddał w ręce tyrana? Ciekawe implikacje rodzi odpowiedź, której pytający sam sobie udziela. Mianowicie, twierdzi Platon, człowiek tak może skorzystać ze swej wolności, iż świadomie chce wybrać tyranię. Na paradoks owych implikacji zwraca uwagę Popper, zauważając, że demokraci szanujący wolę większości z jednej strony winni akceptować każdą jej decyzję, także tę o wprowadzeniu tyranii, a z drugiej, jako zwolennicy rządów ludu właśnie, winni sprzeciwiać się ustrojom, które są wobec takich rządów w sprzeczności¹⁹.

Wobec powyższego zrozumiałe wydaje się być większe akcentowanie u Platona istoty i przygotowania (także moralnego) tych, którzy sprawują władzę, aniżeli istoty samych instytucji. Ujawnia się tu zatem ważna kategoria moralna – odpowiedzialności sprawujących władzę.

Kolejną ważką kwestią jest sprawa rekrutacji przyszłych przywódców. W procesie tym widział jednak Platon pewną rolę instytucji. Nie możemy twierdzić zatem, iż instytucjonalizm to element całkowicie pomijany w jego teorii. Jak konstatuje Popper: „czysty personalizm jest w ogóle niemożliwy. Ale należy również stwierdzić, że tak samo niemożliwy jest czysty instytucjonalizm.

¹⁷ Ch. Taylor, *Sources of Self. The Making of the Modern Identity*, Harvard University Press, Cambridge 1989, s. 115.

¹⁸ H. Izdebski, *Historia myśli*, *op. cit.*, s. 28.

¹⁹ K.R. Popper, *Spółeczeństwo*, *op. cit.*, s. 158.

Nie tylko bowiem powołanie samych instytucji wymaga ważnych decyzji personalnych, ale i samo ich funkcjonowanie jest w poważnym stopniu zależne od osób, które za nic nie odpowiadają²⁰.

Jak zatem widział Platon proces rekrutacji do warstwy rządzącej? Otóż główną rolę w tym procesie miało odgrywać wychowanie, wraz z odpowiednimi instytucjami wychowawczymi. Dziś moglibyśmy stwierdzić, że w wizji tej instytucje wychowawcze zostały obciążone obowiązkami wykraczającymi poza cel, do jakiego zostały powołane. Poglądy Platona na takie rozumienie wychowania zdają się być dość oryginalne, a dla dzisiejszych czasów wręcz kontrowersyjne. Sprowadzały się do następujących postulatów:

1. Do najwyższych etapów edukacji dopuszczeni mogą być tylko ci, którzy osiągnęli „szczytowy” (w dzisiejszym rozumieniu poprodukcyjny) okres swego życia.
2. Dopuszczeni do najwyższego stopnia poznania powinni cechować się dyscyplinowaniem i zrównoważeniem.
3. Kandydaci do zgłębienia wielkiej wiedzy filozoficznej powinni wcześniej ćwiczyć się w sztuce myślenia abstrakcyjnego.

Z powyższego wyłania się (słuszna, jak się zdaje) konstatacja K. Poppera, że taka wizja wychowania miała na celu nie selekcję przyszłych przywódców, ale zahamowanie procesu, którego Platon się obawiał – zmiany²¹.

Oto zatem, według Platona, rzeczywistą władzę, swoisty rząd dusz, można objąć po latach sprawowania władzy państwowej. Owa „rzeczywista władza” musiała wiązać się z wychowaniem następców, refleksją intelektualną i dysputami filozoficznymi²². Władza taka niczym nie mogła być ograniczona, gdyż jej siłą miał być autorytet rozumiany jako charyzma rządzącego – filozofa.

Trzy stany

Sprawą bezsporną u Platona jest to, iż państwem powinna rządzić elita wybranych (w jego rozumieniu filozofowie). Stanowić mieli oni pierwszy filar struktury społecznej, zaś do kolejnych jej segmentów zaliczał Platon strażników

²⁰ *Ibidem*, s. 162.

²¹ *Ibidem*, s. 173.

²² H. Izdebski, *Historia myśli*, *op. cit.*, s. 29.

oraz pracowników. Taki podział był jego zdaniem odzwierciedleniem elementów składowych duszy. I tak oto: władcy mieli uosabiać mądrość, strażnicy – męstwo, pracownicy – wstrzeźliwość i panowanie nad sobą²³.

O klasie rządzącej była mowa wyżej. Natomiast, jak zauważa K. Popper, o pozostałych elementach platońskiej struktury społecznej wiemy stosunkowo niewiele, gdyż obiektem zainteresowania filozofa byli głównie rządzący. Strażników postrzegał jako mądrzejszych, bardziej operatywnych pomocników, przez co awansowanych niejako ponad ich rangę. Pracowników widział najgorzej, jako „bydło”. Ich głównym zadaniem, w jego rozumieniu, było zaspokajanie potrzeb materialnych klas wyższych. W ujęciu Platona nie mieli oni zatem żadnego znaczenia i nie odgrywali żadnej konstruktywnej roli w państwie.

Wątpliwości Platona

Platon jako filozof nie był, rzecz jasna, zupełnie bezkrytyczny wobec głoszonych przez siebie koncepcji. U schyłku swego życia dość wyraźnie wskazywał, iż nie wierzy w możliwość realizacji owych idealnych wizji. Zwątpienie to dostrzegamy w dialogu *Prawa*.

I tak oto uwagę zwraca zrewidowanie poglądów Platona na temat wychowania. W odróżnieniu od wcześniej prezentowanych wizji, w dialogu *Prawa* wskazuje, że już w okresie dzieciństwa wykształcają się w człowieku cechy, które kiedyś – w przyszłości przyczynią się do jego rozwoju duchowego i intelektualnego oraz będą predysponować go do odgrywania ważnych społecznie ról²⁴. Platon pod koniec swego życia zdawał się również kwestionować tak upodobany wcześniej bezruch, jako jedyny sposób trwania idealnego państwa.

Platon zdawał się zakwestionować również najważniejszy z filarów jego państwa idealnego, a mianowicie rządy mędrców. Sugerował, że mędrzec, pomimo swych przymiotów intelektualnych, może być ignorantem w kwestiach państwowych i społecznych, a także odwrotnie – ktoś uznany za głupca, może wykazywać czynne zainteresowanie sprawami państwa oraz ogółu²⁵.

Ową nową, czy precyzyjniej rzecz ujmując, zmodyfikowaną wizję Platona, Izdebski nazywa „państwem drugiego rzędu”. W tym rozumieniu miało być to państwo odrzucające wolność i demokrację na rzecz centralistycznej władzy,

²³ *Ibidem*, s. 28.

²⁴ Platon, *Prawa, Księga II*, Marek Derewiecki, Kęty 1997, s. 264.

²⁵ Platon, *Prawa, Księga III*, Marek Derewiecki, Kęty 1997, s. 295–196.

która organizuje i urządza obywatelom życie w przeświadczeniu, iż tylko rządzący (już niekoniecznie filozofowie) wiedzą, co jest dobre dla ich poddanych.

Warto tu nadmienić, iż koncepcje ujęte w *Prawach* nie są tylko *sensu stricto* rewizją wcześniejszych poglądów Platona. Wielu filozofów upatruje w nich możliwych *mimesis* realizacji idealnego ustroju przedłożonego w *Państwie*. Oto przecież, jak podnosi wielu, Platon zdawał sobie sprawę z faktu, iż możliwość wdrożenia jego koncepcji zależy od wielu uwarunkowań (geografia, kultura, ekonomia, historia).

Warto też zwrócić uwagę na dociekania kontynuatorów platońskiej wizji państwa. Za takich należy uznać zarówno T. More'a, jak też H. de Saint-Simona – zwolennika technokracji²⁶. More w najbardziej widoczny, jak można mniemać, sposób ujmuje myśl Platona. Kreśli on bowiem w *Prawdziwie złotej księżeczce o urządzeniu Rzeczypospolitej i o nowej wyspie Utopii* obraz państwowego tworu, w którym miałyby funkcjonować egalitarne społeczeństwo o umiarkowanym dobrobycie, ale nieposiadające własności prywatnej. W społeczeństwie takim ludzie pracowaliby, jednak owa praca miałaby zapewniać rozwój całych zbiorowości.

Saint-Simon uważany jest za kontynuatora myśli Platona. Twierdził bowiem, iż nie każdy nadaje się do tego, by móc umiejętnie sprawować władzę. Postulował zatem, by władza spoczywała jedynie w rękach ludzi wykształconych, fachowców w dziedzinach, o których mieliby decydować. W takim sensie miała być to władza *quasi* dyktatorska.

W jakimś sensie kontynuację myśli Platona o idealnym państwie możemy również odnaleźć w myśli absolutyzmu oświeconego, socjalizmu czy komunizmu. Powiedzieć, że wizje te powstały na bazie filozofii Platona byłoby zapewne nadinterpretacją. W nurtach tych widać natomiast dość wyraźnie (naiwną) utopię platońskich koncepcji postrzegania państwa, władzy i społeczeństwa.

Podsumowanie

Jak zauważa H. Izdebski, renesans był tym okresem w dziejach, gdzie z entuzjazmem powracano do koncepcji utopijnych²⁷, stąd raczej nie dziwi fakt, że wzorowano się także na myśli Platona.

²⁶ M. Izdebski, *Historia myśli*, *op. cit.*, s. 109.

²⁷ *Ibidem*.

Wśród kontynuatorów wizji Platona odnajdziemy zatem zapewne zarówno Ch. Taylora, T. More'a oraz H. de Saint-Simona. Adwokatem jego myśli zdaje się być też J. Tischner. Oczywiście kierowały nimi zupełnie inne względy. Oto bowiem Tischner skupia się na aksjologicznych aspektach dorobku Platona. Jego zdaniem człowiek w swym kodzie egzystencjalnym ma niejako zapisane poszukiwanie tych wartości, które czyniłyby jego życie, świat, społeczeństwo idealnym. Saint-Simon to z kolei zwolennik technokracji. W tym aspekcie utożsamia się z wizją Platona. U Saint-Simona owi predysponowani do dzierżenia władzy to niekoniecznie filozofowie, ale fachowcy, merytorycznie przygotowani do wzięcia odpowiedzialności za kwestie, jakimi przyjdzie im się zająć. More to idealista, widzący społeczeństwo jako dobro wspólne, a więc i cele, jakie należy stawiać poszczególnym w nim jednostkom, mają przyświecać dobru wspólnemu.

Do przeciwników Platona należy zaliczyć przede wszystkim K. Poppera. Zarzuca on filozofowi nie tylko nierealność i absolutną niespójność wizji, ale również swoistą aberrację wobec społeczeństwa, które rządzi się innymi prawami, niżby sobie tego życzył Platon. H. Izdebski widzi natomiast u Platona dążenia piękne, ale utopijne, nierealne do zrealizowania w społeczeństwie będącym nie tylko tworem teoretycznym, ale organizmem złożonym z biologicznych, psychologicznych i ekonomicznych czynników.

Biorąc pod uwagę powyżej poczynione ustalenia, należy stwierdzić, iż postrzeganie myśli Platona przez jego następców nie jest jednoznaczne. Ma on swych zwolenników, pragnących podążać jego drogą, jak i tych, którzy krytycznie odnoszą się do jego myśli. Jedno natomiast jest pewne – platońska filozofia idealnego państwa odcisnęła na współczesnej politologii i myśli politycznej niebywałe piętno. Ową spuściznę (mimo że już tak wiele o niej napisano i powiedziano) warto w dalszym ciągu zgłębiać.

Bibliografia

- Antoszewski A., Herbut R. (red), *Leksykon politologii*, Atla2, Wrocław 2000.
 Izdebski H., *Historia myśli politycznej i prawnej*, C.H. Beck, Warszawa 1995.
 Platon, *Państwo*, Onepress, Gliwice 2018.
 Platon, *Prawa*, Marek Derewiecki, Kęty 1997.
 Popper K.R., *Spółczesność otwarte i jego wrogowie. Tom I*, PWN, Warszawa 2006.

Taylor Ch., *Sources of Self. The Making of the Modern Identity*, Harvard University Press, Cambridge 1989.

Tischner J., *Filozofia dramatu*, Znak, Kraków 2012.

Tischner J., *Spór o istnienie człowieka*, Znak, Kraków 2011.

ILLUSION AND TOTALITARIANISM? A FEW REMARKS ON THE PLATO'S VISION OF AN IDEAL *POLIS*

Summary

This paper presents views on Plato's ideal state. However, it was not only the theses proposed by this philosopher that constituted the principal axis of the undertaken analysis. Namely, this analysis has a comparative aspect, as it entails a comparison of how those who were active after Plato positioned themselves with respect to his works. After all, we know that the ideas proclaimed by Plato were received differently in philosophical circles. Some perceived Plato's works as vital contribution to the building of the theory of a real welfare state, while others – on the contrary – regarded his concepts as utopian. The presented research will show Plato to be an ambiguous thinker, whereas representatives of many different schools of philosophical thought draw from his output

Key words: ideal state, power, social roles, utopia.

Karolina Sęczkowska¹

3. PROGRAMY DLA TALENTÓW W PROCESIE REKRUTACJI

Streszczenie

Celem opracowania jest charakterystyka nowoczesnej rekrutacji, której immanentną częścią jest poszukiwanie talentów pracowniczych, głównie przy wykorzystaniu programów dla talentów. Metodą badawczą było studium piśmiennictwa. Z przeprowadzonej analizy wynika, że programy dla talentów umożliwiają znalezienie odpowiednich pracowników na dane stanowisko pracy w przedsiębiorstwie. Wprowadzanie takich programów ma duże znaczenie dla współczesnych organizacji.

Słowa kluczowe: talent, programy dla talentów, rekrutacja, psychologia biznesu.

Wprowadzenie

Na przełomie ostatnich kilku lat programy dla talentów w znacznym stopniu ewoluowały i dalej ulegają znacznym przeobrażeniom. Wpływa na to przede wszystkim rosnąca konkurencja w wielu branżach, a także zwiększające się znaczenie kapitału ludzkiego w przedsiębiorstwach. Koncepcja globalnej wojny o talenty (ang. *war for talents*) nie jest nowa – została opracowana przez konsultantów z McKinsey & Company już w latach 80. XX w. Obecnie jednak tzw. wojna o talenty przybrała na sile, ponieważ zwiększyło się tempo zmian

¹ Uniwersytet Jagielloński, Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej.

kulturowych, technologicznych, a także demograficznych. Na rynek pracy weszły nowe pokolenia pracowników, które mają odmienne oczekiwania od swoich rodziców, co sprawia, że pracodawcy muszą się do nich dostosować. Wojna o talenty ma szczególne znaczenie w procesie rekrutacji, ponieważ to właśnie na tym etapie poszukiwania pracowników i selekcji kandydatów konieczne jest sprawdzenie, kto jest talentem i rzeczywiście przysłuży się firmie w zakresie efektywności wykonywanych obowiązków, staranności, odpowiedzialności i sumienności. Osoby najbardziej utalentowane mogą jednocześnie poprawiać wizerunek organizacji oraz jej wyniki finansowe, a z psychologicznego punktu widzenia posiadanie najlepszych pracowników jest elementem pozwalającym na uzyskanie przewagi konkurencyjnej w danej branży.

Celem pracy jest charakterystyka nowoczesnej rekrutacji, której immanentną częścią jest poszukiwanie talentów pracowniczych, głównie przy wykorzystaniu programów dla talentów. Opracowanie opiera się przede wszystkim na informacjach i danych z zakresu psychologii biznesu oraz zarządzania zasobami ludzkimi.

Wojna o talenty w procesie rekrutacji

Pojęcie talentu i zarządzania talentami

Talent to pojęcie interdyscyplinarne, które najprawdopodobniej wywodzi się od słowa *talanton* pochodzącego z języka greckiego. Część badaczy (na przykład A. Mazurkiewicz) stoi na stanowisku, że etymologia terminu talent może także pochodzić z języka łacińskiego, gdzie pojęcie to oznaczało wagę srebra oraz z przekazów biblijnych, gdzie talenty były jednostkami monetarnymi (a nie cechami człowieka)¹.

W literaturze przedmiotu pojawiło się dotychczas wiele definicji talentu. Przykładowo T. Ingram definiuje talent jako jednostkę „charakteryzującą się potencjałem, zdolnościami, motywacją i wiedzą, która poprzez swoje działania istotnie wpływa na funkcjonowanie organizacji, osiągając ponadprzeciętne wyniki, realizując powierzone cele przy jednoczesnej trosce o rozwój własny”². Z kolei według Ł. Brzezińskiego talent to „ponadprzeciętne zdolności: ogólne

¹ A. Mazurkiewicz, *Zarządzanie talentami w przedsiębiorstwie w warunkach kryzysu zaufania*, „Zarządzanie i Finanse” 2012, nr 4, s. 35–36.

² T. Ingram, *Zarządzanie talentami*, PWE, Warszawa 2011, s. 19.

zdolności (podwyższony potencjał intelektualny), zdolności specyficzne (dotyczące konkretnych dziedzin), zaangażowanie w pracę: wytrwałość, pracowitość, dyscyplina wewnętrzna, fascynacja realizowanymi zadaniami, skłonność do poświęceń, twórczość: oryginalność, płynność i giętkość myślenia, podejmowanie nowych i niekonwencjonalnych problemów, otwartość na wieloznaczność i niepewność, podejmowanie ryzyka, wrażliwość i bogata emocjonalność”³. Druga podana definicja talentu jest bardzo szczegółowa i wskazuje na pewne istotne cechy zarówno osobowościowe, jak i ogólne. Pojęcie talentu we współczesnej literaturze przedmiotu jest rozwijane przede wszystkim dzięki naukom o zarządzaniu oraz psychologii biznesu. Z kolei pojęcie wojny o talenty pojawiło się już w latach 80. XX w., gdy okazało się, że kapitał ludzki, w tym utalentowani pracownicy, są podstawą efektywności firm, a także dobrych wyników finansowych. Wraz z rozwojem współczesnych społeczeństw, a także rozpoczęciem działalności przez korporacje międzynarodowe, pracodawcy zaczęli dostrzegać potrzebę posiadania jak najbardziej utalentowanych pracowników. Początkowo talentami interesowały się głównie organizacje w USA. W Polsce temat tzw. wojny o talenty zauważono oraz doceniono na początku XXI w. Można wyróżnić następujące czynniki, które przyczyniły się do wzrostu znaczenia utalentowanych pracowników⁴:

1. Rozwój konkurencyjności w przedsiębiorstwach, a przede wszystkim w takich branżach, jak informatyka, marketing, badania i rozwój.
2. Zmiany technologiczne, postępująca cyfryzacja i rozwój społeczeństwa informacyjnego, co sprawia, że wiedza pracowników oraz ich kompetencje mają coraz większe znaczenie.
3. Konkurencyjność przedsiębiorstw jako filar wzrostu gospodarki.
4. Zmiany demograficzne, spadek liczby urodzeń, zbyt mała liczba utalentowanych kandydatów do pracy w kontekście potrzeb przedsiębiorstw.

Pojęcie wojny o talenty zmieniało się na przestrzeni lat, ponieważ w rzeczywistości XX-wiecznej twierdzono, że to ludzie potrzebują firm i akceptują standardowy pakiet wynagrodzeniowy i pozamaterialny, oferowany przez przedsiębiorstwa, a posiadanie utalentowanych pracowników jest tylko wyróżnikiem danej organizacji. W XXI w. okazało się, że to firmy potrzebują pracowników, ponieważ posiadanie utalentowanych podwładnych jest elementem przewagi

³ Ł. Brzeziński, *Zarządzanie talentami w organizacji*, „Szkoła – Zawód – Praca” 2016, nr 12, s. 129.

⁴ *Ibidem*, s. 132.

konkurencyjnej⁵. Należy jednak zaznaczyć, że jednocześnie pojawił się odwrotny trend, czyli nastawienie przedsiębiorstw na wyniki finansowe oraz aspekty ekonomiczne, o czym pisali R. Reinfuss oraz G. Sandford. Ich zdaniem: „latami głosiliśmy, że najważniejszym aktywem firmy są ludzie, ale to twierdzenie może nie przetrwać próby czasu. Podobnie jak drużynę piłkarską ocenia się po liczbie strzelonych bramek i zdobytych pucharów, a nie po talencie jej członków, tak i przedsiębiorstwa ocenia się po wynikach i po potencjale do ich generowania w przyszłości”⁶. Tematyka wojny o talenty jest oczywiście cały czas aktualna, jednak dotychczas pojawiło się kilka głosów wskazujących na znaczenie innowacji, technologii i wyników ekonomicznych firmy, a nie istotę prowadzenia programów dla talentów.

W tym miejscu warto dokładniej scharakteryzować pojęcie zarządzania talentami w organizacji. Zgodnie z podejściem badawczym zarządzanie talentami może być zdefiniowane jako przyciąganie rzeczywistych talentów, rekrutacja i selekcja, a także pomaganie kandydatom do pracy w zrozumieniu, czego oczekuje od nich pracodawca zorientowany na rozwój firmy. Zarządzanie talentami można także opisać jako proces, który polega na wyszukaniu utalentowanych kandydatów, zatrudnieniu ich, a następnie rozwijaniu ich zdolności oraz kompetencji⁷. Zgodnie z literaturą przedmiotu wyróżnia się następujące podejścia do zarządzania talentami⁸:

1. Podejście rolnicze, zgodnie z którym najbardziej utalentowane osoby są szczególnie „widoczne w tłumie”, a więc w procesie rekrutacji można z łatwością wybrać najlepszych kandydatów. Dodatkowo, zgodnie z tym podejściem, możliwe jest „hodowanie talentów”, czyli proces polegający na przygotowaniu osobom utalentowanym warunków do rozwoju, dzięki czemu przedsiębiorstwo może zbierać później owoce ich pracy.
2. Podejście inżynierskie, które wskazuje na to, że ludzi można kształtować i zmieniać, udoskonalać, a także wzmacniać ich kompetencje. Tego typu

⁵ R. Reinfuss, G. Sandford, *Przegrana wojna o talenty*, „Personel i Zarządzanie” 2018, nr 12, s. 40.

⁶ *Ibidem*, s. 40.

⁷ M. Morawski, B. Mikula, *Zarządzanie talentami. Podstawowe procesy i wytyczne tworzenia systemu*, „Zarządzanie Zasobami Ludzkimi” 2009, nr 3–4, s. 48.

⁸ J.A. Cannon, R. McGee, *Zarządzanie talentami i planowanie ich ścieżek karier. Zestaw narzędzi*, Wolters Kluwer, Warszawa 2012, s. 32–33.

zasady działania są przede wszystkim kultywowane w organizacjach, w których szczególne znaczenie ma długoterminowe zatrudnienie pracowników, a więc związanie pracownika z organizacją w dłuższej perspektywie czasu.

3. Podejście atletyczne, zgodnie z którym konieczny jest rygorystyczny trening w zakresie zdolności i umiejętności w miejscu zatrudnienia, a także poszerzanie kompetencji pracowniczych. Szczególnie ważna jest inwestycja w pracowników, m.in. w formie szkoleń, kursów i warsztatów rozwojowych.

Zarządzanie talentami odnosi się do rekrutacji, szkolenia personelu oraz badania przyczyn odejścia z organizacji, jednak w niniejszym opracowaniu szczególne znaczenie ma sam proces doboru personelu, a więc rekrutacji i selekcji.

Współczesny proces rekrutacji pracowników

Rekrutacja w branży informatycznej czy marketingowej, a także w sektorze badawczo-rozwojowym jest trudna, ponieważ zdecydowana większość organizacji deklaruje zapotrzebowanie na najlepszych i najbardziej utalentowanych specjalistów. Osoby z kilkuletnim doświadczeniem mogą więc dyktować warunki zatrudnienia wielu pracodawcom. W konsekwencji proces rekrutacji staje się trudny i czasochłonny. W tym kontekście bardzo duże znaczenie ma tzw. wojna o talenty, a także współczesny model rekrutacji (nazywany często rekrutacją 5.0). Wśród najważniejszych elementów współczesnej rekrutacji można wyróżnić⁹:

- korzystanie z narzędzi rekrutacyjnych, takich jak eRecruiter oraz Taleo i Workday,
- rekrutowanie pracowników *online* poprzez rozmowy na Skypie lub Zoomie, co przyspiesza cały proces, a także sprawia, że pracodawca może poznać system pracy zdalnej kandydata,
- sprawdzanie umiejętności kandydatów i ich kompetencji na podstawie testów wiedzy, testów językowych i analitycznych, a także kwestionariuszy psychologicznych,
- wprowadzenie szeroko zakrojonego Assessment Center, w trakcie którego kandydaci pokazują, na ile są samodzielni, czy potrafią pracować indywidualnie oraz zespołowo,

⁹ M. Kłos, *Strategia pozyskiwania talentów katalizatorem przedsiębiorczości*, „Ekonomiczne Problemy Usług” 2012, nr 97, s. 395.

- aktywne zaangażowanie rekruterów oraz menedżerów w proces selekcji kandydatów,
- zlecanie kandydatom zadań próbnych, które mają wykazać i potwierdzić ich najważniejsze kompetencje.

Współczesny proces rekrutacji pracowników może opierać się także na poszukiwaniu kandydatów wewnątrz organizacji, a więc na skontrolowaniu, czy w innych działach lub zespołach pracują osoby, które mogłyby sprawdzić się na wyższych stanowiskach, na przykład kierowniczych. Zwykle w modelu nowoczesnej rekrutacji, w ramach walki o talenty, wykorzystywana jest nie tylko rozmowa kwalifikacyjna, ale także referencje oraz program poleceń pracowniczych¹⁰. Dodatkowo szczególne znaczenie mają kwestionariusze psychologiczne, na przykład testy osobowości, które umożliwiają zweryfikowanie i ocenę, czy dany kandydat jest osobą ekstrawertyczną, neurotyczną, otwartą na doświadczenia, czy też sumienną. Osobowość może być bowiem jednym z czynników wpływających na poziom kompetencji pracownika oraz na jego dokonania w miejscu zatrudnienia. Współczesna rekrutacja w ramach wojny o talenty polega więc na poszukiwaniu najlepszych kandydatów, a następnie na sprawdzeniu ich w trakcie procesu selekcji. Ostatnim etapem jest zatrudnienie kandydata i rozwijanie jego umiejętności.

Programy dla talentów

Istota programu dla talentów i proces jego tworzenia

Programy dla talentów są definiowane jako programy rozwojowe dla kandydatów do pracy i osób już zatrudnionych w przedsiębiorstwie¹¹. Takie programy mogą być dedykowane zarówno nowo przyjętym pracownikom, jak i osobom z długim stażem oraz doświadczeniem zawodowym. W klasycznej formie programy dla talentów były przeznaczone dla wąskiej grupy osób, wybranych spośród wszystkich pracowników, jednak obecnie wiele przedsiębiorców pokłada nadzieje w modelu podejścia inżynierskiego i rolniczego, a więc

¹⁰ E. Olszak, *Nowoczesny dobór personelu – kierunki rozwoju metod i narzędzi w rekrutacji i selekcji*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2014, nr 349, s. 286–287.

¹¹ I. Otol, A. Raczek, *Programy rozwoju ścieżki kariery jako kluczowy element zarządzania talentami*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Zarządzanie” 2016, nr 23, s. 138.

w przeświadczeniu, że w każdej osobie można „wyhodować” talent, znaleźć pewne kompetencje i je rozwijać.

Zdaniem J. Kopcia można wyróżnić kilka najważniejszych celów zakładanych w ramach programów dla talentów¹²:

1. Ponadprzeciętne wyniki pracy talentów w przedsiębiorstwie.
2. Polepszenie wyników finansowych i wizerunkowych organizacji.
3. Przygotowanie wszystkich kandydatów i pracowników na nadchodzącą zmiany.
4. Kształtowanie u kandydatów i pracowników świadomości, że organizacja wspiera ich rozwój oraz dba o ich kompetencje.
5. Zwiększenie satysfakcji z pracy personelu.
6. Spełnienie oczekiwań pracowniczych.

Programy dla talentów powinny być wprowadzane w możliwie najkrótszym czasie, już na etapie selekcji pracowników, ponieważ w ten sposób pracodawca daje wyraźny sygnał, że dba o personel, chce, aby podwładni się rozwijali, czyli uczyli nowych zdolności oraz poznawali różne kompetencje.

Pozytywne i negatywne konsekwencje programów dla talentów w ujęciu psychologii biznesu

Programy dla talentów stają się coraz bardziej popularne w polskich przedsiębiorstwach, ponieważ umożliwiają zwiększanie przewagi konkurencyjnej oraz pozyskiwanie najlepszych pracowników. Efekty programów dla talentów można mierzyć zarówno przy wykorzystaniu podejścia ilościowego, jak i jakościowego. Zgodnie z dotychczasowymi badaniami¹³ można wyróżnić następujące pozytywne efekty programów dla talentów¹⁴:

1. Zwiększenie zaangażowania pracowników i kandydatów do pracy.
2. Przyspieszenie procesu rekrutacji i selekcji.
3. Zmniejszenie rotacji zatrudnionych osób.
4. Wzmocnienie pozytywnego wizerunku marki pracodawcy.
5. Podniesienie kompetencji pracowników.

¹² J. Kopeć, *Kształtowanie strategii rozwoju talentów w organizacji*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu” 2015, nr 60, s. 70–71.

¹³ Por. na przykład: A. Robertson, G. Abbey, *Zarządzanie talentami. Wykorzystaj możliwości najzdolniejszych pracowników*, Oficyna Wolters Kluwer Business, Warszawa 2010, s. 59; J. Stewart, C. Rigg, *Learning and Talent Development*, CIPD, London 2011, s. 22.

¹⁴ *Ibidem*, s. 71.

6. Wzrost wyników finansowych firmy.
7. Rozwiązanie problemów zawodowych pracowników.
8. Zwiększenie wydajności i efektywności personelu.
9. Zapewnienie sukcesji menedżerów, kierowników i specjalistów.
10. Zmniejszenie współczynnika nieplanowanych urlopów i zwolnień.
11. Wzmocnienie Public Relations (PR) oraz employer branding.
12. Stworzenie pozytywnych warunków dla rozwoju pracowników i ich docenienie.
13. Budowanie dobrego klimatu w organizacji.
14. Realizowanie strategii, misji i wizji firmy.
15. Zwiększenie innowacyjności firmy oraz organizacyjnego uczenia się.

Należy zaznaczyć, że programy dla talentów mogą nieść dla pracodawcy także konsekwencje negatywne. Przede wszystkim osoby posiadające wyższe kompetencje mogą żądać wyższego wynagrodzenia, premii lub awansu, co może nie być zgodne z zamierzeniami czy możliwościami przedsiębiorstwa. Same programy dla talentów są zwykle czasochłonne i kosztowne w realizacji, przez co organizacja musi włożyć sporo wysiłku i pieniędzy w stworzenie efektywnego programu. Negatywną konsekwencją jest także ryzyko odejścia pracownika po zdobyciu odpowiednich kompetencji, co stanowi dla firmy swego rodzaju stratę (odpływ kapitału zainwestowanego w rozwój danej osoby). Czasami rekruterzy z innych przedsiębiorstw decydują się na „podkupienie” utalentowanych pracowników. W konsekwencji organizacja, która stworzyła program dla talentów, może ponieść stratę zarówno wizerunkową, jak i finansową. Niektórzy pracodawcy podpisują z zatrudnionymi, biorącymi udział w programach, umowy, w których precyzuje się, iż uczestnik programu nie może zrezygnować z pracy w danej firmie przez określony czas po udziale w programie. Takie rozwiązanie może jednak budzić niechęć personelu i zmniejszać poziom zaufania do pracodawcy¹⁵. Innym niekorzystnym efektem programów dla talentów może być przygotowanie szkoleń w nieodpowiedni sposób, co sprawia, że pracownicy w ogóle się nie rozwijają lub postęp ten jest nieznaczny.

Programy dla talentów stają się coraz bardziej złożone i innowacyjne, przez co negatywne konsekwencje związane z ich realizacją pojawiają się stosunkowo rzadko. Na tej podstawie można stwierdzić, że w ramach wojny o talenty ważne

¹⁵ K. Grzesik, *Zarządzanie talentami kierowniczymi sposobem kreowania przywódców organizacji*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2009, t. X, z. 2, J. Lichtarski (red. nauk.), *Zarządzanie w obliczu współczesnych wyzwań – Nauka dla praktyki gospodarczej i samorządowej*, s. 141.

jest dbanie o efektywną rekrutację oraz o programy dla talentów. Można wskazać wiele przedsiębiorstw, które wdrożyły tzw. dobre praktyki w zakresie zarządzania talentami. Przykładem może być Google, którego filozofia opiera się na stwierdzeniu, że nie można nadmiernie kontrolować pracowników, tylko należy pozwolić im się rozwijać, dzięki czemu podwładni mogą samodzielnie podnosić kompetencje. Właśnie dlatego 10% swojego czasu pracownik powinien poświęcić na realizację własnych pomysłów i rozwój kreatywności¹⁶. Z kolei w firmie Unilever tworzone są programy Business Leaders Development, na podstawie których sporządzane są plany rozwoju dla pracowników, a także wybierane są dla nich odpowiednie szkolenia¹⁷.

Podsumowanie

Poszukiwanie utalentowanych pracowników ma we współczesnych organizacjach coraz większe znaczenie. Obecnie firmy koncentrują się na nowoczesnych i innowacyjnych rozwiązaniach, które umożliwiają zwiększanie kompetencji pracowniczych. Wojna o talenty toczy się w Polsce od co najmniej kilkunastu lat, a od drugiej dekady XXI w. zaczęła przybierać na sile. Szczególnie pożądani są specjaliści, osoby utalentowane, posiadające odpowiednie umiejętności, które będą wspierać firmę.

W ramach wojny o talenty znaczenie ma zarówno proces rekrutacji, jak i tworzenie programów dla talentów. Te ostatnie przynoszą wiele korzystnych skutków, a więc zwiększenie zaangażowania pracowników, rozwój kompetencji i przywództwa, dbałość o wyniki firmy i zadowolenie personelu, a także wzmocnienie pozytywnego wizerunku marki pracodawcy.

Bibliografia

- Brzeziński Ł., *Zarządzanie talentami w organizacji*, „Szkola – Zawód – Praca” 2016, nr 12.
- Cannon J.A., McGee R., *Zarządzanie talentami i planowanie ich ścieżek karier. Zestaw narzędzi*, Wolters Kluwer, Warszawa 2012.

¹⁶ *Ibidem*, s. 142.

¹⁷ J. Tabor, *Rozwój organizacji uczącej się a zarządzanie talentami*, „e-Mentor” 2008, nr 2, s. 55.

- Grzesik K., *Zarządzanie talentami kierowniczymi sposobem kreowania przywódców organizacji*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2009, t. X, z. 2, J. Lichtarski (red. nauk.), *Zarządzanie w obliczu współczesnych wyzwań – Nauka dla praktyki gospodarczej i samorządowej*.
- Ingram T., *Zarządzanie talentami*, PWE, Warszawa 2011.
- Kłos M., *Strategia pozyskiwania talentów katalizatorem przedsiębiorczości*, „Ekonomiczne Problemy Usług” 2012, nr 97.
- Kopeć J., *Kształtowanie strategii rozwoju talentów w organizacji*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu” 2015, nr 60.
- Mazurkiewicz A., *Zarządzanie talentami w przedsiębiorstwie w warunkach kryzysu zaufania*, „Zarządzanie i Finanse” 2012, nr 4.
- Morawski M., Mikuła B., *Zarządzanie talentami. Podstawowe procesy i wytyczne tworzenia systemu*, „Zarządzanie Zasobami Ludzkimi” 2009, nr 3–4.
- Olszak E., *Nowoczesny dobór personelu – kierunki rozwoju metod i narzędzi w rekrutacji i selekcji*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2014, nr 349.
- Otola I., Raczek A., *Programy rozwoju ścieżki kariery jako kluczowy element zarządzania talentami*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Zarządzanie” 2016, nr 23.
- Reinfuss R., Sandford G., *Przegrana wojna o talenty*, „Personel i Zarządzanie” 2018, nr 12.
- Robertson A., Abbey G., *Zarządzanie talentami. Wykorzystaj możliwości najzdolniejszych pracowników*, Oficyna Wolters Kluwer Business, Warszawa 2010.
- Stewart J., Rigg C., *Learning and Talent Development*, CIPD, London 2011.
- Tabor J., *Rozwój organizacji uczącej się a zarządzanie talentami*, „e-Mentor” 2008, nr 2.

TALENT PROGRAMS IN THE RECRUITMENT PROCESS

Summary

The purpose of this paper is to characterize the modern recruitment process, the immanent part of which is the search for employee talents, mainly with the use of talent programs. The research method was the study of the literature. The analysis shows that talent programs make it possible to find suitable employees for a given job position in the company. The implementation of such programs has the great importance for modern organizations.

Keywords: talent, programs for talents, recruitment, business psychology.

Karolina Sęczkowska¹

4. CONTENT MARKETING I STORYTELLING CZYLI EFEKTYWNA KOMUNIKACJA W INTERNECIE

Streszczenie

Dynamicznie rozwijające się nowe technologie oraz postępująca cyfryzacja sprawiają, że we współczesnym świecie coraz większe znaczenie mają różne działania związane z efektywną komunikacją w Internecie. W ramach marketingu, a także psychologii, coraz większego znaczenia nabiera content marketing, czyli marketing treści, oraz storytelling, polegający na budowaniu opowieści i angażowaniu użytkowników Internetu. Celem opracowania jest próba analizy i oceny roli content marketingu i storytellingu w zakresie efektywnej komunikacji w Internecie.

Słowa kluczowe: content marketing, storytelling, komunikacja, Internet.

Wprowadzenie

W ostatnich latach content marketing stał się jedną z najszybciej rozwijających się gałęzi nowoczesnego marketingu. Klasyczna forma oddziaływania na klientów i użytkowników Internetu, zgodnie z którą odwoływano się tylko do reklamy i szeroko pojętej promocji, jest coraz mniej efektywna we współczesnych czasach. Dużo większego znaczenia nabrały te formy komunikacji, które umożliwiają zwrócenie uwagi klientów, zwiększenie współczynnika konwersji na stronach internetowych, a także zadbanie o to, aby użytkownicy mogli przeczytać dobre jakościowo i wartościowe teksty. Rośnie więc także znaczenie storytellingu, czyli tworzenia angażujących opowieści dla klientów, dzięki którym

¹ Uniwersytet Jagielloński, Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej.

użytkownicy sieci Internet mogą identyfikować się z bohaterami reklam oraz treści blogowych. W biznesie coraz częściej zacierają się różnice między takimi pojęciami, jak reklama, Public Relations (PR), marketing, a storytelling oraz content marketing to działania na styku nauk humanistycznych i społecznych. Każdego dnia ludzie otrzymują nieskończoną ilość informacji pochodzących z telewizji, Internetu, książek, aplikacji mobilnych oraz od osób im znanych. W efekcie pojawia się zjawisko przeładowania treścią i trudno jest pozyskać i utrzymać uwagę użytkowników stron internetowych. Rozwiązaniem jest tworzenie takich opowieści i artykułów, które naprawdę angażują czytelnika i sprawiają, że jest on zainteresowany ich treścią.

Celem opracowania jest próba analizy i oceny roli content marketingu i storytellingu w zakresie efektywnej komunikacji w Internecie.

Pojęcie content marketingu

Content marketing to termin anglojęzyczny, który w języku polskim tłumaczony jest jako marketing treści¹. Termin ten odnosi się do kreowania i publikowania treści, których celem jest pozyskanie klientów, a także utrzymanie ich uwagi. Content marketing ma znaczenie zarówno w działalności przedsiębiorstw, jak i w przypadku indywidualnych jednostek (na przykład blogerów lub influencerów), które chcą zdobyć zainteresowanie wśród osób ich obserwujących. Jak wskazuje Skrobich, content marketing definiowany jest jako „technika marketingowa polegająca na tworzeniu oraz rozpowszechnianiu istotnych i cennych treści, dążąca do przyciągnięcia, pozyskania i zaangażowania jasno zdefiniowanej grupy odbiorców docelowych – w celu zmotywowania klienta do działań przynoszących zysk”².

W skład aktywności związanych z content marketingiem wchodzi przede wszystkim publikacja artykułów w Internecie i prasie drukowanej, prowadzenie blogów, redagowanie e-booków, tworzenie grafik (w tym infografik – grafik

¹ W. Świeczak, *Wykorzystanie narzędzi strategii content marketingu w polskich instytucjach badawczych*, „Marketing Instytucji Naukowych i Badawczych” 2016, nr 4, s. 103.

² L. Skrobich, *Content marketing jako jeden z kluczowych elementów nowoczesnej strategii marketingowej*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej – Zarządzanie” 2016, nr 22, s. 86.

informacyjnych), a także prezentacji. Zgodnie z literaturą przedmiotu można wyróżnić następujące korzyści wynikające ze stosowania content marketingu³:

1. Zwiększenie zainteresowania klientów usługą lub produktem.
2. Zbadanie postaw i potrzeb konsumentów.
3. Optymalizowanie materiału (będącego podstawą marketingu treści) pod kątem wyszukiwania konkretnych słów (fraz) kluczowych.
4. Zwiększenie zaangażowania użytkowników w Internecie.
5. Zadbanie o lepsze wyniki przedsiębiorstwa, przede wszystkim w zakresie kreatywności i innowacyjności.
6. Rozwijanie kultury opartej na informacjach oraz na wiedzy.
7. Edukowanie konsumentów (szczególnie dzięki tekstom poradnikowym, specjalistycznym i e-bookom).
8. Zwiększenie sprzedaży i podniesienie wyników finansowych firmy.
9. Większa rozpoznawalność marki.
10. Efektywne wykorzystanie możliwości przedsiębiorstwa.

Dostępne wyniki badań wskazują, że jedna osoba, która obserwuje lub subskrybuje blog firmy (otrzymuje stosowne powiadomienia na swoją skrzynkę elektroniczną) jest dużo lepszym klientem niż sto losowo wybranych osób⁴. Dzieje się tak dlatego, że jedna osoba może skuteczniej kreować wizerunek firmy, jeśli zgadza się z jej postulatami, wartościami i jest zaangażowana w działania przedsiębiorstwa.

Content marketing wymaga przede wszystkim regularnego generowania treści przy pomocy specjalistów, którzy posiadają wiedzę merytoryczną i praktyczną na wybrane tematy. Ze względów organizacyjnych firmy najczęściej decydują się na powierzenie takich obowiązków agencjom marketingowym, które zatrudniają wyspecjalizowanych copywriterów. W ten sposób firma jest w stanie osiągnąć wzrost sprzedaży, a także zwiększyć świadomość produktów i usług wśród swoich klientów. Sposoby promowania treści za pomocą strategii content marketingu zaprezentowano w tabeli 1.

³ *Ibidem*, s. 86.

⁴ *Ibidem*, s. 86.

Tabela 1. Sposoby promowania treści za pomocą strategii content marketingowej

Sposoby promowania treści	Charakterystyka	Efekty
Promowanie artykułów na stronach blogowych	Tworzenie artykułów – ciekawych, wysokiej jakości, skierowanych do wszystkich użytkowników	Zwiększenie zainteresowania i zaangażowania klientów firmy
Pozycjonowanie treści	Wstawianie słów kluczowych zgodnych z zasadami SEO (ang. <i>Search Engine Optimization</i>), czyli pozycjonowaniem stron, treści prezentowanych w sieci Internet	Łatwość wyszukiwania danych treści w Internecie
Tworzenie interesujących postów w mediach społecznościowych oraz dodawanie linków	Kreowanie atrakcyjnych treści na Facebooku, Instagramie oraz w innych mediach społecznościowych	Zwiększenie liczby obserwatorów, a także liczby osób, które wchodzi na stronę firmy przez linki w mediach społecznościowych
Informowanie klientów o nowościach w e-mailach	Tworzenie newsletterów i zachęcanie klientów do korzystania z tej formy komunikacji	Zwiększenie zainteresowania klientów nowymi produktami

Źródło: opracowanie własne na podstawie L. Skrobich, *Content marketing jako jeden z kluczowych elementów nowoczesnej strategii marketingowej*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej – Zarządzanie” 2016, nr 22, s. 87.

Content marketing w swoich założeniach opiera się przede wszystkim na działaniach perswazyjnych, które są skierowane do konkretnej grupy klientów. Zgodnie z literaturą przedmiotu marketing treści jest czasami określany jako sztuka komunikacji z klientami. Porozumiewanie się odbywa się w tym przypadku za pomocą monologów oraz dialogów, a także poprzez dostarczanie ciekawych treści i inspirujących rozwiązań⁵.

⁵ W. Świeczak, *Content marketing jako istotny element strategii marketingowej instytucji naukowych*, „Marketing i Rynek” 2013, nr 10, s. 17.

Storytelling, czyli budowanie więzi za pomocą opowieści

Storytelling to termin, który został sformułowany w 2003 r., a autorem tego pojęcia jest Henry Jenkins⁶. Storytelling odnosi się do zupełnie nowego sposobu i stylu opowiadania historii, którego głównym elementem jest wykorzystanie mediów. Zgodnie z podejściem K. Stopczyńskiej storytelling „to narzędzie, które w logiczny, spójny sposób przedstawia i porządkuje następujące po sobie fakty, jednocześnie zmieniając chaos w porządek. Interakcje pomiędzy bohaterami danej opowieści budują jej atrakcyjność w oczach odbiorców. Sama opowieść stanowi podstawowy sposób przekazania otoczeniu własnej perspektywy i postrzeganych wartości”⁷.

Storytelling może być więc uznany za jedno ze skuteczniejszych narzędzi komunikacji, dzięki któremu możliwe jest dotarcie do klientów i przekazanie informacji dotyczących przedsiębiorstwa w taki sposób, aby firma mogła wyróżnić się na tle konkurencji. Profesjonalna i odpowiednia konstrukcja opowieści sprawia, że przekaz jest wzmocniony o wartość emocjonalną, co powoduje, że klienci są nim bardziej zainteresowani. Ciekawa i intrygująca historia dodatkowo angażuje użytkowników i to zarówno tych, którzy są nastawieni na przekaz racjonalny czy informacyjny, jak i tych ukierunkowanych na komunikat emocjonalny czy uczuciowy⁸.

W typowej historii, tworzonej w ramach storytellingu, można wykorzystać następujące elementy⁹:

1. Bohater, z którym adresaci mogą się identyfikować.
2. Katalizator, czyli usługa lub produkt w ofercie firmy.
3. Konflikt, a więc zauważenie wyzwania lub trudności, z którą spotyka się bohater w opowieści.
4. Linia mety, czyli punkt, w którym bohater rozwiązuje trudność.
5. Wnioski, a więc nauka lub morał, które bohater wyciąga z całej historii.

W przypadku storytellingu i efektywnej komunikacji duże znaczenie ma wykorzystanie archetypów, które pozwalają na zachowanie spójności marki, a także odwołanie się do podstawowych wartości. Liczba archetypów jest

⁶ K. Stopczyńska, *Wykorzystanie storytelling w kreowaniu wizerunku marki w social media*, „Handel Wewnętrzny” 2016, nr 3, s. 318.

⁷ *Ibidem*, s. 318.

⁸ *Ibidem*, s. 319.

⁹ C. Augustynowicz, *Uwagi o storytellingu jako strategicznej koncepcji brandingu i operacyjnego narzędzia komunikacji*, „Zbliżenia Cywilizacyjne” 2016, nr 1, s. 170.

w pewnym sensie nieskończona, jednak przedsiębiorstwa korzystają najczęściej z takich archetypów, jak: zwykły człowiek (Nescafe, Visa), opiekun (Johnson & Johnson, Volvo), przywódca (Mercedes), bohater (Nike) czy też buntownik (Harley Davidson)¹⁰. Archetypy, a także mity założycieli lub innowatorów konkretnych przedsiębiorstw, są tymi elementami, które zwiększają zainteresowanie daną marką i jej produktami. M. Hajdas wskazuje, że dotychczasowe badania dotyczące storytellingu pozwalają na wyciągnięcie następujących wniosków¹¹:

1. Klasyczne koncepcje marketingowe tracą na wartości.
2. Zdecydowana większość użytkowników szuka nowych metod budowania marki.
3. Sukces firmy zależy w dużym stopniu od angażującej narracji, metafor oraz archetypów.
4. Storytelling w przyszłości stanie się kluczowym zjawiskiem w zakresie prowadzenia biznesu.

Dobra historia, przedstawiona w reklamie internetowej, wideo na YouTube, artykule lub we wpisie blogowym, pozwala na zamianę biernego obserwatora lub słuchacza w aktywnego, zaangażowanego uczestnika, którego interesuje treść przekazu. W niektórych przypadkach storytelling może być „skrojony na miarę” dla pewnej grupy odbiorców, a wtedy adresaci mogą poczuć się jak bohaterowie danej opowieści. Kluczowe w tym kontekście jest odwoływanie się do tych doświadczeń, które są typowe dla danej grupy społecznej. Przykładowo, w przypadku biznesmenów można pokazywać w filmach lub scharakteryzować w tekstach blogowych spotkania w firmach i dokładnie odzwierciedlić odczucia ich uczestników, natomiast w odniesieniu do studentów dobrze opisać na blogu lub w mediach społecznościowych stres związany z egzaminem lub pisanie pracy promocyjnej. Na bazie takiej opowieści możliwe jest promowanie produktów lub usług danej firmy. Opowieść harmonizuje fakty i je porządkuje, a dodatkowo pełni funkcje komunikacyjne. Dobra historia powinna być przede wszystkim ciekawa, ale i prosta, zrozumiała dla wszystkich, a jednocześnie musi mieć unikalny charakter, taki, który kojarzy się tylko z daną marką. Niektóre historie są przekazywane „z ust do ust”, a dopiero później pojawiają się w mediach społecznościowych i na stronach internetowych.

¹⁰ M. Hajdas, *Storytelling – nowa koncepcja budowania wizerunku marki w epoce kreatywnej*, „Współczesne Zarządzanie” 2011, nr 1, s. 119.

¹¹ *Ibidem*, s. 120.

Przykładem może być stworzenie pierwszego komputera w garażu przez Steve'a Jobsa lub też przedstawienie historii firmy Wedel w formie opowieści¹². Storytelling umożliwia dodatkowo zbudowanie pozytywnego wizerunku marki i dotarcie do konkretnych grup klientów (np. sieniorów, osób z pokolenia Z, kobiet ciężarnych itd.).

Rola content marketingu i storytellingu w efektywnej komunikacji w Internecie

Komunikacja to termin, który można zdefiniować jako „dwustronny proces przekazywania informacji w formie symbolicznej przez odpowiednie kanały między nadawcą a odbiorcą, dzięki czemu mogą oni nawiązywać kontakt ze sobą”¹³. Content marketing oraz storytelling są aktualnie jednymi z ważniejszych narzędzi komunikacji w Internecie. Główną cechą tych metod komunikacji jest oddziaływanie na wyobraźnię za pomocą słowa pisanego lub mówionego. Ludzie, słuchając opowieści, mogą je sobie wyobrazić, a dzięki temu także je zapamiętywać i czuć z nimi silny związek emocjonalny.

Content marketing i storytelling nie są wbrew pozorom wykorzystywane tylko w komunikacji zewnętrznej, ale także mają zastosowanie w komunikacji wewnętrznej, a więc w przypadku kontaktów z pracownikami danego przedsiębiorstwa. Przykładowo, niektóre zagraniczne korporacje, takie jak Capgemini lub Aon, wykorzystują storytelling do tworzenia opowieści wzmacniających więź pracowników z firmą i jej misją. Twórcy takich historii mogą odwoływać się do kolektywnych doświadczeń, integrując w ten sposób pracowników. W przypadku komunikacji zewnętrznej kluczem do efektywnego porozumiewania się jest tworzenie angażujących opisów, artykułów i opowieści. Zamiast streszczać fakty w „suchy” i nudny sposób, można stworzyć opowieść na temat historii marki w formie ciekawej biografii¹⁴.

Zgodnie z literaturą przedmiotu można wyróżnić następujące rodzaje produktów, które mogą stanowić bazę i inspirację content marketingu i storytellingu¹⁵:

¹² C. Augustynowicz, *op. cit.*, s. 172.

¹³ J. Ober, *Funkcja i rola efektywnej komunikacji w zarządzaniu*, „Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie” 2013, nr 65, s. 257.

¹⁴ M. Hajdas, *op. cit.*, s. 118.

¹⁵ *Ibidem*, s. 120.

1. Produkty o długiej tradycji, które są znane nawet kilku pokoleniom (na przykład Coca-Cola).
2. Produkty wytwarzane w sposób naturalny i ekologiczny, co jest zgodne ze współczesnymi trendami.
3. Produkty i usługi, które mogą zmienić ludzi w sposób fizyczny lub psychologiczny, na przykład zajęcia w ośrodkach fitness, zabiegi w SPA (łac. *sansum per aquam*, zdrowie przez wodę), żywność ekologiczna.
4. Produkty technologiczne i artystyczne, które pozwalają jednostce na wyrażenie siebie, własnych emocji i odczuć.

W Internecie komunikacja często jest dwustronna i odbywa się w formie dialogu, dzięki czemu użytkownicy mogą udzielać informacji zwrotnej. W tym kontekście content marketing i storytelling są idealnymi narzędziami marketingowymi, ponieważ pozwalają klientom i konsumentom tworzyć własne historie oraz opisy, komentować dostępne treści (np. artykuły na temat danych produktów), a także prowadzić rozmowy z przedstawicielami firmy.

Content marketing oraz storytelling są często wykorzystywane w mediach społecznościowych, ponieważ właśnie tam możliwa jest najefektywniejsza, dwustronna i złożona komunikacja. Zgodnie z literaturą tematu można wyróżnić następujące cele content marketingu i storytellingu w ramach komunikacji z adresatami¹⁶:

1. Ugruntowanie wartości marki.
2. Zwiększenie zaangażowania użytkowników sieci Internet.
3. Budowanie spójności w zakresie historii, usług oraz produktów firmy.
4. Wzmocnienie relacji z klientami i konsumentami.
5. Umocnienie wizji i misji przedsiębiorstwa.
6. Poprawa wizerunku marki.

W zakresie komunikacji w ramach content marketingu i storytellingu możliwe jest – na co już zwrócono uwagę – prezentowanie adresatom różnych historii. Przede wszystkim firma może przedstawiać studia przypadków oraz biografie zawodowe pracowników, ich działań oraz osiągnięć. Spore znaczenie mają także artykuły poradnikowe, informacyjne i specjalistyczne, które sprawiają, że użytkownicy mogą zdobyć wiedzę oraz cenne informacje na interesujące ich tematy. Niektóre opowieści mogą więc pełnić funkcję informacyjną,

¹⁶ *Ibidem*, s. 121.

inne edukacyjną, a jeszcze inne emocjonalną (jej celem jest wzbudzenie pewnych emocji i odczuć u użytkowników sieci Internet).

Obecnie przedsiębiorstwa mogą budować więź z klientami dzięki zintegrowanej komunikacji marketingowej, w skład której wchodzi różne narzędzia, takie jak omawiane tu content marketing, storytelling, ale też promocja w Internecie oraz social media marketing¹⁷. Konieczna jest integracja wskazanych narzędzi marketingowych i dbałość o to, aby pełniły one efektywną rolę komunikacyjną. W tym celu ważne jest zbadanie potrzeb klientów, sprawdzenie ich oczekiwań, a także korzystanie z dobrych praktyk i przykładów innych przedsiębiorstw, które osiągnęły sukces. Znaczenie ma także przyjęcie długiej perspektywy czasowej w działaniach marketingowych, aby możliwe było zweryfikowanie zmian i analizowanie efektów działań content marketingu i storytellingu. Chcąc zyskać zupełnie nowych klientów, należy także postawić na różnorodność i badanie oraz diagnozowanie problemów. W ten sposób możliwe jest wypracowanie odpowiednich modeli komunikacji, które będą przynosiły pozytywne efekty, w tym poprawiały wizerunek marki, zwiększały jej świadomość wśród aktualnych i potencjalnych klientów czy umożliwiały przedsiębiorstwu osiągnięcie satysfakcjonujących wyników finansowych.

Podsumowanie

Rosnące znaczenie komunikacji z klientami we współczesnym świecie sprawia, że coraz więcej przedsiębiorstw decyduje się na wdrożenia narzędzi, takich jak content marketing i storytelling. W ten sposób możliwe jest zwiększenie zaangażowania i lojalności użytkowników sieci Internet wobec danej marki, a także zaprezentowanie im najistotniejszych informacji na temat nowych produktów oraz usług. Tworząc angażujące i unikalne artykuły, a także budując ciekawe historie, marka może zdobyć nowych klientów. Opowieści i artykuły powinny więc budzić ciekawość u adresatów, jak również sprawiać, że będą oni chętnie dzielili się tymi treściami z innymi ludźmi.

P. Tkaczyk w swojej książce pt. *Narratologia*¹⁸ pisze o tym, jak ważne jest wzbudzanie emocji poprzez dobre opowieści, które zaczynają się od znanych wszystkim stwierdzeń, takich jak: „Dawno temu w odległej galaktyce...” lub

¹⁷ M. Pluta-Olearnik, *Zintegrowana komunikacja marketingowa – koncepcje, praktyka, nowe wyzwania*, „Marketing Instytucji Naukowych i Badawczych” 2018, nr 2, s. 127–128.

¹⁸ P. Tkaczyk, *Narratologia*, PWN, Warszawa 2019.

„Za górami, za lasami...”. Takie treści przenoszą użytkownika sieci Internet w czasy dzieciństwa, a to właśnie wtedy wszystko wydawało się być bajkowe, nowe i intrygujące. Odwołania do prostych emocji w historiach opowiadanych przez marki może być przysłowiowym strzałem w dziesiątkę i budzić u ludzi wiele pozytywnych konotacji. Konieczne jest dodatkowo tworzenie więzi między firmą a klientami, a można tego dokonać poprzez efektywną komunikację, a więc stosowanie content marketingu i storytellingu w umiejętny sposób.

Bibliografia

- Augustynowicz C., *Uwagi o storytellingu jako strategicznej koncepcji brandingu i operacyjnego narzędzia komunikacji*, „Zbliżenia Cywilizacyjne” 2016, nr 1.
- Hajdas M., *Storytelling – nowa koncepcja budowania wizerunku marki w epoce kreatywnej*, „Współczesne Zarządzanie” 2011, nr 1.
- Pluta-Olearnik M., *Zintegrowana komunikacja marketingowa – koncepcje, praktyka, nowe wyzwania*, „Marketing Instytucji Naukowych i Badawczych” 2018, nr 2.
- Skrobich L., *Content marketing jako jeden z kluczowych elementów nowoczesnej strategii marketingowej*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej – Zarządzanie” 2016, nr 22.
- Stopczyńska K., *Wykorzystanie storytelling w kreowaniu wizerunku marki w social media*, „Handel Wewnętrzny” 2016, nr 3.
- Świeczak W., *Content marketing jako istotny element strategii marketingowej instytucji naukowych*, „Marketing i Rynek” 2013, nr 10.
- Świeczak W., *Wykorzystanie narzędzi strategii content marketingu w polskich instytucjach badawczych*, „Marketing Instytucji Naukowych i Badawczych” 2016, nr 4.
- Tkaczyk P., *Narratologia*, PWN, Warszawa 2019.

CONTENT MARKETING AND STORYTELLING – EFFECTIVE COMMUNICATION ON THE INTERNET

Summary

Dynamic development of new technologies and progressive digitization mean that in the modern world various activities related to the effective communication on the Internet are increasingly important. As part of marketing, as well as psychology, content marketing and storytelling has an important role. The purpose of this article is to characterize two terms: content marketing and storytelling, as well as, to present their role in terms of effective communication on the Internet.

Keywords: content marketing, storytelling, communication, Internet.

Karolina Sęczkowska¹

5. PRZYCZYNY I KONSEKWENCJE WYPALENIA ZAWODOWEGO W PRACY KIEROWNIKÓW W KONTEKŚCIE PSYCHOSPOŁECZNYM

Streszczenie

Syndrom wypalenia zawodowego definiowany jest jako zespół objawów, w którego skład wchodzi depersonalizacja, wyczerpanie emocjonalne oraz obniżenie zaangażowania w miejscu pracy. Wypalenie zawodowe uznawane jest za jedną z najpoważniejszych „dolegliwości pracowniczych” XXI w., która dotyka między innymi kierowników. Celem opracowania jest zaprezentowanie przyczyn i konsekwencji wypalenia zawodowego w pracy kierowników w kontekście psychospołecznym.

Słowa kluczowe: wypalenie zawodowe, psychologia, równowaga praca–rodzina.

Wprowadzenie

Wypalenie zawodowe (ang. *burnout*) to problem globalny, który dotyczy wielu krajów na całym świecie, a także różnych branż i sektorów gospodarki. Jednym z najważniejszych obszarów zainteresowania psychologii zdrowia oraz biznesu jest skuteczność pracowników w miejscu zatrudnienia, ich zaangażowanie w wykonywane obowiązki, a także efektywność i sumienność realizowanych zadań. Okolicznością, która może sprawiać, że pracownicy są mniej produktywni, a pracodawcy nie są zadowoleni z rezultatów ich działań, jest syndrom wypalenia zawodowego, który dotyka nie tylko osoby wykonujące tzw. zawody misyjne, ale także zatrudnione na stanowiskach kierowniczych.

¹ Uniwersytet Jagielloński, Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej.

To właśnie kadra kierownicza jest grupą szczególnie narażoną na syndrom wypalenia zawodowego.

W XXI w. praca jest bardzo ważną sferą w życiu człowieka, ponieważ ma znaczenie nie tylko z finansowego punktu widzenia, ale także społecznego, powiązane z osobistymi ambicjami, prestiżem i pragnieniem tzw. wspinania się po szczeblach kariery. Czasami jednak zamiast zaangażowania w pracę, radości z wykonywanych obowiązków i osiągnięć, może pojawić się zniechęcenie, zmęczenie oraz brak motywacji.

Problem wypalenia zawodowego może dotyczyć zarówno absolwentów po studiach, jak i doświadczonych pracowników w różnym wieku. Ryzyko pojawienia się wypalenia zawodowego wynika przede wszystkim z wysokiej stresogenności pracy oraz intensywnych kontaktów z innymi ludźmi, na przykład współpracownikami, klientami czy innymi interesariuszami. Przeciążenie obowiązkami zawodowymi, jak i duże natężenie stresu, a także częste kontakty z innymi osobami to typowe okoliczności, których doświadcza kierownik.

Pojęcie wypalenia zawodowego

Wypalenie zawodowe w XXI w. stało się problemem społeczno-psychologicznym, który pojawia się w wielu grupach zawodowych i niejako może być powiązany z pracoholizmem, brakiem równowagi między sferą rodzinną i zawodową, a także nasilonym stresem¹. Termin wypalenie zawodowe został po raz pierwszy opisany przez Herberta J. Freudenbergera w 1974 r.². W latach 70. XX w. wielu badaczy twierdziło, że wypalenie zawodowe to pojęcie nienaukowe, które co najwyżej może być używane w języku potocznym, a jednocześnie same objawy wypalenia są nieprawdziwe i wyimaginowane. Teorie i wyniki badań publikowane od lat 80. ubiegłego wieku udowodniły jednak istnienie tego zjawiska i od tego czasu zainteresowanie naukowe wypaleniem zawodowym znacznie wzrosło.

Zdaniem H.J. Freudenbergera fraza „wypalić się” oznacza „odnieść niepowodzenie, zużyć siły, doprowadzić się do stanu wyczerpania spowodowanego

¹ M. Kraczlą, *Wypalenie zawodowe jako efekt długotrwałego stresu*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Zarządzanie” 2013, nr 2, s. 70.

² K. Znańska-Kozłowska, *Wypalenie zawodowe – pojęcie, przyczyny i objawy*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Zarządzanie” 2013, nr 1, s. 107.

nadmiernymi wymaganiami w odniesieniu do posiadanej energii, siły i zasobów”³. Zdaniem tego badacza wypalenie zawodowe jest wynikiem wyczerpania pracownika, który otrzymuje trudne, męczące zadania, a dodatkowo pracodawca ma wobec niego duże oczekiwania. W artykule z 1974 r. Freudenberger zaprezentował przykład młodych osób, które miały pracować charytatywnie, jednak nie udało się im odnieść sukcesu⁴. Okazało się, że przyczyną były nadmierne wymagania oraz zbyt mała liczba nagród.

Pojęcie wypalenia zawodowego rozwijało się w formie trzech fal zainteresowania. Pierwsza faza datowana jest na lata 70. XX w., gdy badacze przedstawiali kazusy, a więc konkretne przypadki, osób, które zmagaly się z wypaleniem. Sytuacje te były oparte przede wszystkim na obserwacjach badawczych, a nie na badaniach kwestionariuszowych czy badaniach populacyjnych. Druga faza badań przypada na lata 80. XX w., gdy zaczęły powstawać naukowe narzędzia do diagnozowania i analizowania syndromu wypalenia zawodowego. Ostatnia faza to trwająca od lat 90. ubiegłego wieku analiza, w ramach której wypalenie zawodowe przeniesiono na różne płaszczyzny, a dodatkowo badacze zaczęli interesować się problemem wypalenia zawodowego w ramach konkretnych grup pracowniczych, na przykład sektora usług, wojskowych, nauczycieli, informatyków, kierowników, psychologów oraz pracowników korporacji⁵. Wybrane ujęcia definicyjne terminu „wypalenie zawodowe” zaprezentowano w tabeli 1.

Na podstawie definicji ujętych w tabeli 1 można stwierdzić, że pojęcie wypalenia zawodowego odnosi się do zjawiska, którego przyczyną jest stres, wyczerpanie, a także monotonia pracy i przeciążenie organizmu. Jedną z wiodących koncepcji wypalenia zawodowego jest teoria Ch. Maslach. Jej zdaniem istnieją trzy elementy wchodzące w skład tego syndromu, tj.⁶:

1. Wyczerpanie emocjonalne, czyli czynnik, dla którego charakterystyczne jest przeciążenie jednostki, wysoki stopień zmęczenia, a także zniechęcenie i brak radości z pracy. W przypadku dużej grupy pracowników dodatkowo wyraźna może być utrata energii życiowej, a także drażliwość.

³ H.J. Freudenberger, *Staff Burn-Out*, „Journal of Social Issues” 1974, nr 30, s. 159.

⁴ *Ibidem*, s. 159.

⁵ E. Bliska, *Jak Feniks z popiołów, czyli syndrom wypalenia zawodowego*, „Niebieska Linia” 2004, nr 4, s. 34.

⁶ Ch. Maslach, S. Jackson, *The Measurement of Experienced Burnout*, „Journal of Occupational Behavior” 1981, nr 82, s. 99.

2. Depersonalizacja (cynizm), która jest charakterystyczna dla osób, które na co dzień współpracują z innymi ludźmi, tj. pacjentami lub klientami, i wykazują wobec nich dystans, chłód emocjonalny. Pracownik może zacząć zachowywać się „bezdusznie” wobec innych, a także traktować klientów w sposób przedmiotowy, a nie podmiotowy.
3. Obniżone zaangażowanie, dla którego charakterystyczne są niski poziom motywacji do pracy, mała efektywność działań, poczucie bezsensu oraz nastroje depresyjne, sprawiające, że pracownik jest mniej produktywny.

Tabela 1. Definicje wypalenia zawodowego

Autor	Definicja
H.J. Freudenberger	„stan, który rozwija się powoli, przez dłuższy okres przeżywania długotrwałego stresu i zaangażowania całej energii życiowej i który w końcowym efekcie wywiera negatywny wpływ na motywację, przekonania i zachowanie” ^I
Ch. Maslach	„wypalenie zawodowe jest psychologicznym zespołem wyczerpania emocjonalnego, depersonalizacji oraz obniżonego poczucia dokonań osobistych, który może wystąpić u osób, które pracują z innymi ludźmi w pewien określony sposób” ^{II}
A.Pines, E. Aronson	„wypalenie jest stanem fizycznego, emocjonalnego i psychicznego wyczerpania powodowanego przez długotrwałe zaangażowanie w sytuacje, które są obciążające pod względem emocjonalnym” ^{III}
K. Znańska-Kozłowska	„wypalenie zawodowe (<i>professional burnout</i>) to inaczej odpowiedź organizmu na stres, którego źródłem jest sytuacja pracy. Może być reakcją na długotrwałe przeciążenie obowiązkami, zbyt odpowiedzialne oraz trudne zadania, a także wyczerpującą, monotonną i nudną pracę” ^{IV}

Źródło: opracowanie własne na podstawie: I, IV – K. Znańska-Kozłowska, *Wypalenie zawodowe – pojęcie, przyczyny i objawy*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Zarządzanie” 2013, nr 1, s. 107; II – E. Bliska, *Jak Feniks z popiołów, czyli syndrom wypalenia zawodowego*, „Niebieska Linia” 2004, nr 4, s. 34; III – M. Kraczkla, *Wypalenie zawodowe jako efekt długotrwałego stresu*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Zarządzanie” 2013, nr 2, s. 70.

Model Ch. Maslach może być punktem wyjścia do omówienia przyczyn oraz konsekwencji wypalenia zawodowego u pracowników kadry kierowniczej.

Charakterystyka pracy kierowników w kontekście wypalenia zawodowego

Kierownicy są dużą grupą społeczną, która wykonuje różnorodne obowiązki, w zależności od branży, przedsiębiorstwa, umiejętności, doświadczenia czy kwalifikacji oraz potrzeb pracodawcy. Można jednak wyodrębnić przynajmniej kilka charakterystycznych cech pracy kadry kierowniczej. W pracy kierownika pojawiają się różne stresory zarówno te nazywane eustresami (motywatorami, elementami pozytywnymi), jak i dystresami (demotywowującymi i negatywnymi). Zgodnie z literaturą przedmiotu w pracy kierownika można wyróżnić następujące czynniki stresogenne⁷:

1. Podejmowanie trudnych i skomplikowanych decyzji tak finansowych, jak i ekonomicznych, a także powiązanych z ludźmi w miejscu pracy, a więc zarządzaniem kapitałem ludzkim.
2. Pojawienie się sytuacji konfliktowych wśród podwładnych, które należy rozwiązać.
3. Odpowiedzialność za trudne zadania, a także wywiązywanie się z codziennych obowiązków.
4. Konieczność podejmowania decyzji moralnych i etycznych dotyczących między innymi zatrudniania, awansowania oraz zwalniania pracowników.

Na tej podstawie można stwierdzić, że w pracy kierownika istnieje wiele czynników stresogennych, które mogą prowadzić do pojawienia się syndromu wypalenia zawodowego. Poza stresem duże znaczenie ma także gotowość do tzw. pracy ekstremalnej, która definiowana jest jako wykonywanie obowiązków zawodowych przez ponad 60 godzin tygodniowo w formie szybkiego i nieprzewidywalnego tempa pracy⁸. Oznacza to, że spora część kierowników jest gotowa do rozmów z klientami poza wyznaczonymi godzinami pracy, co sprzyja zaburzeniu równowagi praca–rodzina. W ramy obowiązków zawodowych kierowników wpisana jest także odpowiedzialność za pracowników, finanse, dokonania przedsiębiorstwa, przez co może się pojawić wysoki poziom napięcia i stresu, a także przeciążenie zadaniami. M. Żemigąła zwraca uwagę, że do wypalenia zawodowego u kierowników może dochodzić także ze względu na pewno cechy osobowościowe, takie jak: nadmierna ambicja, duża podatność

⁷ M. Żemigąła, *Niebezpieczeństwa w świecie menedżera*, „Zarządzanie Zasobami Ludzkimi” 2011, nr 3–4, s. 55.

⁸ *Ibidem*, s. 56.

na stres, prokrastynacja, czyli odkładanie obowiązków na później, brak umiejętności delegowania zadań, perfekcjonizm i stwierdzenie, że tylko kierownik jest w stanie poprawnie i efektywnie wykonywać różne obowiązki, a więc nie można ich zlecić innym⁹.

Psychospołeczne przyczyny wypalenia zawodowego u kierowników

Wypalenie zawodowe jest syndromem, na który składają się różnorodne przyczyny w pracy kierownika. Przede wszystkim szczególne znaczenie ma istota samej pracy i struktura organizacyjna przedsiębiorstwa. W grupie czynników związanych z organizacją można więc wyróżnić: duże wymagania w miejscu pracy, nadmierną kontrolę ze strony pracodawcy, wykonywanie zadań pod presją czasu, bezpośredni kontakt z klientami, współpracownikami i podwładnymi, a także przeciążenie emocjonalne i krótkie terminy na wykonanie zadań¹⁰.

Druga grupa czynników, która może być uznana za przyczynę wypalenia zawodowego, to elementy demograficzno-osobowościowe. Zwykle syndrom wypalenia dotyka osoby młodsze i w wieku średnim, a także takie, które charakteryzuje wysoki poziom neurotyzmu, niski poziom odporności psychicznej, a do tego zbyt wysokie oczekiwania wobec pracy, ambicja i skłonność do pracobolizmu. Ponadto w pracy kadry kierowniczej szczególne znaczenie mają także inne czynniki dotyczące postaw wobec pracy i przekonań, takie jak: zbyt idealistyczne podejście do pracy, nadmierne zaangażowanie w wykonywane obowiązki, nieumiejętność oddzielenia życia zawodowego od prywatnego, a także unikanie trudnych sytuacji i oddalanie konfrontacji z nimi w czasie¹¹.

Wypalenie zawodowe może być także analizowane jako zjawisko, które wynika z konfliktu na linii praca–rodzina, a więc z braku równowagi między tymi dwiema sferami. W tym kontekście należy zaznaczyć, że kierownicy nie zawsze są w stanie utrzymać równowagę między życiem zawodowym i prywatnym, ponieważ pracują przez wiele godzin dziennie, poświęcają swój czas prywatny na realizację obowiązków zawodowych i spotkania z klientami, a także muszą

⁹ *Ibidem*, s. 55.

¹⁰ M. Anczewska, P. Świtaj, J. Roszczyńska, *Wypalenie zawodowe*, „Postępy Psychiatrii i Neurologii” 2005, nr 14, s. 70.

¹¹ S. Staszczuk, A. Tokarz, *The Relationship Between Indicators of Workaholism and Burnout in Specialists and Managers*, „Roczniki Psychologiczne” 2015, nr 18, s. 525.

utrzymywać ciągły kontakt z innymi ludźmi. Duże znaczenie mają spotkania biznesowe i inne wystąpienia publiczne, a także konieczność przedstawienia siebie i reprezentowanej firmy w możliwie najlepszy sposób. Konsekwencją może być przeciążenie, zmęczenie i brak motywacji do dalszych działań¹².

Psychospołeczne konsekwencje wypalenia zawodowego u kierowników

Skutki wypalenia zawodowego u kierowników są bardzo złożone, ponieważ dotyczą wielu różnych symptomów, które wpływają nie tylko na jednostkę, ale także na jej rodzinę oraz przedsiębiorstwo, w którym pracuje. Zgodnie z literaturą przedmiotu można wyróżnić kilka grup konsekwencji wypalenia zawodowego. Jedną z nich są symptomy fizyczne, czyli: zmęczenie, zakłócenia snu, bóle głowy, karku, brzucha i pleców, a także osłabienie. Bardzo ważną grupą symptomów są te powiązane z samą pracą, a więc: absencje, zwolnienia chorobowe, utrata motywacji i zapału do realizacji obowiązków, brak kreatywności oraz innowacyjności w miejscu zatrudnienia, niski poziom zaangażowania i satysfakcji z wykonywanych obowiązków, a także konflikty interpersonalne i próby skrócenia czasu pracy (na przykład spóźnianie się lub wychodzenie przed czasem). Szczególnie istotne z punktu widzenia niniejszego opracowania są konsekwencje psychospołeczne wypalenia zawodowego, do których można zaliczyć¹³:

1. Zniechęcenie do pracy, podwładnych, współpracowników i klientów.
2. Chęć rezygnacji z wykonywania obowiązków.
3. Poczucie osamotnienia.
4. Depersonalizowanie innych ludzi, traktowanie ich w sposób przedmiotowy.
5. Uczucie pustki.
6. Pojawienie się depresji lub obniżonego nastroju.
7. Nieumiejętność relaksowania się i wypoczynku, nawet w trakcie dni wolnych od pracy lub urlopu.
8. Zminimalizowanie swoich wysiłków, co może prowadzić do konfliktów z pracodawcą i niskiej oceny pracy.
9. Dewaluowanie firmy i środowiska pracy.

¹² *Ibidem*, s. 524.

¹³ M. Kraczlą, *op. cit.*, s. 72–73.

Dotychczas w Polsce pojawiło się wiele badań, które podejmowały problematykę wypalenia zawodowego m.in. w grupie kierowników, czego przykładem mogą być między innymi prace M. Żemigaty oraz A. Lubrańskiej, a także innych autorów. Na podstawie dostępnych wyników badań można stwierdzić, że syndrom ten jest ważnym problemem we wskazanej grupie zawodowej. W 2005 r. K. Jabłkowska oraz A. Borkowska przeanalizowały grupę 73 osób w wieku od 27 do 55 lat zatrudnionych na stanowiskach kierowniczych¹⁴. Zebrane wyniki pokazały, że u badanych kierowników ujawnił się bardzo wysoki poziom wyczerpania emocjonalnego a dodatkowo zauważono zależność, zgodnie z którą im wyższy jest poziom odczuwanego stresu przez danego kierownika, tym większe jest nasilenie syndromu wypalenia zawodowego¹⁵. Jednocześnie autorki badania stwierdziły, że poziom wypalenia w tej grupie zawodowej jest wyższy niż przeciętny, ale niższy niż w przypadku policjantów, strażaków oraz lekarzy, czyli osób narażonych na bardzo duży stres, a dodatkowo pracujących w systemie pracy zmianowej.

Należy zaznaczyć, że wypalenie zawodowe w przypadku kadry kierowniczej niesie ze sobą dodatkowe konsekwencje, ponieważ powoduje negatywne nastawienie do życia, siebie oraz organizacji, niechęć wobec klientów, a nawet zerwanie kontaktów z interesariuszami przedsiębiorstwa¹⁶. Utrzymywanie się wysokiego poziomu napięcia nerwowego oraz stresu dodatkowo prowadzi do dolegliwości ze strony układu krwionośnego i immunologicznego, a także dysfunkcji układu kostno-stawowego. Zgodnie z analizami S. Kaczmarek wypalenie zawodowe dotyka nawet 70% polskich kierowników¹⁷. Wynik ten wskazuje na potrzebę zainicjowania i realizacji odpowiednich działań ze strony przedsiębiorstw – zarówno prewencyjnych, minimalizujących stres u kierownictwa, jak i interwencyjnych.

¹⁴ K. Jabłkowska, A. Borkowska, *Ocena nasilenia stresu w pracy a cechy zespołu wypalenia zawodowego u menedżerów*, „Medycyna Pracy” 2005, nr 56, s. 440.

¹⁵ *Ibidem*, s. 442.

¹⁶ J. Szostak, *Charakterystyka wypalenia zawodowego menedżerów*, „Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa” 2010, nr 9, s. 67.

¹⁷ S. Kaczmarek, *Stres menedżera pracującego w warunkach międzykulturowych i międzynarodowych* [w:] B. Glinkowska (red.), *Internacjonalizacja przedsiębiorstw. Uwarunkowania – procesy – wyniki badań*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016, s. 102.

Podsumowanie

Praca kierownika jest współcześnie naznaczona wysokim poziomem napięcia nerwowego, przeciążeniem obowiązkami zawodowymi i stresem, czego konsekwencją może być pojawienie się syndromu wypalenia zawodowego. Najważniejsze przyczyny psychospołeczne wypalenia zawodowego to czynniki związane z organizacją, osobowością pracownika oraz samą pracą i jej charakterem. Konsekwencje wypalenia zawodowego są poważne, ponieważ dotyczą dużej grupy kierowników i są powiązane m.in. z problemami emocjonalnymi, depersonalizacją klientów, niższą efektywnością pracy, mniejszym zaangażowaniem w wykonywane obowiązki i obniżoną motywacją.

Wypalenie zawodowe to aktualny problem dotyczący m.in. osób pełniących role kierownicze. Dlatego w przypadku wypalenia zawodowego ważne jest podejmowanie odpowiednich działań zapobiegawczych, jak i zaradczych oraz naprawczych, gdy ono już wystąpi. Szczególnie ważna jest umiejętność walki ze stresem, a także realizacja przez przedsiębiorstwo i samych kierowników działań, które mają zwiększyć równowagę między życiem zawodowym i sferą prywatną.

Bibliografia

- Anczewska M., Świtaj P., Roszczyńska J., *Wypalenie zawodowe*, „Postępy Psychiatrii i Neurologii” 2005, nr 14.
- Bliska E., *Jak Feniks z popiołów, czyli syndrom wypalenia zawodowego*, „Niebieska Linia” 2004, nr 4.
- Freudenberger H.J., *Staff Burn-Out*, „Journal of Social Issues” 1974, nr 30.
- Kaczmarek S., *Stres menedżera pracującego w warunkach międzykulturowych i międzynarodowych* [w:] B. Glinkowska (red.), *Internacjonalizacja przedsiębiorstw. Uwarunkowania – procesy – wyniki badań*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.
- Kraczla M., *Wypalenie zawodowe jako efekt długotrwałego stresu*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Zarządzanie” 2013, nr 2.
- Maslach Ch., Jackson S., *The Measurement of Experienced Burnout*, „Journal of Occupational Behavior” 1981, nr 82.
- Staszczuk S., Tokarz A., *The Relationship Between Indicators of Workaholism and Burnout in Specialists and Managers*, „Roczniki Psychologiczne” 2015, nr 18.

Szostak J., *Charakterystyka wypalenia zawodowego menedżerów*, „Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa” 2010, nr 9.

Znańska-Kozłowska K., *Wypalenie zawodowe – pojęcie, przyczyny i objawy*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Zarządzanie” 2013, nr 1.

Żemigala M., *Niebezpieczeństwa w świecie menedżera*, „Zarządzanie Zasobami Ludzkimi” 2011, nr 3–4.

CAUSES AND CONSEQUENCES OF BURNOUT IN THE WORK OF MANAGERS IN A PSYCHOSOCIAL CONTEXT

Summary

Burnout syndrom is defined as a set of symptoms that includes depersonalization, emotional exhaustion and reduced workplace involvement. Burnout is considered as one of the most serious problems of the 21st century, which affects among managers. The purpose of this article is to present the causes and consequences of burnout in the work of managers in psychosocial context.

Keywords: burnout, psychology, work–life balance.

Aleksandra Majka¹

6. ŚWIADOMOŚĆ METAJĘZYKOWA DZIECI KLAS III SZKOŁY PODSTAWOWEJ W ŚWIETLE BADAŃ DOWCIPU JĘZYKOWEGO

Streszczenie

W prezentowanym opracowaniu omówiono zagadnienie świadomości językowej dzieci w kontekście badań dowcipu językowego. Przyjęta w badaniach perspektywa psycholingwistyczna zdeterminowała sposób zbierania materiału badawczego. Badania zrealizowano wśród uczniów klas III szkoły podstawowej przy wykorzystaniu dwuczęściowego autorskiego kwestionariusza ankiety. Do przygotowania narzędzia badawczego i sformułowania wniosków wykorzystano typologię dowcipu językowego autorstwa Danuty Buttler.

Słowa kluczowe: świadomość metajęzykowa, dowcip językowy, humor, metalingwistyka.

Badania nad rozwojem języka dziecka. Zarys problematyki

Historia badań nad rozwojem języka dziecka i przyswajaniem przez dzieci mechanizmów językowych sięga połowy XIX w. Można wyróżnić w niej następujące kierunki¹:

1. Badania biologiczne – oparte na teorii ewolucji Karola Darwina. W tych badaniach język jest postrzegany jako pewien etap rozwoju człowieka.

¹ Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu.

¹ J. Porayski-Pomsta, *Umiejętności komunikacyjne dzieci w wieku przedszkolnym. Studium psycholingwistyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1994, s. 11.

2. Badania intelektualistyczne – przełom XIX i XX w. Oparte są na przekonaniu, że mowa i myślenie to nierozłączne zjawisko. Mowie towarzyszy intencjonalność.
3. Badania funkcjonalistyczne – poszukiwanie genetycznych korzeni mowy. Mowa i myślenie są postrzegane jako zjawiska rozdzielne.
4. Badania psycholingwistyczne – odznaczają się przede wszystkim interdyscyplinarnym podejściem do badań nad zjawiskiem mowy i rozwoju języka osobniczego².

Przegląd historii badań nad rozwojem języka dziecka pokazuje, że zasadniczą rolę odgrywają w niej dwie dziedziny – językoznawstwo i psychologia.

Przedmiot, cel i metoda badań

Przedmiotem prezentowanych badań uczyniono świadomość metajęzykową dzieci klas III szkoły podstawowej odnoszącą się do poziomu pragmatycznego. Celem natomiast zbadanie poziomu tej świadomości u dzieci klas III szkoły podstawowej w kontekście badań dowcipu językowego. Innymi słowy, analizowano dowcip językowy w perspektywie psycholingwistycznej. Badania zrealizowano przy wykorzystaniu kwestionariusza ankiety. Sposób przeprowadzenia badań, jakim jest ankietowanie, mieści się w zakresie metod badawczych pomiaru pośredniego. Przy zastosowaniu tej metody kwestionariusz trafia bezpośrednio do rąk respondenta.

Na przełomie kwietnia i maja 2018 r. autorka opracowania przeprowadziła anonimową ankietę wśród 35 uczniów dwóch klas III szkoły podstawowej. Ankietę stworzono na potrzeby obrony pracy magisterskiej.

Uczestnicy badania samodzielnie wypełniali wydrukowany kwestionariusz. W razie wątpliwości wychowawca i osoba przeprowadzająca badanie służyli pomocą w wyjaśnieniu poleceń. Badanie zostało zrealizowane w dwóch etapach – pierwszego dnia uczniowie otrzymali pierwszą część ankiety, a następnego dnia poproszono ich o wypełnienie drugiej części kwestionariusza. Badanie przebiegało dwuetapowo, żeby dzieci nie czuły się przytłoczone ilością zadań do wykonania i miały czas na zastanowienie się przed udzieleniem odpowiedzi. Zarówno pierwszego, jak i drugiego dnia czas przeznaczony na wypełnienie ankiety nie przekroczył 1 godziny lekcyjnej, czyli 45 minut. Badanie odbywało

² *Ibidem*, s. 11.

się w miłej atmosferze i wzbudziło wśród dzieci zaniepokojenie oraz chęć współpracy. Obserwując uczniów, zauważono, że szczególnie obrazki zawarte w ankiecie były dla nich atrakcyjne i wywoływały u nich pozytywne emocje.

Jak już wspomniano, ankieta składała się z dwóch części. Została ona skonstruowana w taki sposób, by zbadać kompetencje czynne i bierne uczniów. Zadania i materiał lingwistyczny zostały dobrane tak, żeby odzwierciedlały różne mechanizmy dowcipu. W trakcie przygotowywania ankiety wykorzystano typologię dowcipu zaproponowaną przez D. Buttler³.

W pierwszej części ankiety poproszono dzieci o zaznaczenie tzw. minki (rysunku odzwierciedlającego wyraz twarzy wskazujący na odczuwany w danej chwili nastrój), która miała pomóc określić, w jakim stopniu śmieszy je każdy z pięciu dowcipów. Zadanie drugie polegało na napisaniu wybranego przez siebie dowcipu, który dzieci najlepiej zapamiętały. W zadaniu trzecim przedstawiono zabawny obrazek, na którym był mężczyzna z dużymi oczami, nietypową fryzurą i małymi uszami⁴. Zadano dzieciom pytanie: czy ta postać jest śmieszna? jeśli tak, to dlaczego? Badani mieli wyrazić swoją opinię na temat prezentowanego obrazka. Autorka zdecydowała się na uwzględnienie w ankiecie komunikacji obrazkowej w formie memu jako materiału porównawczego dla dowcipu słownego, ponieważ taka forma humoru jest współcześnie bardzo rozpowszechniona wśród różnych grup wiekowych, w tym i dzieci. W zadaniu czwartym uwzględniono, poza wspomnianym wyżej obrazkiem, także popularny mem internetowy, na którym widać kota z głową w chlebie i podpis: „Jestem kanapką. Połóż szynkę...”⁵. Zadano pytanie, czy ten obrazek jest komiczny i co w nim konkretnie budzi śmiech. W zadaniu piątym uczestników badania poproszono o napisanie dowolnego, śmiesznego słowa, które trzeba było opatrzyć komentarzem i uzasadnić, co jest w nim komicznego.

W drugiej części ankiety w zadaniu pierwszym ponownie poproszono o napisanie dowcipu. Powtórzenie tego samego polecenia w części pierwszej i drugiej służyło zgromadzeniu zróżnicowanego materiału na potrzeby analizy danych. Zadania 2–11 stanowiły połączenie zadań otwartych i zamkniętych – uczeń mógł napisać, co go śmieszy w wybranym dowcipie i rozwinąć swoją wypowiedź. W ten sposób badano także kompetencje komunikacyjne.

³ D. Buttler, *Polski dowcip językowy*, wyd. II, PWN, Warszawa 2001.

⁴ Zob. załącznik nr 1, zadanie 3.

⁵ Zob. załącznik nr 1, zadanie 4.

Wyniki i wnioski z przeprowadzonych badań

W niniejszej części pracy zestawiono uzyskany materiał badawczy, dokonano jego analizy i zaprezentowano wnioski dotyczące świadomości metajęzykowej uczniów klas III szkoły podstawowej. Biorąc pod uwagę, że analizowany materiał językowy obejmuje różne mechanizmy dowcipu, można stwierdzić, że badania własne koncentrowały się głównie na rozpoznaniu poziomu świadomości metapragmatycznej dzieci. Analizie poddano zdolność do refleksji nad językiem, a więc jego rozumienie, ale także predyspozycję do intencjonalnej ekspresji.

W pierwszej części ankiety dzieci miały ocenić zaproponowane żarty za pomocą rysunku odzwierciedlającego wyraz twarzy wskazujący na odczuwany w danej chwili nastrój (tzw. minki) – *śmieszny/bardzo śmieszny/nie śmieszny*. Dowcipy oparte były na homonimii, wieloznaczności, modyfikacjach strukturalno-semantycznych i mechanizmach ogólnokomicznych, takich jak nagromadzenie i przesada. Uzyskane w tym obszarze wyniki, uwzględniające mechanizmy dowcipu, zestawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Ocena dowcipów ze względu na mechanizm dowcipu (wyniki zadania 1 z części pierwszej kwestionariusza ankiety)

Mechanizm dowcipu	Dowcipy (por. załącznik nr 1)	Bardzo śmieszny		Śmieszny		Ogółem
		liczba	procent	liczba	procent	procent
O podłożu strukturalno-semantycznym	a)	11	31,4	18	51,4	82,8
Ogólnokomiczny oparty na przesadzie	b)	16	45,7	13	37,1	82,8
	c)	13	37,1	9	25,7	62,8
Oparty na homonimii	d)	8	22,9	18	51,4	74,3
Oparty na wieloznaczności	e)	6	17,2	26	74,3	91,5

Źródło: opracowanie własne.

Blisko 80% badanych śmieszny lub bardzo śmieszny dowcipy zaproponowane w zadaniu pierwszym w części pierwszej ankiety. W tabeli 1 scalono wyniki i uwzględniono tylko pozycje *bardzo śmieszny/śmieszny*. Z danych ujętych w tabeli 1 wynika, że dzieci najlepiej radzą sobie z mechanizmem dowcipu opartym na wieloznaczności. Niemal wszyscy uczestnicy badania (91,5%

uczniów) rozszyfrowało mechanizm omawianego żartu, zrozumiało zawarty w nim ukryty sens i z tego powodu uznało go za śmieszny. Dowcip e) – o kurze, która *robi se jaja* i Jasiu (por. *załącznik nr 1*) został przez większość dzieci uznany za śmieszny. Źródłem komizmu jest tutaj fraza *robić se jaja* w kontekście kury, do której ten dowcip się odnosi. To potwierdza tezę Ann VanKleeck, która charakteryzując dwie fazy rozwoju metajęzykowego, pisała, że dzieci w wieku od 7 do 11 lat bardzo dobrze radzą sobie z dwuznacznościami⁶.

Na tym samym poziomie dzieci radzą sobie z dwoma mechanizmami dowcipu: po pierwsze z mechanizmem o podłożu strukturalno-semantycznym, po drugie z mechanizmem ogólnokomicznym opartym na przesadzie (82,8%). Co ciekawe dwa dowcipy oparte były na tym samym mechanizmie ogólnokomicznym (przesadzie), ale żart c) zdobył mniejszą liczbę zwolenników (62,8%). Być może dowcip o pająku (podpunkt c – por. *załącznik nr 1*) wydał się uczniom mniej śmieszny od dowcipu w podpunkcie b) o tacie i sankach (por. *załącznik nr 1*) ze względu na dobór środków językowych. Dzieci nie zrozumiały ukrytego sensu zawartego w dowcipie, który był oparty na przesadzie. Trzeba wziąć pod uwagę, że uczniowie są na różnym poziomie rozwoju metajęzykowego, ale też to, że dowcipy o mechanizmach ogólnokomicznych należą do najprostszych, często mało wyrafinowanych. Z odczytaniem mechanizmu dowcipu d) – por. *załącznik nr 1* – opartego na homonimii, badani nie mieli większego problemu. Za jego humorystyczność odpowiada dwojakie rozumienie wyrazu *dycha*, które odnosi do rzeczownika *dycha*, czyli waluty, i do czasownika *dychać* (*oddychać*).

W drugiej części ankiety w zadaniu drugim pojawiło się takie samo polecenie, jak w zadaniu pierwszym w części pierwszej: dzieci miały ocenić zaproponowane żarty za pomocą rysunku odzwierciedlającego wyraz twarzy wskazujący na odczuwany w danej chwili nastrój (tzw. minki) – *śmieszny/bardzo śmieszny/nie śmieszny*. Zadanie drugie było bardziej wymagające ze względu na większą ilość dowcipów o zróżnicowanych mechanizmach, takich jak: modyfikacja postaci słowotwórczej wyrazu, modyfikacja formy fleksyjnej słowa, modyfikacja formy graficznej wyrazu, modyfikacja związku frazeologicznego, kontrast elementów, wieloznaczność czy tworzenie żartobliwych neologizmów słowotwórczych. Tylko z niektórymi z tych mechanizmów dzieci zetknęły się w części pierwszej ankiety, w poleceniu pierwszym. Wyniki tego zadania ujęto w tabeli 2.

⁶ G. Krasowicz-Kupis, *Rozwój metajęzykowy a osiągnięcia w czytaniu u dzieci 6–9-letnich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1999, s. 36–38.

Tabela 2. Ocena dowcipów ze względu na mechanizm dowcipu (wyniki zadań 2–11 z części drugiej kwestionariusza ankiety)

Mechanizm dowcipu	Dowcipy (por. <i>załącznik nr 2</i>)	Bardzo śmieszny		Śmieszny		Ogółem
		liczba	procent	liczba	procent	procent
Modyfikacja formy fleksyjnej	Zadanie 2	8	22,9	18	51,4	74,3
	Zadanie 4	8	22,9	16	45,7	68,6
Żartobliwe neologizmy słowotwórcze	Zadanie 3	13	37,2	16	45,7	82,9
Kontrast elementów (mechanizm ogólnokomiczny)	Zadanie 5	11	31,4	10	28,6	60,0
Dowcip synonimiczny	Zadanie 6	10	28,6	17	48,6	77,2
Żartobliwa modyfikacja postaci słowotwórczej wyrazu	Zadanie 7	12	28,6	19	54,3	82,9
	Zadanie 9	14	20,0	9	25,7	45,7
Modyfikacja związku frazologicznego	Zadanie 8	7	34,35	15	43,0	77,3
Absurd i zaskoczenie (mechanizmy ogólnokomiczne)	Zadanie 10	3	40,0	9	25,7	65,7
Komizm wynikający z wieloznaczności	Zadanie 11	8	8,6	15	42,9	51,3

Źródło: opracowanie własne.

Blisko 70% badanych śmieszyły dowcipy ujęte w zadaniach 2–11 z drugiej części ankiety. Z analizy danych ujętych w tabeli 2 wynika, że dzieci najlepiej poradziły sobie z rozszyfrowaniem mechanizmów opartych na żartobliwych neologizmach słowotwórczych (82,9%) i żartobliwych modyfikacjach postaci słowotwórczej wyrazu (82,9%). Oznacza to, że dzieci potrafią rozpoznać ukryty mechanizm zawarty w budowie słowotwórczej wyrazu. Jako przykład oparty na żartobliwych neologizmach słowotwórczych posłużył dowcip z zadania trzeciego o Basi (por. *załącznik nr 2*), która zamiast adresu zamieszkania podaje adres strony internetowej. Widać pewną rozbieżność, jeżeli weźmiemy pod uwagę kryterium żartobliwych modyfikacji słowotwórczych wyrazu. Dowcip o dziadostwie (por. zadanie siódme, *załącznik nr 2*) wydał się dzieciom bardziej zabawny niż dowcip o *różniczce jako wyniku odejmowania* (45,7%) – por. zadanie dziewiąte, *załącznik nr 2*. Najprawdopodobniej dzieci nie rozumiały

dowcipu o *różnicze* ze względu na brak odpowiedniej wiedzy pozajęzykowej, akurat w tym wypadku z zakresu matematyki.

Analiza potwierdza, że dzieci rozumieją komizm ukryty w modyfikacjach związków frazeologicznych (77,3%). To zjawisko ilustruje dowcip z zadania ósmego (por. *załącznik nr 2*), w którym wykorzystano kontaminację dwóch związków frazeologicznych w jeden: *Kto rano wstaje, ten siusia jak wół w malowane wrota*. Za żartobliwy ankietowani również uznali dowcip z zadania szóstego (77,2%) – por. *załącznik nr 2*. Powodem do śmiechu jest postać mamy, która zamiast konkretnej odpowiedzi, podaje synonim *niegęsty*.

Mechanizm modyfikacji formy fleksyjnej reprezentują dwa dowcipy: z zadania drugiego (74,3%) i czwartego (68,6%) – por. *załącznik nr 2*. W dowcipie z zadania drugiego śmieszny modyfikacja formy fleksyjnej *półtora miliona luda*, a w dowcipie z zadania czwartego wyrazy, takie jak: *zakręcowywuje, wygły*. Co ważne, dzieci na etapie wczesnoszkolnym dostrzegają błędy i stosowanie niepoprawnych form jest dla nich powodem do śmiechu. G. Krasowicz-Kupis wskazuje, że John Marshall i Jennifer Morton: „postulują istnienie zdolności (*faculty*), które kontrolują pierwotne mechanizmy rozumienia i budowania wypowiedzi językowych”⁷. Dalej czytamy, że: „badacze tej orientacji szczególną rolę przypisują autopoprawkom dziecięcym. Fakt ich występowania skłania do przypuszczeń, że dzieci są świadome reguł językowych”⁸.

Absurd i zaskoczenie to mechanizmy ogólnokomiczne, które charakteryzują dowcip z zadania dziesiątego (65,7%) – por. *załącznik nr 2*. Do zrozumienia tego dowcipu potrzebna była wiedza pozajęzykowa dotycząca miasta Krakowa. Biorąc pod uwagę fakt, że 65,7% dzieci uznało ten dowcip za bardzo śmieszny lub śmieszny, można stwierdzić, że musiały taką wiedzę posiadać.

Ponad połowa ankietowanych (60%) rozpoznała mechanizm oparty na kontraście elementów w dowcipie z zadania piątego – por. *załącznik nr 2*. Postacią komiczną jest dyrektor, który wprowadza „surowe zasady”.

Nieco ponad połowa uczniów (51,3%) dostrzeża w dowcipie wieloznaczność, która jest źródłem komizmu. Za przykład posłużyć może dowcip z zadania jedenastego (por. *załącznik nr 2*) o *salacie, którą mama przyprawiła potem*. W zadaniu pierwszym dzieci najlepiej poradziły sobie z dowcipem opartym na wieloznaczności (91,5%, por. tabela 1). Wykonanie zadania drugiego następczało nieco więcej trudności w porównaniu do zadania pierwszego (przykład e)

⁷ G. Krasowicz-Kupis, *op. cit.*, s. 32.

⁸ *Ibidem*, s. 32.

– por. załącznik nr 1. Być może dzieci bardziej śmieszył dobór środków językowych, który ilustrował zjawisko wieloznaczności.

W zadaniu drugim pierwszej części ankiety dzieci poproszono o napisanie ich ulubionego dowcipu. W ten sposób badane były kompetencje czynne dzieci. Zebrany materiał badawczy uszeregowano ze względu na określone grupy tematyczne. Wśród nich znalazły się dowcipy oparte na: tradycyjnych mechanizmach ogólnokomicznych, takich jak: przesada, kontrast elementów (dowcip o Jasiu i musze⁹, dowcip o blondynce i brunetce¹⁰, dowcip o Polaku, Rusku i Niemcu¹¹), zaskoczenie (dowcip o Jasiu i złodzieju¹²), odwrócenie przyjętego schematu (o piłkarzu, który nie trafia do bramki¹³). Dowcipy, w których nastąpiła defrazeologizacja (o Jasiu i bułce z masłem¹⁴), oparte na homonimii (o Jasiu, ścierce i nauczycielce¹⁵, o piłkarzu i голу¹⁶); o podłożu strukturalno-semantycznym (o ananasie¹⁷). Żartobliwe odwrócenie paralelne ilustrują przykłady tzw. filozoficzne. Pojawiały się także zabawne zestawienia brzmieniowe (diabeł i kapsułki Calgon¹⁸) i żarty opierające się na komizmie

⁹ *Jest lekcja. Przylatuje mucha do klasy. Pani mówi: – Kto złapie tę muchę, dostanie szóstkę. Każdy próbował ją złapać, ale nikt nie mógł. A Jasiu stoi, ma ręce za sobą i nic nie robi. – Kolejne próby złapania muchy, ale nikt jej nie złapał. W pewnym momencie Jasiu podchodzi i wyjmuje palec. I mucha przyleciała. Pani pyta się – Jak to zrobiłeś? Jasiu odpowiada: – To proste, po prostu cały czas trzymałem mój palec w du**e.*

¹⁰ *Blondynka i brunetka jadą na rowerach. Blondynka zatrzymuje się, brunetka pyta się co robi. Blondynka odpowiada – wypompowuje powietrze z kół, bo mam za wysokie siodełko.*

¹¹ *Był Niemiec, Polak i Chińczyk. Stali przed jaskinią. Niemiec wszedł do niej i się osikał. Wszedł Polak i też się osikał. Wszedł Chińczyk i się nie osikał. Niemiec i Polak zapytali Chińczyka, czemu się nie osikał. A Chińczyk na to: Chińczyk być mądry. Chińczyk mieć pieluszkę.*

¹² *Jasiu przyszedł do domu z workiem jabłek. Mama się pyta: – Jasiu, skąd masz te jabłka? Od sąsiada. Sąsiad o tym wie? Tak, bo przecież mnie gonił.*

¹³ *Idzie trener do piłkarza i pyta: – Dlaczego strzeliliście trzy samobóje? Na to piłkarz odpowiada: – Ale trenerze, te bramki wyglądają identycznie.*

¹⁴ *– Czemu Jasiu zjadł swoje lekcje? – Bo pani powiedziała, że to bułka z masłem.*

¹⁵ *Pani pyta Jasia, czy znajdzie ścierkę. A w międzyczasie pani pyta: – Co byście napisali na moim grobie? I Jasiu krzyczy: – Tu leży ta ściera!*

¹⁶ *– Idzie piłkarz do fryzjera i mówi gol.*

¹⁷ *Pani mówi dzieciom: – Ułóżcie zdanie z wyrazem ananas. Marysia mówi: – Ananas rośnie na drzewach. Paweł mówi: – Ananas jest zdrowym owocem. A Jasiu mówi: – Basia puściła bąka, ananas leci smród.*

¹⁸ *Diabeł mówi do dzieci: – Jak wsadzicie pralkę do morza i się nie zepsuje, to coś dostaniecie. Dwoje dzieci wrzuciło pralkę do morza. Zepsuła się. Kolejne dwoje dzieci też to zrobiło, ale nie zepsuła się. Diabeł zapytał: – Jak to zrobiliście? A dzieci odpowiedziały: – Życie każdej pralki to Calgon.*

rymu (żart o hipopotamie¹⁹ i o tacie grubasku²⁰). Wśród propozycji znalazł się dowcip synonimiczny o lesie i drzewach (np. „Jeden Pan mówi do drugiego: – Zobacz jakie piękne drzewa! Drugi odpowiada: – Nie widzę, las mi zasłania!”).

Uczniowie wskazali szeroki wachlarz mechanizmów dowcipu, niemniej najczęściej przywoływanymi przez nich formami żartu były te oparte na mechanizmie ogólnokomicznym. Trzeba zaznaczyć, że ważnym elementem kształtującym rozwój świadomości językowej dzieci jest środowisko dorosłych i rówieśników, a więc otoczenie. Im uboższe słownictwo posiadają dzieci, tym gorzej radzą sobie z rozszyfrowywaniem ukrytych mechanizmów zawartych w dowcipach. J. Porayski-Pomsta podkreśla, że: „język pełni bardzo ważną funkcję w socjalizacji przede wszystkim dlatego, że socjalizacja jednostki odbywa się m.in. za pośrednictwem języka, który jest podstawą komunikowania się interpersonalnego w obrębie grupy społecznej (...). Język jest ponadto wskaźnikiem pozycji społecznej jednostki: określa jej przynależność do danej grupy czy kategorii społecznej”²¹. W tym kontekście wskazać trzeba, że część dzieci (17% ogółu badanych) nie napisało żadnego dowcipu.

W części drugiej ankiety w zadaniu pierwszym powtórzono polecenie z zadania pierwszego, czyli poproszono dzieci o napisanie ich ulubionego dowcipu. Taki zabieg służył zgromadzeniu większej ilości materiału i porównaniu go z wynikami zadania pierwszego. Co ciekawe, dzieci zasugerowały się dowcipami zaproponowanymi przez autorkę badań w zadaniu pierwszym (część pierwsza ankiety) i powielały ich treść. Poza tym znamienne jest, że nie dysponując własnymi pomysłami, dzieci podawały jako przykłady dowcipów poznane wierszyki, które zawierały elementy komizmu. W omawianym zadaniu dzieci napisały ulubione rymowanki o tematyce wiosennej. Ankiety przeprowadzono w okresie wiosennym, więc mogło to mieć wpływ na charakter udzielonych odpowiedzi. Uczniowie na lekcji czytali różne wiersze dotyczące wiosny, przyrody i ten czynnik mógł zdeterminować odpowiedzi.

W zadaniach trzecim (część pierwsza ankiety) i czwartym (część pierwsza ankiety) zaproponowano inną formę komizmu. Zamiast tradycyjnego dowcipu pojawił się obrazek – por. *załącznik nr 1* (zadanie 3) i obrazek opatrzony komentarzem (zadanie 4), tzw. mem internetowy. Pierwszy przedstawiał śmieszną

¹⁹ *Puk, puk. Kto tam? Hipopotam. Jaki hipopotam? Po prostu hipopotam! Puk puk. Kto tam? Hipopotam. Jaki hipopotam? Bez butów.*

²⁰ *Powiedz pasek. – Pasek. Twój tata to grubasek.*

²¹ J. Porayski-Pomsta, *op. cit.*, s. 46.

postać z nieproporcjonalnie dużą głową, małymi uszami i nastroszonymi włosami, a na drugim był kot z twarzą w toście, pod którym dodano podpis: „Jestem kanapką. Połóż szynkę...”. Spośród ankietowanych 66% uznało, że obrazek, na którym widnieje opisana wyżej postać, jest śmieszny, a 88,6% zaznaczyło, że kot z twarzą w toście jest zabawny. Trzeba wziąć pod uwagę, że 34% osób postać z obrazka (część pierwsza ankiety, zadanie 3) bardziej przerażała niż śmieszyła. Dowodzi to tego, że dzieci są wrażliwe na pozajęzykowe typy komizmu. Należy też zwrócić uwagę, że rozwój metajęzykowy dzieci sprawia, iż doceniają one na tym etapie komizm słowny. Mem z kotem (część pierwsza ankiety, zadanie 4 a) okazał się zabawniejszy, ponieważ dzięki połączeniu obrazu i słowa uzyskano bardziej wyrafinowaną formę komizmu niż w wypadku obrazka pozbawionego komentarza językowego. Danuta Buttler podkreśla płynną granicę pomiędzy różnymi typami żartów²². Częstym zjawiskiem jest łączenie poszczególnych typów dowcipów, żeby jeszcze bardziej podkreślić komizm zawarty w żarcie.

W większości dzieci trafnie rozpoznają mechanizm zawarty w dowcipie czy to w tradycyjnej formie słownej, czy obrazkowej. Nie radzą sobie z rozszyfrowaniem mechanizmu żartu jedynie w wypadku, gdy potrzebna jest wiedza pozajęzykowa, odnosząca się do danej dziedziny. Kontekst jest niezmiernie ważny, ponieważ to on determinuje odpowiedzi. Jako przykład może posłużyć zadanie pierwsze z części drugiej ankiety, w którym grupa dzieci zamiast dowcipów napisała wierszyki omawiane na lekcji.

Biorąc pod uwagę wszystkie dowcipy uwzględnione w obu częściach kwestionariusza ankiety, nasuwa się wniosek, że z rozszyfrowaniem ich mechanizmów poradziła sobie większość respondentów. Ich stosunkowo wysoka świadomość metapragmatyczna znajduje odzwierciedlenie w kompetencjach biernych. Trzeba zaznaczyć, że nie wszystkie dzieci z badanej grupy radziły sobie z rozpoznaniem mechanizmów dowcipów, o czym świadczy fakt, że nie wszyscy uczniowie uznali dane żarty za zabawne. O tym, na jakim poziomie rozwoju metajęzykowego znajdują się uczniowie, decydują ich kompetencje komunikacyjne. Dzieci odznaczające się wyższymi kompetencjami komunikacyjnymi są bardziej świadome stosowania reguł językowych.

²² D. Buttler, *op. cit.*, s. 64.

Podsumowanie

W pracy został podjęty temat rozwoju świadomości metajęzykowej dzieci. W centrum zainteresowania postawiono świadomość metapragmatyczną, którą zbadano wśród uczniów dwóch klas III szkoły podstawowej, na bazie zebranego materiału lingwistycznego, wykorzystując dowcip językowy.

Przeprowadzona analiza i wypływające z niej wnioski mogą być przyczynkiem do prowadzenia dalszych badań nad komizmem językowym, także z punktu widzenia psycholingwistyki. Podjęty problem badawczy jest wart za inicjowania szerszej zakrojonych badań, uwzględniających np. większą grupę badawczą, co z pewnością pozwoli na uogólnienie uzyskanych wyników na szerszą populację. Trzeba zaznaczyć, że dowcip językowy ewoluował od czasu wydania opracowania D. Buttler pt. *Polski dowcip językowy*. Choć mechanizmy pozostają te same, zmienia się forma przekazu. Poza tradycyjną formą słowną współcześnie popularne są memy, będące połączeniem obrazu i komunikatu językowego, komentujące daną rzeczywistość.

Przebadane dzieci uczęszczające do III klasy szkoły podstawowej w większości prawidłowo rozszyfrowały ukryte mechanizmy zawarte w dowcipach, co wskazuje, że mają poczucie humoru. Nie poradziły sobie jedynie w wypadku, kiedy potrzebna była wiedza pozajęzykowa, której jeszcze nie posiadały. W mniejszym stopniu śmieszą je też dowcipy o mechanizmie ogólnokomicznym niż dowcipy wykorzystujące inne mechanizmy. Dla dzieci ważny jest też bezpośredni kontekst, który może zdeterminować odpowiedzi. W niektórych wypadkach dzieci sugerowały się zadaniami już rozwiązanymi i do nich dostosowywały odpowiedzi.

Do tej pory w piśmiennictwie niewiele uwagi poświęcono zagadnieniu związanemu z rozwojem metajęzykowym w kontekście dowcipu słownego. Podczas kwerendy literatury przedmiotu autorka pracy dotarła jedynie do badań dowcipu przeprowadzonych wśród dorosłych, a nie dzieci. Być może zawarte w pracy obserwacje i wnioski będą użyteczne dla nauczycieli, którzy prawie codziennie pracują z dziećmi i mogą skonfrontować wyniki zaprezentowanych badań z własnymi obserwacjami, a także wykorzystać wyprowadzone wnioski w trakcie nauczania.

Bibliografia

- Buttler D., *Polski dowcip językowy*, wyd. II, PWN, Warszawa 2001.
- Krasowicz-Kupis G., *Rozwój metajęzykowy a osiągnięcia w czytaniu u dzieci 6–9-letnich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1999.
- Krasowicz-Kupis G., *Rozwój świadomości językowej dziecka. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2004.
- Porayski-Pomsta J., *Umiejętności komunikacyjne dzieci w wieku przedszkolnym. Studium psycholingwistyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1994.

ZAŁĄCZNIK I. ANKIETA. CZĘŚĆ PIERWSZA

Cześć dzieciaki!

Chciałabym się dowiedzieć, czy macie poczucie humoru i co Was śmieszy.

Czy znacie jakieś śmieszne dowcipy? Pośmiejmy się razem!

Wybrałam kilka dowcipów, które mnie śmieszają. Minki pomogą Wam ocenić, czy są one śmieszne. Wybierz odpowiednią minkę: 😊 / 😐 / ☹️.

Zadanie 1.

a)

Jak nazywają się sowy, które mówią „tak”? 😊 / 😐 / ☹️

– Taksówki.

b)

– Tato, już nigdy nie pójde z Tobą na sanki! 😊 / 😐 / ☹️

– Nie gadaj tyle synu, tylko ciągnij!

c)

Kto chodzi po ścianie i stuka? 😊 / 😊 / 😞

- Pająk z nogą w gipsie.

d)

Leży w trawie i nie dycha? 😊 / 😊 / 😞

- Dwie dychy.

e)

Pani nauczycielka pyta dzieci:

- Jakie zwierzę jest najśmieszniejsze? 😊 / 😊 / 😞

A Jasiu na to:

- Kura.
- Dlaczego? – pyta nauczycielka.
- Bo cały czas robi se jaja!

Zadanie 2.

Znasz jakiś śmieszny dowcip? Jeśli tak, zapisz swój ulubiony żart.

Zadanie 3.

Czy ta postać Cię śmieszy? Dlaczego?

Źródło: https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&biw=1600&bih=745&tbn=isch&sa=1&ei=S8r3XN2iN4376QSGxJjwCw&eq=%C5%9Bmieszna+posta+c&ooq=%C5%9Bmieszna+posta+c&gs_l=img.3...1795.5004..5190...0.0..0.134.2551.14j12.....0....1..gws-wiz-img.....0.LUTsGK18K_Q#imgrc=yx2jnGJTk72YbM (dostęp: 5.06.2019).

Zadanie 4.

- a) Czy ten obrazek jest śmieszny? Zaznacz 😊 / 😐 / ☹️.

Źródło: <http://bibsy.pl/opNZCm3H/cwany-siersciuch-jestem-kanapka-poloż-szynke> (dostęp: 5.06.2019) – zachowano oryginalną pisownię.

- b) Co Cię w nim śmieszy?

Zadanie 5.

- a) Czy znasz jakieś śmieszne słowo? Zapisz je.
- b) Co Cię śmieszy w tym słowie? Może z czymś Ci się ono kojarzy?

ZAŁĄCZNIK II. ANKIETA. CZĘŚĆ DRUGA

Zadanie 1.

Czy znasz jakiś śmieszny dowcip? Napisz swój ulubiony żart.

Zadanie 2.

Czy ten dowcip jest śmieszny? Zaznacz 😊 / 😐 / ☹️.

Na lekcji języka polskiego pani pyta Jasia:

– Jak nazywają się mieszkańcy Warszawy?

Jasiu na to:

– Zwariowała pani! Skąd mam wiedzieć? Toż to półtora miliona luda...

Co Cię w nim śmieszy? Może jakieś słowo?

Zadanie 3.

Czy ten dowcip jest śmieszny? Zaznacz 😊 / 😐 / ☹️.

Mała dziewczynka stoi na ulicy i płacze.

Ludzie ją pytają: – Dlaczego płaczesz? – Bo się zgubiłam! – A jak się nazywasz?

– Nie wiem... – A znasz swój adres?

– Tak: wu – wu – wu – kropka – basia – kropka – pe – el²³.

Co Cię w nim śmieszy? Może jakieś słowo?

Zadanie 4.

Czy ten dowcip jest śmieszny? Zaznacz 😊 / 😐 / 😞.

- Tato, dlaczego ten pociąg zakręcowywuje?
- Nie mówi się „zakręcowywuje”, tylko „zakręca”!
- No dobrze, to dlaczego on zakręca? – Bo mu się tory wygły....

Napisz, co Cię śmieszy w tym dowcipie.

Zadanie 5.

Czy ten dowcip jest śmieszny? Zaznacz 😊 / 😐 / 😞.

W zakładzie pracy nowy dyrektor ustala swoje zasady.

Dyrektor: – Sobota i niedziela – wolne, poniedziałek – odpoczynek po weekendzie, wtorek – psychiczne przygotowania do pracy, środa – praca, czwartek – odpoczynek po pracy, piątek – przygotowania do weekendu. – Czy są jakieś pytania?

Pracownik: – Czy długo będziemy tak harować?

Napisz, co Cię śmieszy w tym dowcipie.

Zadanie 6.

Czy ten dowcip jest śmieszny? Zaznacz 😊 / 😐 / 😞.

– Mamusiu, jak się pisze „rzadki” czy „żadki”, a może „żatki” albo „rzatki”?

²³ Podany adres internetowy ma charakter symboliczny.

– Oj, głupi jesteś! Napisz po prostu niegęsty!

Napisz, co Cię śmieszy w tym dowcipie.

Zadanie 7.

Czy ten dowcip jest śmieszny? Zaznacz 😊 / 😐 / ☹️.

Mały Jaś ma urodziny i wypatruje przez okno gości. Widząc pierwszych z nich, z radością woła:

– Mamusiu, mamusiu, wujek z ciocią idą!

– Synku, nie mówi się wujek z ciocią, tylko wujostwo – zauważa matka.

Na widok kolejnych gości Jaś krzyczy:

– Mamusiu, kuzyn z kuzynką nadchodzą!

– Jasiu, nie mówi się kuzyn z kuzynką, tylko kuzynostwo.

Kiedy zbliżają się babcia i dziadek, mały Jaś woła do mamy:

– Mamusiu, mamusiu, dziadostwo idzie!

Napisz, co Cię śmieszy w tym dowcipie.

Zadanie 8.

Czy ten dowcip jest śmieszny? Zaznacz 😊 / 😐 / ☹️.

Kto rano wstaje, ten susia jak wół na malowane wrota.

Napisz, co Cię śmieszy w tym dowcipie.

Zadanie 9.

Czy ten dowcip jest śmieszny? Zaznacz 😊 / 😐 / ☹️.

Co to jest różniczka?

– Wyciczek odejmowanka.

Napisz, co Cię śmieszy w tym dowcipie.

Zadanie 10.

Czy ten dowcip jest śmieszny? Zaznacz 😊 / 😐 / 😞.

W Krakowie wybudowano ostatnio wiele nowych zabytków.

Napisz, co Cię śmieszy w tym dowcipie.

Zadanie 11.

Czy ten dowcip jest śmieszny? Zaznacz 😊 / 😐 / 😞.

A do kotletów była sałata, którą mamusia przyprawiła potem.

Napisz, co Cię śmieszy w tym dowcipie.

THE METALINGUASTIC AWARENESS OF THE 3RD GRADE
PRIMARY SCHOOL CHILDREN IN THE LIGHT OF VERBAL
COMEDY

Summary

The presented study discusses the issue of linguistic awareness of children in the context of research on language joke. The psycholinguistic perspective adopted in the research determined the method of collecting the research material. The research was carried out among students of the 3rd grade of primary school using a two-part proprietary questionnaire. To prepare the research tool and formulate conclusions, the typology of linguistic joke by Danuta Buttler.

Keywords: metalinguistic awareness, linguistic joke, humor, metalinguistics.

Diana Szwejser¹

7. ROLA KLAUZULI GENERALNEJ ZASAD WSPÓŁŻYCIA SPOŁECZNEGO – PRÓBA ANALIZY NA GRUNCIE ART. 5 KODEKSU CYWILNEGO ORAZ REGUŁ MORALNYCH

Streszczenie

Prawo pozytywne nie może być całkowicie odcięte od zasad pozaprawnych, moralnych. Stąd próba określenia relacji między normami prawa cywilnego a normami moralnymi. W pracy poszukiwano odpowiedzi na pytanie, czy klauzula zasad współżycia społecznego wpisuje się w ramy prawa cywilnego i jaką pełni rolę. Funkcją klauzul generalnych jest bowiem pozostawienie organowi stosującemu prawo pewnej swobody w ich interpretacji. W toku prowadzonych badań wykorzystana została metoda dogmatyczno-prawna z elementami metody empirycznej w zakresie analizy orzecznictwa.

Słowa kluczowe: prawo cywilne, moralność, klauzule generalne, nadużycie praw podmiotowych, zasady współżycia społecznego.

Wprowadzenie

Wzajemne relacje między prawem i moralnością są szeroko opisywane w literaturze. Na gruncie prawa cywilnego istotne jest ustalenie, jaki jest stosunek między normami prawa cywilnego a regułami moralnymi oraz jak zasady moralne oddziałują na przepisy prawa cywilnego. Określenie takiego związku jest istotne dla rozstrzygnięcia, jaką rolę pełnią klauzule generalne, w szczególności

¹ Uniwersytet Wrocławski, aplikantka sędziowska.

klauzula zasad współżycia społecznego, na gruncie praw podmiotowych obowiązujących w prawie cywilnym. Nie bez znaczenia jest także wyjaśnienie, w jaki sposób realizowane są te zasady oraz jakie skutki wywołują. Prowadzone rozważania zostały osadzone w granicach art. 5 Ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny¹, a także innych przepisów prawa prywatnego.

Relacja prawo a moralność

Rozpoczynając rozważania dotyczące styczności norm prawnych z normami obyczajowymi i etycznymi, należy zdefiniować pojęcie samego „prawa”. J. Górski wskazuje proste, ale właściwe znaczenie tego terminu. Według niego prawo to ogół albo pewien zespół przepisów normujących współżycie jednostek żyjących w grupie². Jego celem jest porządkowanie życia zbiorowego. Stąd też prawo, w tym prawo przedmiotowe, musi spełniać pewne warunki. J. Górski formułuje je następująco:

1. Normy prawne winny być systematyczne, aby same nie powodowały sprzeczności, nieporozumień i chaosu. Z punktem tym łączy się konieczność respektowania przy wydawaniu nowych przepisów regulacji już istniejących.
2. Normy prawne winny brać pod uwagę potrzeby życia i życie to normować stosownie do jego potrzeb.
3. Normy prawne winny dążyć do stałości. Zbyt częste zmiany wywołują dezorientację i niepewność zamiast stabilizacji i zaufania do istniejącego porządku, które to zaufanie umożliwia racjonalne planowanie wszystkich poczynań gospodarczych i pozagospodarczych³.

Tak określone warunki skuteczności przepisów prawnych powodują, że w życiu społeczeństwa istnieją pewne standardy moralne oraz wartości etyczne. Według A. Stelmachowskiego przez normy moralne rozumie się te wszystkie normy postępowania, które opierają się na kryterium dobra i zła⁴. Podobnie

¹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn.: Dz. U. z 2019 r., poz. 1145); dalej: k.c.

² J. Górski, *Wstęp do nauki prawa cywilnego*, wyd. II, Księgarnia Akademicka, Poznań 1949, s. 7.

³ *Ibidem*, s. 10–11.

⁴ A. Stelmachowski, *Zarys teorii prawa cywilnego*, PWN, Warszawa 1998, s. 63.

L. Petrażycki ujmuje reguły moralne, jako z natury swej bezroszczeniowe, nie-stwarzające uprawnień po drugiej stronie⁵. Przeciwwstawiając temu normy prawa, w tym prawa cywilnego, stwierdzić należy, że posiadają one sankcję w postaci przymusu państwowego. Pierwotnie nie rozróżniano, co jest regułą moralną, a co nakazem prawa, obie te płaszczyzny przenikały i uzupełniały się nawzajem.

W miarę jak życie społeczne coraz bardziej się rozrastało, a instytucje społeczne się sekularyzowały, powstał rozdział między obyczajami a normami prawa. Tym niemniej, normy prawa cywilnego oraz reguły moralne mogą się stykać. Za słuszne należy uznać płaszczyzny, które wyróżnia A. Stelmachowski, tj. jako pierwszą wskazuje sferę wpływu norm moralnych na stanowienie norm prawnych, możliwy jest także wpływ zwrotny norm prawnych na normy moralne. Kolejnym punktem styczności jest wpływ norm moralnych wywieranych przez decyzje ustawodawcy, który w pewnych przypadkach odsyła do norm moralnych. Trzecia płaszczyzna obejmuje wpływ polegający na inkorporowaniu do prawa pewnych zasad moralnych⁶. Stykanie się obu norm powoduje sytuacje, w których możliwa jest sprzeczność norm prawnych z regułami moralnymi. Mowa tu o moralnym obowiązku nieposłuszeństwa wobec prawa oraz przeciwny mu pogląd o tym, że prawo nie powinno sprzeciwiać się elementarnym zasadom moralności. Ustawodawca może na przykład bezpośrednio odsyłać w przepisach prawnych do zasad moralnych. Taka regulacja „bezpośredniości” występuje sporadycznie. Za A. Stelmachowskim należy podkreślić, że w systemie polskiego prawa cywilnego poprzez zasady współżycia społecznego mamy do czynienia z odwołaniem do innego porządku norm, m.in. do norm moralnych, tyle że jest to odesłanie w pewien swoisty sposób ukierunkowane. Rola tego odesłania jest ogromna, choćby ze względu na niezwykle szeroki zakres zastosowania klauzuli zasad współżycia społecznego⁷. W zakresie pola inkorporacji reguł moralnych do systemów prawnych jako przykłady można wymienić pojęcie zawinienia. Poniższe opracowanie ograniczone jest do pierwszej płaszczyzny, a więc roli klauzuli generalnej zasad współżycia społecznego w systemie prawa cywilnego na przykładzie art. 5 k.c.

⁵ L. Petrażycki, *Teoria prawa i państwa w związku z teorią moralności*, t. I, PWN, Warszawa 1959, s. 84.

⁶ A. Stelmachowski, *op. cit.*, s. 64.

⁷ *Ibidem*, s. 67.

Rola klauzul generalnych, w tym klauzuli zasad współżycia społecznego

Ustawodawca nie sprecyzował pojęcia klauzul generalnych, nie zdefiniował również treści zasad współżycia społecznego. W przepisach kodeksu cywilnego wielokrotnie można zetknąć się jednak ze zwrotami niedookreślonymi, czyli takimi, które posługują się pojęciami nieostryimi, np. „poważne niebezpieczeństwo” (art. 87 k.c.), „drobne darowizny, zwyczajowo w danych stosunkach przyjęte” (art. 994 k.c.). Rolą takich pojęć jest pozostawienie organowi stosującemu prawo pewnej swobody w ich interpretacji. Wśród zwrotów niedookreślonych szczególne znaczenie mają właśnie klauzule generalne. Według M. Goettela są to przepisy odwołujące się do czynników pozaprawnych (norm, ocen, wartości), które powinien uwzględnić w swoim rozstrzygnięciu organ stosujący prawo⁸. S. Grzybowski natomiast, tworząc definicję klauzul generalnych, odwołuje się do polityki legislacyjnej, stanowiąc, że rzeczą polityki legislacyjnej, a w dalszej konsekwencji i polityki wymiaru prawa, jest sięganie do przepisów zawierających zwroty lub wskazujących na przesłanki dokładnie nieokreślone, których uwzględnienie może prowadzić do zróżnicowanego zastosowania albo w ogóle odmowy zastosowania w pełni obowiązujących przepisów prawa⁹.

Wprowadzenie klauzul generalnych uzasadnia fakt, że ustawodawca nie jest w stanie przewidzieć wszystkich sytuacji, z którymi łączy skutki prawne. Klauzule generalne skutecznie te luki wypełniają. Trzeba zauważyć, że same w sobie nie stanowią źródła prawa. Źródłem prawa jest norma prawna odwołująca do okoliczności wskazanej w klauzuli generalnej. Zdaniem S. Grzybowskiego sięganie do tych klauzul nadaje suchym, abstrakcyjnym przepisom prawa elementy indywidualnej oceny, mającej na uwadze konkretny stan faktyczny, zróżnicowany bardziej niż to czynią przepisy prawa¹⁰. Stąd też wymogiem skierowanym ku ustawodawcy jest tworzenie klauzul generalnych zawierających wytyczne czy dyrektywy o charakterze jak najbardziej obiektywnym. Słusznie K. Czajkowska-Matusiak uznaje, że przepisy „odwołujące się do zasad współżycia społecznego mają na celu nadanie normom prawnym większej elastycz-

⁸ M. Goettel, *Część pierwsza – prawo cywilne – część ogólna* [w:] M. Goettel (red.), *Prawo cywilne. Zarys wykładu*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 37.

⁹ S. Grzybowski, *Część ogólna prawa cywilnego* [w:] S. Grzybowski, J. Skąpski, S. Wójcik, *Zarys prawa cywilnego*, PWN, Warszawa 1988, s. 20.

¹⁰ *Ibidem*, s. 21.

ności, uwzględniającej zmieniający się układ stosunków społecznych. Umożliwia to indywidualizację stosowania prawa, a jednocześnie zapobiega procesowi szybkiego starzenia się prawa”¹¹.

Zasady współżycia społecznego nie występowały jako pojęcie w prawie cywilnym okresu II Rzeczypospolitej. Ówczesne prawodawstwo odwoływało się tylko do pojęcia dobrej wiary oraz dobrych obyczajów. Po raz pierwszy zwrot „zasady współżycia społecznego w Państwie Ludowym” pojawił się w Ustawie z 18 lipca 1950 r. Przepisy ogólne prawa cywilnego¹². Zmiana miała, według E. Skowrońskiej-Bocian, podłoże ideologiczne¹³. Dopiero nowelą kodeksu cywilnego z 1990 r. nadano art. 5 nowe brzmienie, które w doktrynie uznaje się za podstawowe zasady etycznego i uczciwego postępowania¹⁴. Treść zasad współżycia społecznego nie została jednak przez ustawodawcę nigdy zdefiniowana wprost. E. Łętowska uważa, że wzmianka w regulacji o zasadach współżycia społecznego sygnalizuje zamiar ustawodawcy odwołania się do „ustalonych poglądów moralnych, do tego, co przyzwoite, słuszne, zgodne z poczuciem sprawiedliwości”¹⁵. Rozumieć przez to należy, że klauzule generalne zasad współżycia społecznego są ściśle powiązane z regułami moralnymi. Prawo zaś tylko i wyłącznie ekspediuje im rolę polegającą na możliwości powoływania się na nie wówczas, gdy normy prawa pozytywnego wprost tak stanowią i to dopuszczają. To wszystko daje zasadom współżycia społecznego niebywałą rangę, jaką jest rozwój prawa, przy jednoczesnym braku zmian jego brzmienia. M. Goettel stwierdza natomiast, że utożsamia się owe zasady z normami moralnymi, choć ujęcie tego rodzaju należy uznać za zbyt wąskie. Na pewno będą nimi również pewne zasady kształtujące stosunki międzyludzkie, które nie zawsze dają się ocenić w kategoriach dobra lub zła. Jednakże związek zasad współżycia społecznego z normami moralnymi wydaje się najsilniejszy¹⁶. E. Łętowska wyraża jednak pogląd, że zasady współżycia społecznego mogą być niebezpieczne, gdy są nadużywane, relatywizując nadmiernie prawo. Mogą być też

¹¹ K. Czajkowska-Matosiuk, *Prawo cywilne – część ogólna, prawo rzeczowe, zobowiązania i spadki*, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 6.

¹² Ustawa z dnia 18 lipca 1950 r. Przepisy ogólne prawa cywilnego (Dz. U. Nr 34, poz. 311).

¹³ E. Skowrońska-Bocian, *Prawo cywilne. Część ogólna. Zarys wykładu*, LexisNexis, Warszawa 2007, s. 40.

¹⁴ S. Dmowski [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Część ogólna*, LexisNexis, Warszawa 2011, s. 26.

¹⁵ E. Łętowska, *Podstawy prawa cywilnego*, Ecostar, Warszawa 1994, s. 51.

¹⁶ M. Goettel, *op. cit.*, s. 37.

instrumentem polityzacji czy ideologizacji prawa, gdyby miały stać się nośnikami wartości bądź ideologii będących programem tylko jednej z grup społecznych¹⁷. Także A. Brzozowski, W.J. Kocot i E. Skowrońska-Bocian uważają, że sięganie do zasad współżycia społecznego rodzi niebezpieczeństwo powstania stanu niepewności prawnej. Trzeba mieć świadomość, że odesłanie do systemów norm pozaprawnych oznacza, że to organ stosujący prawo będzie określoną normę, np. zasadę współżycia społecznego, „odnajdywał” oraz korzystał z niej – jako przykład można wskazać odmowę udzielenia ochrony danemu prawu podmiotowemu¹⁸.

Zasady współżycia społecznego mogą pełnić różną rolę. Przede wszystkim wyznaczają granice praw podmiotowych. Za W. Górskim stwierdzić należy, że zasady współżycia społecznego, podobnie jak ustalone zwyczaje, mają zastosowanie głównie jako kryterium służące do bliższego sprecyzowania treści stosunku prawnego¹⁹. Autor ten nie zgadza się również z tezą, że klauzule generalne zasad współżycia społecznego same w sobie nie mogą być podstawą istnienia prawa podmiotowego. Wręcz przeciwnie, według niego, normy te wyrażone w niektórych przepisach kodeksu cywilnego stanowią samoistną podstawę istnienia prawa podmiotowego. Ma to np. miejsce przy określaniu odpowiedzialności za szkody wyrządzone czynem niedozwolonym. W takim wypadku zasady współżycia społecznego mogą stanowić o powstaniu roszczenia odszkodowawczego, mimo braku ogólnych przesłanek odpowiedzialności²⁰.

Przepis art. 5 k.c. reguluje problematykę nadużycia prawa, odwołując się do zasad współżycia społecznego. Klauzula zasad współżycia społecznego, jak już wspomniano, nie została zdefiniowana przez ustawodawcę. Słusznie zauważa M. Nazar, że aksjologiczne uzasadnienie tych zasad odwołuje się do powszechnie uznanych w kulturze naszego społeczeństwa wartości humanistycznych, które są zarazem dziedzictwem i składnikiem kultury europejskiej (sprawiedliwości, tolerancji, życzliwości, humanizmu, opiekuńczości)²¹. Reguły te mogą być stosowane na wielu płaszczyznach, na przykład jako kryterium wykładni

¹⁷ E. Łętowska, *op. cit.*, s. 51.

¹⁸ A. Brzozowski, W.J. Kocot, E. Skowrońska-Bocian, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015, s. 56.

¹⁹ W. Górski, *Rozdział III. Prawo cywilne. Część ogólna* [w:] W. Górski, K. Wesołowski, *Elementy prawa. Wstęp do prawa cywilnego*, Wydawnictwo Naukowe US, Szczecin 2003, s. 106.

²⁰ *Ibidem*, s. 106.

²¹ M. Nazar, *Rozdział II. Źródła i wyznaczniki treści prawa cywilnego* [w:] T.A. Filipiak, J. Mojak, M. Nazar, E. Niezbecka, *Zarys prawa cywilnego*, VERBA, Lublin 2006, s. 55.

oświadczenia woli (art. 65 k.c.), czy też służyć ocenie tego, czy stosunek prawny powstał, ustał lub zmienił się (np. art. 428 k.c.) albo jaka jest jego treść. M. Nazar podaje jeszcze jeden wyznacznik zasad współżycia społecznego, jakim jest kryterium zachowania podmiotów prawa ze skutkiem w postaci wyznaczenia negatywnych następstw zachowania z nimi sprzecznego²². Podobnie A. Wolter czy E. Skowrońska-Bocian uznają art. 5 k.c. za przepis odwołujący się do tych zasad i pociągający za sobą ujemne konsekwencje dla osoby naruszającej²³.

Ze zjawiskiem nadużycia prawa spotykamy się już w dziełach choćby Arystotelesa czy Cyserona. Temu pierwszemu myślicielowi przypisuje się również autorstwo pojęcia słuszności. Uważał on, że istotą słuszności jest korektura prawa tam, gdzie ono niedomaga na skutek ogólnego sformułowania²⁴. Na gruncie idei słuszności powstały aktualne klauzule generalne, np. klauzula zasad współżycia społecznego. W doktrynie wyróżnić można dwa nurty pojmowania tych norm. Jeden zwany normatywnym, którego przedstawiciele traktują zasady współżycia społecznego jako zabarwione aksjologicznie reguły należące do systemu obowiązującego prawa, charakteryzujące się abstrakcyjnością i generalnością. Przeciwną koncepcję prezentują zwolennicy sytuacjonistycznego pojmowania zasad współżycia społecznego. Według nich żadne normy społeczne nie powinny być skatalogowane, gdyż podlegają ciągłym zmianom, zaś ujęcie ich w ramy jakiegoś zbioru czy wykazu spowodowałoby, że straciłyby swój walor, jakim jest ich elastyczność. Przesądzenie o tym, która z koncepcji jest jedyną słuszną, jest zdaniem wielu teoretyków prawa niemożliwe i niecelowe. Pogląd taki prezentuje chociażby A. Zbiegień-Turzańska, która stwierdza, że ujęcie sytuacjonistyczne zdaje się w większym stopniu odzwierciedlać intencje ustawodawcy, który posługuje się konstrukcją klauzul generalnych w celu uelastycznienia prawa i zapewnienia słuszności rozstrzygnięć sądowych. Niecelowe byłoby zamknięcie praw podmiotowych w sztywnych ramach²⁵. Dlatego też, najwłaściwszy wydaje się pogląd czerpiący z obu tych koncepcji, a przejawiający

²² *Ibidem*, s. 56.

²³ Zob. A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, LexisNexis, Warszawa 2015, s. 7; E. Skowrońska-Bocian, *Prawo cywilne. Część ogólna. Zarys wykładu*, LexisNexis, Warszawa 2015, s. 41–42.

²⁴ *Ibidem*, s. 189.

²⁵ A. Zbiegień-Turzańska, *Objaśnienia do art. 5 KC* [w:] K. Osajda (red.), *Komentarze Prawa Prywatnego. Tom I. Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna. Przepisy wprowadzające KC. Prawo o notariacie (art. 75–95 i 96–99)*, Komentarze Prawa Prywatnego, Warszawa 2017, s. 72.

się w pewnym subiektywizmie ocen mających swoje podstawy w normach i tradycjach społecznych oraz zawierający pewien element aksjologicznych wyobrażeń prawości i obyczajności społeczeństwa.

W tym miejscu warto wspomnieć o projekcie pierwszej księgi nowego kodeksu cywilnego²⁶. Postulowana jest tam zamiana klauzuli zasad współżycia społecznego „względnymi rozsądkiem i słusznymi”. Według Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego „względy słusznosci i rozsądku” są zgodne z założeniami wynikającymi z proponowanego systemu klauzul generalnych, którego istota sprowadza się do tego, że w poszczególnych przepisach zamieszczane są klauzule generalne konsekwentnie do pełnionej przez nie funkcji. Wedle założeń przyjętych dla systemu klauzul generalnych, który ma być spójny, a zatem konsekwentny i transparentny, klauzula brzmiąca „względy rozsądku i słusznosci” ma pełnić funkcję interpretacyjną i uzupełniającą²⁷. Pogląd ten wyraża również A. Bierć, uznając, że w zakresie realizacji idei słusznosci w ramach prawa prywatnego nadal jeszcze główną rolę odgrywa klauzula zasad współżycia społecznego o słowiańskiej (rosyjskiej) proveniencji, która zastąpiła niegdyś (w roku 1964) klauzulę dobrej wiary w znaczeniu obiektywnym oraz klauzulę dobrych obyczajów, a obecnie jest stopniowo redukowana na rzecz swoich poprzedników, a zwłaszcza klauzuli dobrych obyczajów²⁸. A. Zbiegień-Turzańska uważa, że zmiany są konieczne, jednak mechaniczne zastąpienie klauzuli zasad współżycia społecznego innymi klauzulami jest zabiegiem nietrafionym, bowiem oddziałuje ona w sposób wszechstronny na proces stosowania prawa i wpływa niekiedy na ustalenie znaczenia innych klauzul. W doktrynie trafnie zwrócono uwagę, iż jest ona najszerszą znaczeniowo regułą słusznosciową. W odróżnieniu bowiem od dobrych obyczajów czy zasad uczciwości, z terminem tym nie łączą się w języku potocznym jednoznaczne treści²⁹.

Wyrażony w art. 5 k.c. zakaz nadużycia prawa poprzez odesłanie do klauzuli społeczno-gospodarczego przeznaczenia prawa oraz klauzuli zasad współżycia społecznego pełni dwojaką rolę. Po pierwsze, odwołując się do społeczno-gospodarczego przeznaczenia prawa, wyraźnie wskazuje na konieczność uwzględnienia interesu społecznego, natomiast według K. Czajkowskiej-Matosiuk:

²⁶ https://bip.ms.gov.pl/Data/.../projekty.../ksiega_pierwsz_kodeksu_cywilnego-2008.rtf (dostęp: 30.03.2019).

²⁷ *Ibidem*, zob. uzasadnienie do art. 92 pkt 5 projektu pierwszej księgi kodeksu cywilnego.

²⁸ A. Bierć, *Zarys prawa prywatnego. Część ogólna*, C.H. Beck, Warszawa 2015, s. 72.

²⁹ A. Zbiegień-Turzańska, *op. cit.*, s. 74.

„przytoczenie zasad współżycia społecznego służy uzyskaniu równowagi przez uwzględnienie interesów indywidualnych”³⁰. Stąd też te dwie reguły mogą być wzajemnie przeciwstawne, bowiem klauzula społeczno-gospodarczego przeznaczenia prawa odwołuje się do innych niż moralność czy etyka wyznaczników ocen, którymi są przede wszystkim kryteria ekonomiczne.

Z nadużyciem prawa, w rozumieniu art. 5 k.c., będziemy mieć do czynienia przy wszelkich prawach podmiotowych i uprawnieniach materialnoprawnych, bez względu na ich przynależność do części prawa cywilnego. Przez zwrot „czynienie użytku z prawa” rozumie się zarówno działanie, jak i zaniechanie. Uprawniony może wykonywać swoje prawa podmiotowe wszystkimi działaniami mieszczącymi się w sferze postępowania wyznaczonej tym prawem. Oznacza to, że wykonywanie prawa obejmuje zarówno czynności faktyczne, jak i prawne. Jeżeli zaś prawo podmiotowe nie jest wykonywane, gdyż np. dochodzi do prekluzji zasiedzenia czy nieważności czynności o charakterze bezwzględnym, a więc skutek prawny następuje z mocy samego prawa, wówczas nie dojdzie do czynienia użytku z prawa a w rezultacie wyłączona jest wtedy możliwość stosowania art. 5 k.c.

Podsumowując, zastosowanie art. 5 k.c. jest dopuszczalne wyłącznie przy łącznym spełnieniu trzech przesłanek: występowania podmiotu, któremu przysługuje uprawnienie; uprawniony czyni użytek (wykonuje) swoje prawo, z tym że pozostaje ono w sprzeczności z klauzulą zasad współżycia społecznego lub społeczno-gospodarczego przeznaczenia prawa. Poza tym komentowany przepis nie może znaleźć zastosowania w sytuacji, gdy istnieją inne sposoby na ochronę interesów osoby, w którą wymierzone są nieprawidłowe działania innego podmiotu³¹. To powoduje, że regulacja art. 5 k.c. ma charakter subsydiarny. Poza tym, w doktrynie i orzecznictwie postuluje się „zasadę czystych rąk”. Jej istota polega na tym, że podmiot, który sam narusza zasady współżycia społecznego, nie może skutecznie żądać ich respektowania przez innych uczestników obrotu³².

³⁰ K. Czajkowska-Matosiuk, *op. cit.*, s. 8.

³¹ Zob. Wyrok SN z 4 lutego 1985 r., IV CR 557/84, OSNCP 1985, nr 11, poz. 181.

³² Zob. Wyrok SN z 13 czerwca 2000 r., V CKN 448/00, Lex nr 510984 oraz Wyrok SN z 20 stycznia 2011 r., I PK 135/10, Lex nr 794776.

Podsumowanie

Jak pisze J. Górski, szczęśliwe są te społeczeństwa, w których jednostki w swym postępowaniu stosują zasady etyczne i w których wyrobione są wysoko normy obyczajowe. Zachodzi bowiem wówczas bardzo rzadko potrzeba odwoływania się do norm prawnych i do stosowania sankcji przez organy państwowe. Siła państwa i zwartość społeczeństwa są tym większe, im w mniejszej ilości wypadków zachodzi potrzeba stosowania sankcji prawnych³³. Słowa te doskonale obrazują stan, do którego winny dążyć wszystkie społeczeństwa, stan w którym moralność nie będzie rozbieżna z prawem stanowionym, ale w którym normy prawne i zasady etyczne będą się wzajemnie uzupełniać. Rolę taką z pewnością pełnią klauzule generalne, w szczególności klauzula zasad współżycia społecznego. Za Z. Radwańskim i A. Olejniczakiem stwierdzić należy, że klauzula generalna z art. 5 k.c. została ustanowiona dla zapewnienia aksjologicznej i funkcjonalnej zgodności systemu prawnego ze stosunkami prawnymi³⁴. Zasada współżycia społecznego pełni znaczącą rolę w stosowaniu prawa, bowiem sprawia, że organ może „sztywne” prawo pozytywne „uelastyczyć” o normy moralne, etyczne czy obyczajowe. Można przyjąć za W. Górskim, że zasady współżycia społecznego, podobnie jak „ustalone zwyczaje”, stanowią reminiscencje obowiązującego dawniej prawa zwyczajowego³⁵.

Bibliografia

- Bierć A., *Zarys prawa prywatnego. Część ogólna*, C.H. Beck, Warszawa 2015.
- Brzozowski A., Kocot W.J., Skowrońska-Bocian E., *Prawo cywilne. Część ogólna*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015.
- Czajkowska-Matosiuk K., *Prawo cywilne – część ogólna, prawo rzeczowe, zobowiązania i spadki*, wyd. IV, C.H. Beck, Warszawa 2016.
- Dmowski S. [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Część ogólna*, LexisNexis, Warszawa 2001.
- Goettel M., *Część pierwsza – prawo cywilne – część ogólna* [w:] Goettel M. (red.), *Prawo cywilne. Zarys wykładu*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

³³ J. Górski, *Wstęp*, *op. cit.*, s. 14.

³⁴ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne – część ogólna*, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 109.

³⁵ W. Górski, *Rozdział III, op. cit.*, s. 106.

- Górski J., *Wstęp do nauki prawa cywilnego*, wyd. II, Księgarnia Akademicka, Poznań 1949.
- Górski W., *Rozdział III. Prawo cywilne. Część ogólna* [w:] Górski W., Wesołowski K., *Elementy prawa. Wstęp do prawa cywilnego*, Wydawnictwo Naukowe US, Szczecin 2003.
- Grzybowski S., *Część ogólna prawa cywilnego* [w:] Grzybowski S., Skąpski J., Wójcik S., *Zarys prawa cywilnego*, PWN, Warszawa 1988.
- Łętowska E., *Podstawy prawa cywilnego*, Ecostar, Warszawa 1994.
- Nazar M., *Rozdział II. Źródła i wyznaczniki treści prawa cywilnego* [w:] Filipiak T.A., Mojak J., Nazar M., Niezbecka E., *Zarys prawa cywilnego*, VERBA, Lublin 2006.
- Petrażycki L., *Teoria prawa i państwa w związku z teorią moralności*, t. I, PWN, Warszawa 1959.
- Radwański Z., Olejniczak A., *Prawo cywilne – część ogólna*, C.H. Beck, Warszawa 2017.
- Skowrońska-Bocian E., *Prawo cywilne. Część ogólna. Zarys wykładu*, LexisNexis, Warszawa 2015.
- Stelmachowski A., *Zarys teorii prawa cywilnego*, PWN, Warszawa 1998.
- Wolter A., Ignatowicz J., Stefaniuk K., *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, LexisNexis, Warszawa 2015.
- Zbiegień-Turzańska A., *Objaśnienia do art. 5 KC* [w:] Osajda K. (red.), *Komentarze Prawa Prywatnego. Tom I. Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna. Przepisy wprowadzające KC. Prawo o notariacie (art. 75–95 i 96–99)*, Komentarze Prawa Prywatnego, Warszawa 2017.

Orzeczenia

- Wyrok SN z 4 lutego 1985 r., IV CR 557/84, OSNCP 1985, nr 11, poz. 181.
- Wyrok SN z 13 czerwca 2000 r., V CKN 448/00, Lex nr 510984.
- Wyrok SN z 20 stycznia 2011 r., I PK 135/10, Lex nr 794776.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn.: Dz. U. z 2019 r., poz. 1145).

Ustawa z dnia 18 lipca 1950 r. Przepisy ogólne prawa cywilnego (Dz. U. Nr 34, poz. 311).

Źródła internetowe

https://bip.ms.gov.pl/Data/.../projekty.../ksiega_pierwsz_kodeksu_cywilnego-2008.rtf (dostęp: 30.03.2019).

CIVIL LAW VS. MORALITY – GENERAL CLAUSES, ESPECIALLY PRINCIPLES OF COMMUNITY LIFE IN THE EYES OF LAW

Summary

The law which is created by governments cannot be completely separated from moral rules. That's why I tried to define what is a relation between statutory law and moral rules. In this thesis I made an attempt to answer the question what is the rule of the general clauses – principles of community life? Principles of community life is an indefinite phrase that's why courts of justice can interpret it freely.

Keywords: civil law, morality, legal norms, general clauses, principles of community life.

EXANTE WYDAWNICTWO NAUKOWE

WWW: EXANTE.COM.PL, KOREKTA.PRO

ISBN 978-83-66187-70-2 (PDF)

ISBN 978-83-66187-71-9 (OPRAWA MIĘKKA)